

RAZVOJ LJUDSKIH RESURSA U SRBIJI

PREGLED

**Vaclav Klenha
Søren Nielsen
Evgenia Petkova
Ali Ercan Su**

**Konačna verzija
20. septembar 2010.**

Sadržaj

SPISAK SKRAĆENICA.....	0
REZIME.....	1
UVOD.....	2
1. POLITIČKI I DRUŠTVENO-EKONOMSKI OKVIR	3
1.1 EU, u kontekstu regionalne i nacionalne politike	3
1.2 Demografska kretanja i trendovi, uključujući migracije	3
1.3 Ekonomska kretanja i trendovi, efekti ekonomske krize.....	4
2. KLJUČNA PITANJA POLITIKE, STRATEGIJE I IZAZOVI U OBRAZOVANJU I OBUCI U PERSPEKTIVI CELOŽIVOTNOG UČENJA.....	4
2.1 Investiranje u ljudski kapital.....	4
2.2 Strategije celoživotnog učenja, proširenje ponude za obrazovanje i obuku i priznavanje kvalifikacija	6
2.3 Srednje i više SOO.....	9
2.4 Visoko obrazovanje	10
2.5 Učenje u školama i nastavnici.....	11
2.6 Karijerno vodjenje i savetovanje	13
2.7 Okvir politike obrazovanja i obuke	13
2.8 Kapaciteti ministarstava i njihovih agencija, socijalnih partnera i organizacija za civilno društvo.....	14
3. KLJUČNA PITANJA POLITIKE, STRATEGIJE I IZAZOVA U ZAPOSŁJAVANJU	16
3.1 Struktura tržišta rada	16
3.2 Nezaposlenost	18
3.3 Otvaranje novih radnih mesta.....	19
3.4 Pasivne i aktivne politike na tržištu rada.....	19
3.5 Okvir politike za tržište rada i zapošljavanje	20
3.6 Institucionalna postavka i kapaciteti za upravljanje tržištem rada	21
4. KLJUČNA PITANJA POLITIKE, STRATEGIJE I IZAZOVI U SOCIJALNOJ INKLUZIJI.....	21
4.1 Političke inicijative i programi ugrožene grupe, lica izloženija ekskluziji	21
4.2 Socijalna inkluzija u obrazovanju	23
4.3 Socijalna inkluzija u zapošljavanju	24
4.4 Teritorijalna (regionalna) kohezija.....	25
5. INTERVENCIJE VELIKIH MEĐUNARODNIH DONATORA U RLJR	26
6. SREDNJEROČNI IZAZOVI	28
7. PREPORUKE.....	33
7.1 Horizontalne ili međusektorske preporuke	33
7.2 Obrazovanje i obuka	33
7.3 Zapošljavanje.....	34
7.4 Socijalna inkluzija	35
REFERENCES	37
ANEKSI	41

SPISAK SKRAĆENICA

APTR – Aktivna politika tržišta rada
AMTR – Aktivne mere tržišta rada
CARDS EU – PPEUJIE – Program pomoći Evropske unije za Jugoistočnu Evropu 2000-2007
COP – Centar za obrazovnu politiku
CJSZZJIE – Centar javnih službi za zapošljavanje u zemljama Jugoistočne Evrope
NSO – Nastavak stručne obuke
GDZSPJM – Generalni direktorat za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti
EK – Evropska komisija
ESPB – Evropski sistem prenosa bodova
EIB – Evropska investiciona banka
EOK – Evropski okvir kvalifikacija
IESP – Institut za ekonomsku i socijalnu politiku
ETF/EFO – Evropska fondacija za obuku
EU – Evropska unija
EUROSTAT/ZSEU – Zavod za statistiku Evropske unije
DII – Direktne inostrane investicije
KS – Kuća slobode
BDP – Bruto domaći proizvod
ATS – nemačka Agencija za tehnički saradnju
HCD/RLJK – Razvoj ljudskog kapitala; RLJR – Razvoj ljudskih resursa
VO – Visoko obrazovanje
ASD – Ankete sprovedene u domaćinstvima
IKT – Informaciona i komunikaciona tehnologija
IRL – Interno raseljena lica
MMF – Međunarodni monterani fond
MOR – Međunarodna organizacija rada
IPA/IPP – Instrument za pretprijetnu pomoć
MSKZ – Međunarodna standardna klasifikacija zanimanja
ZOSOV) – Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja
ARS – Anкета o radnoj snazi
LLL/CŽU – Celoživotno učenje
SMŽS – Studija merenja životnog standarda
MP – Ministarstvo prosvete
MERR – Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja
MRSP – Ministarstvo rada i socijalne politike
MOS – Ministarstvo omladine i sporta
NSZ – Nacionalna služba za zapošljavanje
NVO – Nevladina organizacija
NOK – Nacionalni okvir kvalifikacija
OEBS – Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
PISA/PMTU – Program za međunarodno testiranje učenika
SSS – Strategija za smanjenje siromaštva
OSI – Osobe sa invaliditetom
RCO – Regionalni centar za obuku
SSP – Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
SKGO – Stalna konferencija gradova i opština
ŠARS – Švajcarska agencija za razvoj i saradnju
JSISS – Jedinica za socijalnu inkluziju i smanjenje siromaštva
MSP – Mala i srednja preduzeća
SNOK – Srpski Nacionalni okvir kvalifikacija
RZS – Republički zavod za statistiku Srbije
TP – Tehnička pomoć
TI – Transparency International
PRUN – Program razvoja Ujedinjenih nacija
UNHCR – Visoki komesar(ijat) Ujedinjenih nacija za izbeglice
UNICEF – Fond Ujedinjenih nacija za decu
USAID/AAMR Američka agencija za međunarodni razvoj
SOO – Stručno obrazovanje i obuka
SB – Svetska banka
SEF – Svetski ekonomski forum

REZIME

Poslednjih godina se u Srbiji sprovode važne političke mere, koje predstavljaju novo usmerenje koje se mnogo više oslanja na nacionalne prioritete i vlasništvo. Novi Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja postavlja jak kamen temeljac za budući razvoj i pruža jasne smernice za akcije u kratkoročnoj perspektivi. Aktiviranjem Nacionalnog prosvetnog Saveta ostvarena je značajna podrška kontinuiranom razvoju, kvalitetnoj brizi i praćenju sveukupnog napretka obrazovnog sistema. Savetodavna uloga Saveta za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih je važan novi glas, nadamo se, sa velikim slovom „G“, i sa nizom važnih funkcija, među kojima je i povezivanje sa privredom, NOK-om i novim nastavnim planovima i programima. Srbija je nedavno kreirala dva nova TEMPUS projekta, od kojih jedan ima za cilj razvoj nacionalnog obrazovno-istraživačkog kapaciteta, a drugi postavlja nove osnove za obrazovanje nastavnog kadra (kao što je navedeno u novom Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja), a oba su ostvarena u saradnji MP sa brojnim domaćim i stranim univerzitetima. Ovo predstavlja sasvim novi model za kvalifikacije nastavnika u Srbiji. Obe inicijative su nastale u Srbiji i u njenom su vlasništvu, što je najbolji način za napredovanje jedne zemlje koja se nalazi u poziciji često prevelike zavisnosti od inostrane tehničke pomoći.

Ipak, i dalje postoji veliki broj slabosti u obrazovnom sistemu, naročito na srednjem nivou i u oblasti obrazovanja odraslih. Samo mali broj programa za stručno obrazovanje i obuku je reformisan i sprovodi se u pilot školama dok je na nivou države zadržan fragmentiran nastavni plan i program, a škole ostale neravnomerno razvijene. Srednja škola, „gimnazija“ uopšte nije reformisana, što predstavlja problem u privredi baziranoj na znanju (ekonomija znanja). Obezbeđivanje obrazovanja odraslima i dalje je slabo i zahteva reformu sadržaja, metoda i infrastrukture. Potrebno je razviti kompetencije nastavnika i školskih rukovodilaca. Metodologija nastave i učenja zahteva reformu a obrazovni sistem bi trebalo da iskoristi inicijativu za razvoj kompetencija prosvetnih edukatora.

Podaci dobijeni sa tržišta rada ukazuju na to da su većina neaktivnih i nezaposlenih, baš kao i obeshrabrenih ljudi koji traže posao, maturanti srednjih škola. To pokazuje da je veza između tržišta rada i srednjeg obrazovanja, uključujući i stručno, oslabila u godinama tranzicije. Opšte je uverenje da je visoko obrazovanje previše teorijsko i ne omogućava osposobljavanje studenata kada je reč o veštinama koje se traže na tržištu rada. Relativno visok nivo „obrazovne logike“ kao osnov za određivanje razvoja ljudskog kapitala u Srbiji dovodi do toga da je obrazovni sistem više vođen ponudom nego potražnjom. U okviru smernica za RLJK obrazovna politika je podignuta na nivo ekonomske politike, pošto se investiranje u razvoj veština u okviru obrazovanja smatra ključnim za konkurentnost na globalizovanom tržištu. Bolja uključenost i posredovanje socijalnih partnera, a naročito poslodavaca, u definisanju politike stručnog obrazovanja i do određene mere politike visokog obrazovanja je, dakle, presudno, pošto njihov doprinos u određivanju procesa ovih politika omogućava bolju povezanost između tržišta rada i obrazovanja.

Neophodno je pravilno pratiti i evaluirati rezultate obrazovnog sistema sa aspekta zapošljivosti. Zato je i preporuka da se uspostavi mehanizam za praćenje koji bi sadržao istraživanje kako i da li se svršeni maturanti stručnih škola i diplomci sa visokim obrazovanjem nalaze na tržištu rada i da li se zapošljavaju na odgovarajućim poslovima. Na taj način bi se došlo do kontinuiranog pregleda stanja obrazovnog sistema. Ovakva evaluacija i praćenje bi trebalo da aktivno uključe i socijalne partnere kao i zainteresovane grupe radi povećanja odgovornosti sistema srednje stručnog i visokog obrazovanja.

Otvaranje novih radnih mesta je i dalje veoma slabo iako je period tranzicije skoro završen. Najveći broj radnih mesta je, krajem dve hiljadite godine, otvoren u malim i srednjim preduzećima čime se takođe pokriva dobar deo radnih mesta. Međutim, većina malih i srednjih preduzeća osnovana je kao poslednje utočište za mnoge ljude. Postoji problem održivosti malih i srednjih preduzeća, gde je potrebno poboljšati više elemenata kao što su pristup finansijama i mikro-kreditima, savetovanje i preduzetnička obuka. Pored toga, važno je podržati samo-zaposlene i mala i srednja preduzeća boljim pristupom informacijama o potencijalnim tržištima, uključujući i inostrana.

Iako je Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja nadležni organ za politiku zapošljavanja, postoje i drugi akteri u sprovođenju politike zapošljavanja, pošto je otvaranje novih radnih mesta rezultat razvoja obrazovanja i privrede, baš kao i tržišta rada. Stoga je neophodno obezbediti platformu za stalni dijalog između državnih institucija i organizacija socijalnih partnera radi bolje koordinacije politike zapošljavanja.

Najveći deo Strategije zapošljavanja u Srbiji pripremili su nacionalni akteri, mada postoje i neke inicijative koje su radili donatori. Međutim, novi trendovi u politici zapošljavanja pokazuju da preambiciozni ciljevi često ometaju praktičnu primenu mera navedenih u strateškim planovima za tržište rada. Ne samo da je važno činiti prave stvari, nego to treba uraditi i na pravi način. Već primenjene programe treba poboljšavati, održavati kontinuitet, a ne uvoditi dodatne pilot projekte i još novih programa.

Kapacitet NSZ je i dalje ograničen po pitanju rada sa svim oblicima AMTR. Postoji hitna potreba u NSZ za organizacionim razvojem i obukom za zaposlene kako bi se obezbedio stalni razvoj usluga, kako za nezaposlene tako i za poslodavce. Drugi prioritet je dobar IT sistem, redovna evaluacija programa i bolja podela odgovornosti između nacionalnog i lokalnih nivoa. Nedavno povećanje budžeta izdvojenog za AMTR predstavlja dobar znak kao doprinos povećanju kapaciteta i obima zaposlenih. Veći deo obuke / prekvalifikacije koje pruža NSZ može biti obezbeđen iz spoljnih izvora.

Vlada Srbije se zalaže za veće učestvovanje ugroženih, isključenih i siromašnih grupa stanovništva u privrednom i društvenom životu. Veće mogućnosti za obrazovanje i zapošljavanje treba da ostanu u biti tih napora. Brojne obrazovne inicijative čiji je cilj da se postigne bolji pristup, učešće i rezultati dece iz ugroženih grupa u obrazovanju od suštinskog su značaja, pa ipak one moraju biti bolje koordinisane radi ostvarivanja kumulativnog i sinergijskog efekta. Afirmativne intervencije koje promovišu prohodnost ugroženih grupa ka formalnom zapošljavanju takođe moraju biti razmatrane u okviru partnerstva sa privatnim sektorom. Uspešna inkluzija u rad zahteva integralni pristup, podršku specijalizovanih socijalnih službi, personalizovane programe za zapošljavanje i/ili obuku, i konačno, ali ne i najmanje važno, sigurne/stalne osnovne prihode. Uspešno sprovođenje mera treba da se ostvaruje zajedno sa antidiskriminacionim merama i u tom pravcu treba uputiti manjinske zajednice, poslodavce, edukatore, ali i roditelje.

Problem su i sve veće razlike između regiona u Srbiji. Postoji potreba da se razviju jasno usmereni, višedimenzionalni i lokalno osmišljeni pristupi za rešavanje ovih međusobno povezanih problema u slabije razvijenim regionima, kao što je iseljavanje koje dovodi do depopulacije i starenja stanovništva, smanjivanje ekonomske baze sa ograničenim mogućnostima za zapošljavanje, niska primanja i zavisnost od socijalne zaštite, loša infrastruktura i kvalitet obrazovanja. Ova nastojanja se delom mogu rešiti obnavljanjem socijalne infrastrukture, kao i mobilisanjem i osnaživanjem lokalnog stanovništva da sami promene svoj život razvojem same zajednice.

UVOD

Generalni direktorat za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti Evropske komisije zatražio je od Evropske fondacije za obuku (ETF/EFO) da pripremi Pregled razvoja ljudskih resursa (RLJR) za Srbiju. Svrha ovog Pregleda je informisanje o programiranju IPP i nacionalnoj politici u procesu razvoja ljudskih resursa.

U skladu sa tematskom nadležnošću EFO, ovaj Pregled se fokusira na dva glavna aspekta u razvoju ljudskih resursa u Srbiji, kao i na njihove interakcije: obrazovanje i obuku u perspektivi celoživotnog učenja i zapošljavanje. Pregled takođe daje i osvrt na važnost socijalne inkluzije za kvalitet ljudskog kapitala i analizira inkluzivnost sistema obrazovanja i zapošljavanja u Srbiji, bez uplitanja u druga relevantna pitanja kao što su zdravlje, penzije, rad socijalnih službi, itd. što je ipak van tematskog mandata Fondacije. Tako, ovaj rad ima za cilj da analizira mogućnosti sistema obrazovanja i obuke u Srbiji s obzirom na ostvarivanje ishoda učenja neophodnih za poboljšanje zapošljivosti, konkurentnosti i ravnopravnosti, i to u kratkoročnoj i srednjoročnoj perspektivi.

Ovaj pregled odražava nezavisno mišljenje ETF-a kao i shvatanje glavnih izazova u RLJR sa kojima se Srbija suočava, posebno kada je reč o povećanju prosperiteta, održivom rastu i proširenju socijalne kohezije na putu ka Evropskoj uniji. S obzirom na mogućnost da Srbija dobije status zemlje kandidata za članstvo u EU, nalazi i zaključci iz ovog pregleda se mogu koristiti kao input za sprovođenje IPP programa Evropske komisije ili u procesu izrade nacionalne politike.

Prvih pet poglavlja ovog rada sadrže kratku kvalitativnu analizu, koja se temelji na statističkim podacima, o stanju u oblasti obrazovanja i obuke, zapošljavanja i socijalnoj inkluziji u Srbiji. U poglavlju 6 su istaknuti srednjoročni izazovi, a u poglavlju 7 date su preporuke za poboljšanje politike RLJR u Srbiji.

Ovaj nacionalni pregled pripremio je tim ETF-a zadužen za Srbiju. Važna polazna tačka i referentni okvir za njihov rad bilo je istraživanje relevantnih nacionalnih/internacionalnih dokumenata, naučnih radova i studija. U procesu prikupljanja najsvežijih podataka i verifikovanju glavnih nalaza i zaključaka, stručnjaci iz ETF-a su konsultovali i uključili najvažnije nacionalne aktere. Tokom mnogobrojnih misija u Srbiji u periodu od novembra 2009 do marta 2010. godine, tim ETF je obavio mnoge intervjue i vodio razgovore sa predstavnicima Ministarstva prosvete, Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja, Ministarstva rada i socijalne politike, Nacionalne službe za zapošljavanje, Nacionalnog prosvetnog saveta, Centra za stručno obrazovanje i obuku odraslih, Zavoda za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja, obrazovnih institucija i službi za zapošljavanje, glavnim socijalnim partnerima i predstavnicima organizacija za civilno društvo, kao i sa delegacijom EU u Beogradu, bilateralnim i internacionalnim donatorima. Radna verzija ovog pregleda bila je predmet opsežne diskusije na dobro posećenoj radionici održanoj 9 i 10. juna 2010.

ETF želi da zahvali svim zvaničnicima, stručnjacima i institucijama u Srbiji na njihovom odzivu, učešću i vrednom doprinosu u izradi ovog rada sa nadom da će on dati materijal za razmišljanje i inspirisati adekvatne akcije kako na nacionalnom tako i na nivou EU što će dovesti do podsticanja razvoja ljudskih resursa u zemlji. Posebno se zahvaljujemo ministarstvima, Jedinici za socijalnu inkluziju i smanjenje siromaštva na njihovim sveobuhvatnim komentarima koje su dali tokom i posle održane nacionalne radionice, što nam je u velikoj meri pomoglo da sastavimo ovaj pregled.

1. POLITIČKI I DRUŠTVENO-EKONOMSKI OKVIR

1.1 EU, u kontekstu regionalne i nacionalne politike

Pristup Srbije Evropskoj uniji predstavlja strateški cilj na nacionalnom nivou. Aprila 2008. godine Srbija je potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju koji daje okvir za regulisanje međusobnih obaveza u širokom spektru političkih, trgovinskih i ekonomskih pitanja. Prelazni trgovinski sporazum sa EU potpisan je istovremeno i stupio je na snagu 2009. godine. Od decembra 2009. građanima Srbije više nisu potrebne vize za ulazak u zemlje članice EU (osim Velike Britanije i Irske) i još 3 zemlje za koje važi Šengenski sporazum ali ne pripadaju EU.

Srbija je podnela zahtev za članstvo u EU u decembru 2009. godine i priprema se da postane zemlja kandidat. Vlada Srbije pokazala je odlučnost u približavanju zemlje Evropskoj uniji tako što je preduzela niz inicijativa uključujući i primenu Prelaznog sporazuma.

Prema Godišnjem izveštaju EK o napretku za 2009. godinu, potrebno je dodatno poboljšati kapacitete za integraciju u EU u okviru resornih ministarstava i ubrzati reformu javne uprave. Kako nije poklonjeno dovoljno pažnje ni efikasnom sprovođenju postojećih zakona i proceni uticaja, neophodno je poboljšati planiranje rada Vlade i obezbediti veću saradnju između ministarstava. Srbija aktivno učestvuje u regionalnim inicijativama i bilateralni odnosi sa zemljama u okruženju su unapređeni.

1.2 Demografska kretanja i trendovi, uključujući migracije

Prema zvaničnim podacima Zavoda za statistiku Srbije broj stanovnika u Srbiji 2010. godine iznosio je 7 482 000 (ARS, april 2010). Stanovništvo se od 1998. godine smanjilo za 3%. Stopa rasta stanovništva 2010. godine bila je negativna i iznosila je -0,61 % (tabela 1.1). Niska stopa nataliteta kao i neprestano iseljavanje usled teškoća vezanih za ekonomsku tranziciju i opšti nedostatak mogućnosti za rad odražavaju se i na smanjenje broja stanovnika. Stopa nataliteta od 1,4 dece po ženi 2008. godine ostala je na niskom nivou i gotovo da se podudara sa prosekom EU-27, koji je iznosio 1,5 dete 2007. godine. Stanovništvo Srbije se prema popisu iz 2002. godine (RZS, 2004) pretežno čine Srbi (83%) a značajnije manjine su Mađari (300 000 ili 4,1 % ukupnog broja stanovnika), Romi (1,4% ukupnog broja stanovnika; prema procenama NVO, Romi čine 6,2% stanovnika), i Albanci (0,8 % ukupnog broja).¹

Očekivani životni vek novorođenih u Srbiji je niži nego u EU-27. Tako je 2009. godine životni vek iznosio je 71,1 godinu za muškarce i 76,4 godine za žene u poređenju sa 75,2 i 81,5 godina u EU. Ovo predstavlja pomak u poređenju sa 1998. godinom kada je životni vek bio godinu dana kraći u proseku za svaki pol. Starosna struktura stanovništva u Srbiji vrlo je slična proseku u EU-27. Poput ovih zemalja i Srbija doživljava demografsko starenje (tabela 1.2). Prema procenama Zavoda za

¹ Podaci su dobijeni na osnovu popisa iz 2002. godine i ne obuhvataju teritorije Kosova i Metohije.

statistiku Srbije iz 2009. godine, 17,1% stanovništva imalo je više od šezdeset pet godina, gotovo isto kao i prosek u EU-27.

Broj izbeglih i interno raseljenih lica (IRL) ostaje na visokom nivou. Prema podacima UNHCR-a, januara 2010. godine bilo je 86 351 izbeglih i 224 881 interno raseljenih lica u Srbiji. I raseljena i izbegla lica suočavaju se sa preprekama u ostvarivanju svojih socijalnih prava.

Srbija ima prilično visoku stopu iseljavanja od 13,6%, što je smešta na 36. mesto među 181 državom (PRUN, 2009). Glavna destinacija migranata iz Srbije je Evropa, 72,3% emigranata. Procenjuje se da se 2005. godine iz Srbije iselilo 338 540 lica (tabela 1.3). Drugi važan problem je odliv mozgova. Većina migranata koji se iseljavaju poslednjih godina su uglavnom mladi i visoko obrazovani ljudi (Vuković, 2005).

1.3 Ekonomska kretanja i trendovi, efekti ekonomske krize

Ekonomske reforme koje su otpočele u Srbiji još 2000. godine dovele su do promena u strukturi privrede, koja je sa socijalističkog planiranja prešla na liberalnu tržišnu ekonomiju, praćenu procesima kao što je uspostavljanje ekonomskih institucionalnih okvira, privatizacija i liberalizacija trgovine. Proces privatizacije u privredi Srbije je gotovo završen ako se izuzme nekoliko neprofitabilnih javnih preduzeća. Udeo privatnog sektora raste i procenjuje se na 60% ukupne privrede.

U periodu od 2000-2008, rast BDP u Srbiji iznosio je 5,4%. Privatizacija je dovela do toga da u strukturi privrede dominiraju mala preduzeća a broj srednjih i velikih je relativno mali. Tako je 2007. godine bilo 98,8% malih i mikro preduzeća, a 1,0% preduzeća srednjeg obima i samo 0,2% velikih (OEBS i saradnici, 2009).

Tabela 1.4 u aneksu prikazuje kretanje BDP u periodu od 2000. do 2008. godine, gde sektor usluga preuzima primat nad industrijom i poljoprivredom. U tabeli 5.1 je dat uporedni prikaz ovih makro-ekonomskih indikatora između zemalja IPP i EU. Konkurentnost, korupcija i indeksi sloboda prikazani su u tabeli 1.5 i slici 1.2, dok se u tabeli 1.6 daje prikaz kompozitnog indeksa ljudskog razvoja gde Srbija zauzima 67. mesto od 182 države.

Privreda Srbije je ozbiljno pogođena aktuelnom globalnom ekonomskom krizom. Rast je usporen od kraja 2008. godine i privreda je ušla u period recesije 2009. godine. Prema podacima Zavoda za statistiku Srbije godišnji BDP se 2009. godine smanjio za 3,0% u poređenju sa 2008. Kao rezultat toga, makro-ekonomska stabilnost se pogoršala, naglo se smanjila domaća tražnja i direktne inostrane investicije, a prihod od izvoza je opao. MMF i EU su obezbedile finansijsku pomoć Srbiji, a odgovor vlasti u Srbiji na globalnu krizu pomogao je da se njeni negativni efekti ograniče. Pošto se privreda oporavlja, treba uložiti dodatne napore za stimulisanje ujednačenog srednjeročnog rasta. Postoji i potreba za jačom infrastrukturom i fiskalnom politikom u cilju povećanja proizvodnje, izvoza i štednje.

Srbija treba da ojača privatni sektor u oblasti proizvodnje ali još uvek nema dovoljno podsticaja za razvoj intenzivne produkcije radne snage. Javni sektor je privukao talente gde su se plate utrostručile, dok je u privatnom sektoru nivo plata porastao samo 140%. 'Odabrati najbolje' nije održiva strategija ekonomske politike u Srbiji; strategija rasta će morati da bude izbalansirana u svim sektorima. Postoji Strateški plan ekonomskog razvoja 2006-15, ali on daje loše smernice pošto nisu identifikovane glavne prepreke. Planirano je da bude revidiran zbog ekonomske i finansijske krize.

2. KLJUČNA PITANJA POLITIKE, STRATEGIJE I IZAZOVI U OBRAZOVANJU I OBUCI U PERSPEKTIVI CELOŽIVOTNOG UČENJA

2.1 Investiranje u ljudski kapital

Izdaci za obrazovanje i obuku

Javno ulaganje u obrazovanje je relativno nisko u Srbiji, ali je u ovoj deceniji imalo uzlazni trend. Pre početka globalne krize ulaganje u obrazovanje je povećano sa 2,7% BDP tokom 2001. godine na 3,7% 2007. godine a plate zaposlenih u ovom sektoru godišnje su stalno rasle 20–30%. Za 2009. godinu bilo je planirano povećanje od 3,9%, ali je dostignuto samo 3,3% zbog krize. Ulaganja u školsku infrastrukturu su takođe porasla, ali su bila daleko od dovoljnih. Potreba da se procenat BDP za obrazovanje postepeno povećava do 6% u Srbiji postala je opšte prihvaćena što je i navedeno u

mnogim međusektorskim strateškim dokumentima (Mijatović, 2008). Međutim, važno je mikro-efikasnim analizama pratiti raspodelu raspoloživih fondova iz perspektive makro nivoa (Vukasović i saradnici, 2009).

Prema Zakonu o budžetu Srbije za 2010. godinu, na osnovu proračuna EFO-a, udeo obrazovanja u celokupnom budžetu je 16,85% što iznosi € 1,35 milijardi (tabela 2.1). Strukturalno, u ukupnom budžetu za obrazovanje 48% ide na predškolsko i osnovno obrazovanje, 21% na srednje obrazovanje, 22% na visoko obrazovanje, 8% za učenički standard i 1% pokriva rad Ministarstva prosvete i drugih centralnih organa kao što su Nacionalni prosvetni savet i instituti. Za formalno obrazovanje odraslih ne postoji poseban deo budžeta, pa nije moguće odrediti koliko se izdvaja za odrasle u okviru budžeta za osnovno, srednje i visoko obrazovanje.

Oko 85% izdataka za javno obrazovanje odlazi na plate prosvetnog kadra (Svetska banka, 2009). Stoga preostaje vrlo malo za ulaganje u inovacije i fizičku infrastrukturu. Mnogim školama, naročito u ruralnim oblastima, neophodno je renoviranje i osavremenivanje opreme; većina učeničkih radionica u srednjim stručnim školama su zastarele. Broj učenika po računaru u nastavi je bio 34 u osnovnim i 15 u srednjim školama 2008/09 školske godine (tabela 2.2). Mnoge škole rade u dve ili čak tri smene; većina se nalazi u Beogradu, Novom Sadu i Novom Pazaru (tabela 2.3).

Obavezno obrazovanje (pripremno predškolsko i osnovno) i srednje obrazovanje su besplatni i finansirani su iz državnog budžeta, ali roditelji i učenici moraju da pokriju troškove udžbenika, pribora, školskih izleta itd. Većina studenata koji pohađaju visoko obrazovanje plaća veoma visoke školarine. U tabeli 2.4 prikazani su individualni troškovi za obrazovanje i razlika između ruralnih i gradskih sredina. Podaci o doprinosu privatnog i korporativnog sektora za obrazovanje i obuku odraslih su sporadični; prema nekim procenama ulaganja preduzeća u obrazovanje i profesionalni razvoj zaposlenih rastu.

Finansiranje obrazovnog sistema

Obrazovanje u Srbiji obuhvata predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje koje se odvija u više od 1 800 obrazovnih ustanova i obuhvata 1 400 000 učenika i studenata i oko 102 000 zaposlenih lica u prosveti. Posle pripremnog predškolskog programa i osmogodišnjeg osnovnog obrazovanja sledi srednje, koje pruža opšte obrazovanje u četvorogodišnjim gimnazijama a pohađa ga 24% učenika i stručno obrazovanje i obuka gde 53% učenika pohađa tehničke škole u trajanju od 4 godine i 23% stručno obrazovanje u trajanju od 3 godine (Fetsi, 2007). Srbija takođe ima 35 privatnih srednjih škola (gimnazija i stručnih škola), a postoje i 33 državne i 34 privatne institucije visokog obrazovanja, sa 43% stope upisa (Vukasović i saradnici, 2009).

Sistem finansiranja prosvete u Srbiji se i dalje temelji na podacima dobijenim pomoću formule ponaosob za svaku vrstu škole, uključujući plate, broj učenika, razlike između školskih profila itd, ali ove formule nisu u potpunosti obavezujuće, a njihovi koeficijenti su propisani još devedesetih (Mason, 2008). Dok se plate isplaćuju iz državnog budžeta, oko 20% javne potrošnje za osnovno i srednje državno obrazovanje dobija se od lokalnih vlasti za finansiranje operativnih troškova škola i razvoj školskog kadra (Levitas i Hercinski, 2006). Mnoge opštine, naročito u siromašnijim regionima, međutim, ne uspevaju da pokriju ove rashode.

U traženju potencijalnih načina za postizanje efikasnosti, posebnu pažnju treba posvetiti usklađivanju broja zaposlenih (u školama) sa demografskim kretanjima i prevelikom brojem malih škola. Trend smanjenog broja učenika u osnovnim i srednjim školama ne odražava se na smanjenje broja nastavnika ili održanih časova (tabele 2.5 - 2.7), što je i doprinelo pogoršanju efikasnosti sistema... Ovo je važno, ne samo zbog velikog broja veoma malih odeljenja u ruralnim školama, već i zbog toga što je došlo do smanjenja optimalne veličine odeljenja u standardnim školama. Odnos nastavnika-učenik iznosio je 2006 od 1:13.8 u osnovnim i samo 1:10.7 u srednjim školama, a 2008 godine kretao se od 1:16.5 u osnovnim školama i 1:13.6 u srednjim, (Mijatović, 2008), dok je proseka prema podacima OEBS-a 15.2 i 13.0.

Postoje i druge mogućnosti za povećanje efikasnosti i efektivnosti u obrazovnom sistemu Srbije, te stoga i veća potreba za sredstvima neophodnim za sprovođenje promena. Ove mogućnosti istaknute su u dosadašnjim reformskim procesima, na primer - decentralizacija finansiranja, koja predviđa finansiranje obrazovnih institucija *per capita*, uključivanje socijalnih partnera, proširenje programa stručnog obrazovanja, povezivanje formalnog i neformalnog obrazovanja, podela troškova (participacija) u obrazovanju i obuci odraslih, i racionalnije kreiranje školske mreže i raspodela

resursa. Potreba za optimizacijom školske mreže i resursa sve više je predmet razmatranja kao jedan od ključnih pokretača reforme obrazovanja.

U ovom pregledu bavićemo se samo nekim aspektima i to kako su rešeni u nacionalnim politikama i strateškim dokumentima i kako podržati njihovo sprovođenje.

2.2 Strategije celoživotnog učenja, proširenje ponude za obrazovanje i obuku i priznavanje kvalifikacija

Obrazovni nivo stanovništva

U cilju daljeg ekonomskog i društvenog razvoja, Srbiji su potrebni dobro obrazovani građani. Aktuelna obrazovna struktura stanovnika Srbije je sa ove tačke gledišta vrlo nepovoljna. Poslednja sprovedena Anketa o radnoj snazi (april 2010.) potvrđuje nizak obrazovni nivo stanovništva: 3% stanovništva starijih od 15 godina nema završeno osnovno obrazovanje, 35% stanovnika ima samo osnovno obrazovanje, 48% srednje, 14% visoko obrazovanje. Gotovo polovina stanovnika starijih od 15 godina je kao svoj maksimum stekla samo srednje obrazovanje. U EU-27, 71,5% stanovništva u dobi od 24-65 je 2008. imalo završeno više srednje obrazovanje. U tabelama 2.8 i 2.9 u aneksu prikazan je obrazovni nivo stanovništva po starosnim grupama i prema oblastima, gradskim ili ruralnim.

Neobrazovani su i najsiromašniji: 71% najsiromašnijih nije steklo ni osnovno obrazovanje ili ima svršenu samo osnovnu školu (RZS i saradnici, 2008). Nedostatak obrazovanja je najistaknutiji u romskoj populaciji, i on je i dalje jedan od uzroka prenošenja siromaštva iz generacije u generaciju. Prema podacima iz 2009 godine većina stanovništva bez obrazovanja imala je više od 65 godina, dok je 19% stanovništva sa 25-34 godina imalo stečeno visoko obrazovanje. Žene imaju bolje obrazovanje od muškaraca. Kod žena situacija je sledeća: osnovno obrazovanje - 30.6, srednje - 53.3, visoko - 16.1, dok je kod muškaraca: osnovno 47.8, srednje - 40.0 - 12.2 (Krstić & Corbanese, 2008).

Prema analizama obrazovanja na nivou lokalnih samouprava (SKGO, 2008) ni svest o vezi između obrazovanja i prosperiteta zajednice nije dovoljno razvijena. Važno je da ulaganje u obrazovanje dovede do očekivanih rezultata u društvu u celini. Cilj ne bi trebalo da bude samo sticanje formalnog obrazovanja, kao što je sada slučaj, nego postizanje konkurentnosti u znanju i veštinama na tržištu rada. Najnoviji pregled razvoja radne snage prepoznaje „ograničen način razmišljanja o celoživotnom učenju u srednjim i malim preduzećima i široj javnosti ” (USAID, 2009). Iako se ovaj pregled fokusira na obrazovanje i obuku za zapošljavanje i socijalnu inkluziju, nije samo stručno obrazovanje to što je važno. Predškolsko obrazovanje i razvoj u ranom detinjstvu su ključni za razvoj ljudskog kapitala kroz celoživotno učenje, kao i za sticanje ključnih kompetencija. Isto tako važno je i osnovno i opšte srednje obrazovanje u ovom smislu, što takođe ima najveći uticaj na indikator EU “diplomci tehničkih, matematičkih i prirodnih nauka”.

Pristup obrazovanju

Posmatrano u celini u Srbiji sistem obrazovanja pruža mladim ljudima adekvatne mogućnosti za učenje i državna vlast zajedno sa obrazovnim ustanovama/servisima se sve više angažuje u razgovorima na temu kako otkloniti prepreke za učenje i rešiti uporne probleme, naročito kad je reč o specifičnim grupama stanovništva kojima je iz različitih razloga onemogućen pristup obrazovanju. Poglavlje 4 ovog Pregleda bavi se socijalnom inkluzijom i daje detaljniji uvid u neke od ovih grupa. Podaci navedeni u daljem tekstu ilustruju neke od problema pristupa obrazovanju među mladima i odraslima u celini.

Pohađanje bilo kog oblika predškolskog obrazovanja bilo je vrlo loše (39,2% 2005. godine) sve do skoro, kada je uveden obavezan šestomesečni pripremni program, 2006/07 školske godine, koji je, prema podacima MP 2008/09, pohađalo 97,7% dece. Od 2009/10 školske godine, pripremni predškolski program je produžen na devet meseci i, u stvari, on vodi ka devetogodišnjem obaveznom obrazovanju u Srbiji. Stopa upisa u školu je malo porasla prethodnih godina na 98,4% u osnovnom, 77,8% u srednjem i oko 40% u visokom obrazovanju, prema zvaničnim podacima za 2005/2006 (Evropska komisija 2008). Bruto stopa upisa u srednje škole, 2008 godine (MSKZ 3, svi programi) bila je 84,2% stanovništva uzrasta od 15-18 (TransMONEE baza podataka, 2010). U tabeli 2.10 je prikazan upis na svim nivoima MSKZ tokom poslednje tri školske godine, a u tabeli 2.12 upis u srednje škole po područjima rada uključujući i procenat učenika.

U izveštaju koji je pripremio Institut za statistiku pri UNESCO-u u Srbiji 2003. godine stopa pismenosti odraslih bila je 96.4%, sa vidljivom razlikom među polovima: 98,9% muškaraca nasuprot stopi od 94,1% žena, dok je ta stopa kod mladih bila 99.4% gotovo bez razlika među polovima. U tabeli 2.11 se takođe vidi viša stopa među ženama i u ruralnoj sredini.

Rano napuštanje škole

Na osnovu podataka SMŽS (RZS, Svetska banka i DFIF, 2008), stopa „drop-out“-a bila je 1,6% u osnovnom (2007) i 2,3% u srednjem obrazovanju (2005). Međutim, neki drugi podaci pokazuju da je ova stopa mnogo viša, čak 15% u osnovnom i oko 30% u srednjem obrazovanju, u poređenju sa zvaničnim podacima koji se ne drže starosnih grupa učenika (Vlada Srbije, 2003). Prema podacima MP², anketa sprovedena za generacije od 2000 – 2008 pokazuje da je „drop-out“ 7,3%.

EU je rešavanje ranog napuštanja škole uvrstila u prioritetne probleme, i smatra da od 2010. godine procenat onih koji rano napuštaju školu ne treba da bude veći od 10% u uzrastu od 18-24 godine u EU-27 (tabela 5.2). Međutim, 2008. godine i dalje je bilo 14,9% mladih ljudi starosti između 18 i 24 godine koji nisu stekli više srednje obrazovanje u EU-27, dok je u Srbiji taj procenat iste godine iznosio 10,0% (EUROSTAT, 2010). Za razliku od ovih brojki, SMŽS daje zaključak da jedna petina dece u Srbiji još uvek ne pohađa srednje obrazovanje, naročito dečaci i mladi ljudi iz socijalno ugroženih područja.

Reforma obrazovanja do sada

Srbija teži modernom obrazovnom sistemu koji će doprineti efikasnijem ekonomskom oporavku, podržati razvoj demokratije i doprineti procesu evropske integracije zemlje. Dokaz za to su i prvi rezultati procesa reforme, a to je poboljšanje kvaliteta obrazovanja i obuke: 2006/07 uveden je obavezan šestomesečni pripremni program, a od nedavno on je produžen na devet meseci. U osnovnom obrazovanju poboljšana je nastava stranih jezika, informatike i zdravstveno obrazovanje, a 2009. godine su objavljeni i novi standardi koje treba ostvariti do kraja obaveznog obrazovanja.

Međutim, biće potrebno dalje unapređenje kvaliteta osnovnog i opšteg srednjeg obrazovanja. Rezultati koje je Srbija prikazala prema PISA merilima pokazuju da je uspeh učenika starosti 15 godina u matematici, nauci i čitalačkoj pismenosti znatno ispod OEBS-ovog proseka, a niži je i od uspeha učenika u Hrvatskoj i Sloveniji, naročito kad je reč o čitalačkoj pismenosti. Ovo pokazuje da će Srbiji biti potrebno od jedne skoro do tri godine dodatnog obrazovanja da sustigne ove zemlje (Baucal & Pavlović-Babić, 2008). Pored toga, razvoj ključnih kompetencija koje služe za lično ispunjenje, socijalnu inkluziju i aktivno građanstvo, dalje učenje, preduzetništvo i zapošljivost ostaju kao teme za bavljenje na nivou sistema. Stručno obrazovanje i obuka, kao i visoko obrazovanje i obrazovanje odraslih predmet su razmatranja u predstojećim poglavljima.

U cilju podrške reforme obrazovanja Ministarstvo prosvete je preduzelo snažnu inicijativu u smislu revidiranja celokupnog Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja koji reguliše predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje. Ključna novina u ovom Zakonu, usvojenom u Skupštini 31. avgusta 2009. godine, jeste novi okvir za integrisanu obrazovnu politiku, kao što je opisano u poglavlju (2.7).

Obrazovanje odraslih

Obrazovanje odraslih je dinamični sektor, i trenutno je predmet razgovora u kontekstu novog zakona koji se planira a koji treba da donese nova rešenja. Obrazovanje i obuku odraslih organizuju privatni obrazovni servisi (obrazovni provajderi), nevladine i druge organizacije u različitim formalnim obrazovnim ustanovama, agencijama, kompanijama, profesionalnim udruženjima. Zahvaljujući njima i nevladinim organizacijama prošireno je obrazovanje za ljudska prava, demokratiju i civilno društvo, održivi razvoj, preduzetništvo, zdravstvo i prevenciju (Medić i saradnici, 2008). Postignut je konsenzus o potrebi za otklanjanjem prepreka i otvaranjem kompletnog obrazovnog sistema za odrasle, naročito onih nedostupnijih. U ovom trenutku radna grupa sastavljena od predstavnika MP, MERR i drugih aktera bavi se izradom nacrtu Zakona o obrazovanju odraslih.

Ne postoje precizni podaci o participaciji u obrazovanju odraslih zato što nema njihovog sistematskog prikupljanja, istraživanja i praćenja. Procenjuje se da 3-4% lica starosnog doba od 25-64

² Izveštaj za Unapređeni stalni dijalog, Ministarstvo prosvete, decembar 2009.

učestvuje u obrazovanju i obuci u Srbiji, što je manje od pola u poređenju sa EU-27 (EUROSTAT, 2009). Prema podacima iz SMŽS, 2007. godine 12% mladih uzrasta od 15-24 godine pohađalo je neki oblik stručnog obrazovanja, uglavnom kurseve jezika, kompjutera ili vožnje. Noviji statistički podaci iz Svetske banke o procentu firmi koje nude formalnu obuku svojim radnicima pokazuju da ih je u Srbiji 36,5%, što je manje od Slovenije (47,5%), ali više od Hrvatske (28,0%) i Bugarske (30,7%) (Svetska banka, 2009b).

Nastavak obuke u tehničkim oblastima za nezaposlene, kao i za potrebe povećanja konkurentnosti i/ili pripremu restrukturiranja preduzeća se razvija, ali polako. Nacionalna služba za zapošljavanje (NSZ) organizovala je 2007. godine obuku za oko 12 000 nezaposlenih, od ukupno 450 000, što čini manje od 3% uključenih u obuku od ukupnog broja. MP je počelo da osniva regionalne pilot centre za obuku koji se oslanjaju na postojeće škole za stručno obrazovanje uz podršku Programa pomoći EU za Jugoistočnu Evropu. Međutim, formirano je samo pet regionalnih centara, sa ukupnim kapacitetom ograničenim na manje od 1000 polaznika godišnje (Medić i saradnici, 2008), i planirano je otvaranje još tri. Procene pokazuju da ovo iskustvo obećava, naročito u smislu bliske saradnje između škola i preduzeća na dizajniranju i sprovođenju ciljnih kurseva, dok problem sertifikacije kurseva ostaje otvoren (Marković, 2009).

Osnovno obrazovanje odraslih obavlja se u osnovnim školama u okviru formalnog obrazovnog sistema i besplatno je. Trenuto postoji 14 škola za osnovno obrazovanje odraslih sa samo oko 2 500 polaznika godišnje, uprkos činjenici da, prema poslednjem popisu stanovništva u Srbiji ima 1,3 miliona ljudi koji nisu stekli osnovno obrazovanje. Osnovno obrazovanje za odrasle organizovano je po razredima od prvog do osmog i traje od tri do pet godina, u zavisnosti od školskog programa. Posle završenog osmog razreda, odrasli polaznici imaju mogućnosti da nastave formalno obrazovanje i steknu dalje kvalifikacije. Međutim, postojeći sistem osnovnog obrazovanja za odrasle ne odgovara potrebama odraslih ljudi i nije prilagođen potrebama tržišta rada (Popović, Milanović i Maksimović, 2010)

Kao što je navedeno u studiji CONFINTEA (Medić i saradnici 2008), jedan od ključnih problema u razvoju obrazovanja i obuke za odrasle je slaba povezanost između formalnog i neformalnog obrazovanja. Nedostatak javnog finansiranja i mehanizam podele troškova između države i preduzeća kao i nedostatak podsticaja za preduzeća i pojedince sputava razvoj obrazovanja i obuke za odrasle. Preovlađujući koncept insistira na potrebama pojedinaca i rešava pitanja opismenjavanja, ali zanemaruje obuku koju traže preduzeća, a naročito razvoj obuke/učenja uz rad. Više se upravlja prema ponudi, jer se vrlo malo prostora posvećuje analizi i odgovoru na potrebe privrede, i favorizuje se formalan rad zasnovan na programima koje treba centralno osmisliti i akreditovati.

Kvalifikacije

Iako je pojam „ishod učenja i kompetencije“ široko zastupljen i prihvaćen među kreatorima politike, ekspertima i obrazovnim servisima, u stvarnosti i dalje preovlađuje tradicionalni pristup, koji obuhvata nivoe veština od I do V u skladu sa tipovima srednjih škola za stručno obrazovanje različitog trajanja (RZS, 2009a), dok se nivoi od VI do VIII stižu u okviru visokog obrazovanja. Ne postoji sistem za proveru jer nema ni prethodnog učenja kao preduslova – socijalno partnerstvo još ne funkcioniše dobro, nema dovoljno partnera u svim neophodnim oblastima (ili nije obezbeđen kvalitet), i sistem formalnog obrazovanja je zatvoren.

Sveobuhvatni Nacionalni okvir kvalifikacija, zajedno sa Evropskim okvirom kvalifikacija kao glavnom referencom, već nekoliko godina je predmet diskusije u Srbiji (Lazić i saradnici, 2007). Centar za SOO Srbije zvanično je dobio zadatak da razvije NOK do V nivoa veština. Okvir će morati da se integriše sa okvirom kvalifikacija visokog obrazovanja koji se razvija još od 2008. godine, a u okviru Bolonjskog procesa, što je i Nacionalni savet za visoko obrazovanje odobrio aprila 2010 (NSVO, 2010).

Glavni problem NOK Srbije je nedostatak institucionalnog vlasništva i razlika između SOO i visokog obrazovanja. Takođe je do sada bilo slabo angažovanje sektora i poslodavaca, ali osnivanjem nacionalnog Saveta za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih bi to moglo da promeni. Nedavno započet projekat za modernizaciju IPP SOO (IPA VET) (videti poglavlje 5) pokriva NOK kao jednu od svoje četiri komponente.

2.3 Srednje i više SOO

Reforma SOO do sada

Opšte je mišljenje među akterima u Srbiji da obrazovanje i obuka ne podržavaju zapošljavanje i tržište rada u dovoljnoj meri. Tranzicija iz sistema u kojem su zaposleni navikli da imaju sigurno zaposlenje do kraja svog radnog veka u istom preduzeću, na tržište koje karakteriše konkurentnost i puno izazova, još uvek traje. Kao rezultat toga, u Srbiji postoji paradoksalni problem u kome potražnja za kvalifikovanom radnom snagom u nekim sektorima raste brže od ponude, a SOO obrazuje profile koji više nisu traženi. Takođe, menjaju se zahtevi i u okviru zanimanja.

Institut za ekonomsku i socijalnu politiku je sproveo anketu među poslodavcima u beogradskom, južnobačkom i niškom okrugu gde je konstatovan nedostatak menadžera srednjeg ranga (šefova, rukovodilaca sektora), agenata osiguranja, radnika obezbeđenja i kancelarijskih radnika za poslovnu administraciju, zavarivača, zidara, tesara, konobara, pekara i mesara (IESP, 2009). Pored stručnog znanja i veština, u anketi je utvrđeno da poslodavci sve više zahtevaju veštine kao što su stručnost u komunikaciji, timski rad, poznavanje stranih jezika, veštinu rešavanja problema i rukovodilačke sposobnosti. Na osnovu druge ankete koja je sprovedena u beogradskom i banatskom okrugu utvrđen je najveći rast u uslužnim sektorima (nekretnine, finansije, konsalting i ICT), građevinarstvu, trgovini i ugostiteljstvu, saobraćaju, skladištenju i vezama. Nove veštine koje se traže su komunikacije, timski rad, kontrola stresa i socijalne veštine (slika 2.2). Prema podacima Privredne komore Srbije najtraženije ključne kompetencije su numerička i jezička pismenost, učenje učenja, komunikacione veštine i timski rad.

Prema podacima (RZS, 2009a), 2007/08. godine 214 925 učenika (76% ukupnog broja upisanih u srednje škole) pohađalo je škole za SOO sa oko 15 000 nastavnika i instruktora. Trogodišnji i četvorogodišnji nastavni plan i program srednjeg stručnog obrazovanja za oko 250 zanimanja prolazi kroz proces reformi u okviru Programa pomoći EU i IPP-a još od 2002. U tom procesu reformisano je 58 profila koji se realizuju u 164 škole. Novi nastavni planovi i programi (ogledni – pilot programi) su plod saradnje sa poslodavcima i odražavaju njihove potrebe za novim, unapređenim znanjima i veštinama (EFO, 2008). Prema podacima studije preseka (Marković, 2009),³ u mašinstvu i poljoprivredi oko 70-80% diplomaca u pilot programa SOO dobilo je posao u roku od tri meseca, a stopa završavanja se popela na 88%. Rezultati oglednih - pilot programa su viđeni u pozitivnom svetlu kako među diplomcima, tako i među poslodavcima.

Međutim, još uvek nema dobre evaluacije rezultata Programa pomoći EU za SOO projekte. Pored toga, prema podacima MP samo 15% učenika/studenata SOO pokriveno je novim zanimanjima. Ovo je još uvek pilot proces i veliko deo sistema SOO je ostao nepromenjen, sa zastarelim zanimanjima, lošim praktičnim iskustvom i neadekvatnom praktičnom obukom.

Dostupnost i kvalitet

Razvoj kvaliteta u osnovnom i srednjem obrazovanju je zajednički zadatak za školske odbore, direktore škola i pedagoge, uz pomoć stručnih organa škole. To su nastavničko veće, odeljenska veća, stručna veća i njihova odeljenja/jedinice za razvoj plana i programa i razvojno planiranje (COP, 2008). Osiguranje kvaliteta na nivou škola i drugih servisa za pružanje obrazovanja i obuke nadgleda se i potpomaže na nacionalnom i regionalnim nivoima. MP i njegovi sektori za nadzor osnovnog i srednjeg obrazovanja i školski nadzor imaju vodeću ulogu, a podržava ih 19 regionalnih školskih uprava. Takođe, uključena su i dva tročlana saveta i dva obrazovna instituta (videti u 2.8).

U strukturi obrazovnog sistema mogu se primetiti i neke prepreke za dostupnost stručnog obrazovanja i obuke, kao i u postojećoj prohodnosti u učenju, politici upisa za kretanje između obrazovnih sektora. Diferencijacija između osnovnih škola sa visokim i niskim rezultatima, bez efikasne podrške za poboljšanje ovih drugih ne garantuje učenicima ravnopravan pristup srednjem obrazovanju. Pored toga, važeći kvalifikacioni ispiti na kraju osnovnog obrazovanja izgleda da vode do diskutabilnih odluka o upisu u srednje škole, te stoga postaju prepreka za ravnopravni pristup srednjem obrazovanju. Problem pristupa učenika iz ugroženih grupa i sa ugroženih teritorija predmet je rasprave u Poglavlju 4.

³ Tracer study – studija preseka, prim. prev. (iz *Metodologije NIR*)

Statistički podaci Ministarstva prosvete⁴ o upisu pokazuju, između ostalog, veliki jaz između atraktivnosti četvrogodišnjih profila koji omogućavaju dalji pristup visokom obrazovanju i trogodišnjih profila. Slično kao i prethodnih godina, popunjenost kvota za upis pokazala je najveći interes u oblastima vezanim za zdravstvo i privredu, a najmanji za mašinstvo, građevinu, obradu drveta i poljoprivredu. Pilot profili su očigledno mnogo privlačniji nego zanimanja koja nisu u okviru pilot programa. Od ukupno 140 četvrogodišnjih profila, oni iz stručnog obrazovanja su mnogo privlačniji od gimnazija. Postoji i disbalans među polovima: u trogodišnjim školama samo 1/3 čine učenice, dok ih je u gimnazijama 3/5.

Hemijско-prehrambena i tekstilna škola „Uroš Predić“ u Zrenjaninu može služiti kao primer kako kroz dobru praksu nastaju kvalitetne obrazovne ustanove/servisi (provajderi) za stručno obrazovanje i obuku i obrazovanje odraslih (Oldrojđ i Nilsen, 2010). Ova škola je primer kako se jedna tradicionalna stručna škola transformisala pravovremeno reagujući na nove potrebe za obukom odraslih za potrebe lokalnog zapošljavanja i samozapošljavanje i to u partnerstvu sa preduzećima i službama za zapošljavanje. Kombinacijom dobrog rukovođenja školom uz eksterni Program pomoći EU, škola je postala vredan partner koji može doprineti promenama potreba u lokalnoj zajednici. Nova potražnja je zadovoljena kratkim (do 500 časova) programima za neformalnu obuku koje su zajednički razvili sa preduzećima i službama za zapošljavanje. Prema rečima angažovanih poslodavaca nije važno da li je obuka formalna ili ne; ključ je u razvoju praktičnijih veština, sa manje teorije. Partneri u Zrenjaninu su potvrdili da bi rezultati mogli biti bolji u velikoj meri, kad bi opština aktivno učestvovala i preuzela inicijativu.

Škola i biznis – saradnja i preduzetništvo

Postoji još dobrih primera saradnje između škole i preduzeća, npr, onih u okviru Programa pomoći EU za projekte SOO (<http://www.vetsrbia.edu.rs>), obuka u RCO, i NSZ u Boru (Vlada Srbije, 2009), ili projekat Zanatske komore Srbije gde su radnici, proglašeni tehnološkim viškom, uspešno završili prekvalifikaciju uz pomoć zanatlija u Nišu. Ipak, treba još dosta toga uraditi kako bi saradnja između škola i privrede dostigla zadovoljavajući nivo. U cilju daljeg razvoja i radi prenošenja pozitivnih iskustava, obrazovne vlasti su 2009. godine, uz pomoć ETF, razvile strategiju učenja preduzetništva sa mogućnostima kako ga, kao ključnu kompetenciju, uvesti na svim nivoima obrazovanja. Pozitivna procena predmeta „Preduzetništvo“ u pilot profilima SOO (Maksimović, 2007) je takođe uzeta u obzir.

Drugi važan korak bio je osnivanje Saveta za stručno obrazovanje i obuku i obrazovanje odraslih, marta 2010. Na čelu Saveta je potpredsednik Privredne komore Srbije, a obuhvata predstavnike iz privrede, obrazovanja i sindikata. Prema Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, jedan od zadataka Saveta je da prati, potpomaže i vodi aktivnosti koje povezuju obrazovanje i zapošljavanje, kao i njihov uticaj na ekonomski razvoj.

2.4 Visoko obrazovanje

Reforma visokog obrazovanja do sada

Tokom 2007/08. školske godine (RZS, 2009) nastavu na visokim školama je pohađalo ukupno 237 598 (55% žena) studenata u Srbiji. Od tog broja 110 606 studenata (47%) bilo je finansirano iz budžeta. Školarine su relativno visoke; dvostruko više od prosečne mesečne zarade (Vukasović i saradnici, 2009). Slika 2.3 prikazuje udeo studenta po oblastima studija. Nastavne aktivnosti visokog obrazovanja izvode se na univerzitetima, fakultetima, akademijama i visokim školama strukovnih studija. Postoji šest državnih univerziteta (Univerzitet u Beogradu, Univerzitet u Novom Sadu, Univerzitet u Kragujevcu, Univerzitet u Nišu, Univerzitet umetnosti i Univerzitet u Novom Pazaru), šest privatnih univerziteta i jedan broj privatnih fakulteta, akademija i visokih strukovnih škola. Na privatne institucije visokog obrazovanja upisano je 11% studenata. Univerzitet u Beogradu je sa svojim 31 fakultetom najveći u Srbiji i obuhvata 32% studenata visokih studija. Nacionalni savet za visoko obrazovanje je najviši organ nadležan za razvoj kvaliteta visokog obrazovanja u Srbiji, zajedno sa Komisijom za akreditaciju i proveru kvaliteta.

Zakonom o visokom obrazovanju 2005. godine su uvedena tri ciklusa Bolonje i započeo je proces akreditacije i eksterne evaluacije univerziteta. U prvoj fazi procesa, koja je upravo završena, pažnja je bila usmerena uglavnom na fizičku infrastrukturu. Druga faza će se više fokusirati na kvalitet

⁴ Upis u srednje škole 2009/10, neobjavljeno.

nastavnog plana i programa, gde treba uključiti i razmatranje potreba tržišta rada. Zakon o visokom obrazovanju trenutno je u fazi revizije, kako bi obuhvatio i kratki ciklus obrazovanja (tj. strukovnih studija – *prim. prev.*), definisao diplome za zapošljavanje, i diferencirao ih od diploma za akademske svrhe.

Od 2007. godine nekadašnje više škole su prošle proces akreditacije i 48 ovih škola su dobile status akreditovanih visokih škola strukovnih studija u okviru sistema visokog obrazovanja (*visoke škole*). Ove škole su sada sličnije fakultetima, u pogledu trajanja studija koje je izjednačeno sa diplomskim studijama, po procentu doktoranata među nastavnicima i po drugim kriterijumima za akreditaciju. Međutim, ovim potezom udaljile su se od stručnih škola, povećavajući jaz između stručnog i visokog obrazovanja.

Dostupnost i kvalitet

Oni koji završe trogodišnje stručne škole nemaju prohodnost ka visokom obrazovanju, na primer, kroz jednogodišnje dodatne opšte programe obrazovanja kojima se stiže do maturalnog ispita. Planirano testiranje na nacionalnom nivou posle četvorogodišnjeg obrazovanja (opšti maturski i stručni maturski ispit) ima za cilj da omogući napredovanje ka odgovarajućim institucijama visokog obrazovanja bez obaveze da polažu prijemne ispite. Iako ova dva tipa maturalnih ispita treba da zažive školske 2013/14. godine, razvoj novog sistema srednjeg obrazovanja još nije počeo. Diplomci nekadašnjih *Viših škola* imaju problem da im se prizna obrazovanje kako bi nastavili visoko obrazovanje na univerzitetima, zbog zahteva da 50% nastavnog osoblja mora imati doktorat, što ovde nije slučaj.

Povezanost visokog obrazovanja sa privredom je slaba. Diplomci sa visokim obrazovanjem ne poznaju nove tehnologije i nemaju kompetencije koje traže preduzeća (Vlada Srbije, 2008). Obrazovni proces se odvija na predavanjima koja obuhvataju skoro 30 časova nastave nedeljno, zato što su plate nastavnika proporcionalne broju časova. Dekani nemaju moć da odlučuju o obliku nastave, ili o udžbenicima, na primer, pa je kvalitet u rukama predmetnih predavača. Uprkos velikoj potražnji za diplomcima, upis na fakultete u oblasti matematike, prirodnih nauka i tehnologije stagnira na oko 25% i stopa diplomiranja je vrlo niska (1/3 su matematičari a 1/2 iz oblasti prirodnih nauka i tehnologije)⁵. Upis na studije u ovim oblastima direktno je vezano za gimnazijsko (opšte srednje) obrazovanje, pa je potrebno da reforma opšteg obrazovanja bude jedan od prioriteta.

Primeri inovativne prakse postoje. Tako je u okviru Univerziteta u Beogradu osnovan Centar za razvoj karijere 2006. godine, koji pruža karijerno informisanje i savetovanje studentima, radi sa poslodavcima i organizuje kurseve „mekih veština“. Zbog finansijskih ograničenja Centar još uvek ima vrlo ograničen kapacitet (4 člana osoblja za gotovo 80 000 studenata), koji je delimično rešen izgradnjom mreže volontera sa različitih fakulteta. Centar organizuje i stručnu praksu sa preduzećima, na primer, u aktuelnom programu za pripravnike u beogradskim javnim preduzećima, i organizuje jednodnevne posete grupa studenata preduzećima. Stručna praksa je veoma tražena – na jednom od poslednjih konkursa bilo je 700 prijava za 8 slobodnih mesta. Centar je takođe inicirao i pomogao u osnivanju mreže sličnih centara na univerzitetima u Nišu, Novom Sadu i Kragujevcu.

Srbija odlično koristi Tempus program. U tekućoj fazi programa najavljeno je učešće obrazovnih vlasti i nacionalnih tela, sa ciljem da se reše pitanja od strateške važnosti u oblasti visokog obrazovanja. Dva primera su - projekat Studijskog programa obrazovnih politika koji je započeo 2009. godine i Master program za predmetne nastavnike (primenjen 2010). Ostali Tempus projekti od kojih se očekuje jak uticaj na nacionalnom nivou, fokusirani su na osiguranje kvaliteta, celoživotno učenje i upravljanje u visokom obrazovanju. Takođe, Tempus projekti su važni zato što povezuju visoko obrazovanje sa privredom i tržištem rada, na primer projekti trougla znanja, programi za prekvalifikaciju nezaposlenih diplomaca i akreditacija za studije inženjerstva.

2.5 Učenje u školama i nastavnicima

Nastava i učenje

Nastava još uvek nije reformisana tako da odgovori na izazove promena u društvu, i dalje se se ostvaruje tradicionalni tip frontalne nastave, gde nastavnik funkcioniše kao prenosilac znanja, u okviru ograničenih modaliteta zadataka na relaciji predavanje–testiranje–evaluacija. Proces nastave i

⁵ Izveštaj za Unapređen stalni dijalog, Ministarstvo prosvete, XII 2009.

učenja i dalje je jako fokusirano na sticanje činjeničnog znanja, pri čemu se zanemaruje učenička inicijativa da istražuju. Nastava je usmerena ka učenicima koji pokazuju dobre rezultate, a mnogo manje pažnje se poklanja onima koji imaju probleme u učenju i koji spadaju u rizičnu grupu zbog mogućeg ranog napuštanja škole. Vannastavne aktivnosti, postavljanje učenika u centar, nove metode nastave i učenja još uvek su izolovana ostrva dobre prakse. Pored toga, nastavnicima stručnih predmeta nedostaje pripremna obuka iz psihologije i pedagogije, a stručna nastava i učenje u školama su uglavnom teorijska, i slabo povezana sa preduzećima i poslodavcima.

Visok kvalitet nastavnog osoblja je od krucijalnog je značaja za ostvarivanje sistema obrazovanja i obuke kao osnove za buduću globalnu konkurentnost. Od istog značaja je i stručna osposobljenost školskih direktora u stručnom obrazovanju i obrazovanju odraslih. Rezultati PISA i TIMMS ukazuju na nedostatak standarda u pogledu kvaliteta procesa nastave i samih nastavnika, iako je organizovano puno obuka za nastavnike i školske upravnike još od 2003 godine kroz pilot projekte uz podršku Programa pomoći EU, tako da je neophodno sve ove aktivnosti dovesti na nivo sistemskog ostvarivanja.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja iz 2009. godine postavio je zakonski okvir za proces nastave i učenja, a naročito se bavi inkluzivnim obrazovanjem, ostvarivanjem boljih rezultata u učenju i usavršavanjem nastavnika. Škole imaju obavezu da započnu samo-evaluaciju i razvojno planiranje u okviru mehanizma za obezbeđenje kvaliteta, dok je eksterna procena kvaliteta nastave i učenja trenutno u procesu revizije u skladu sa Zakonom. Jedna od aktuelnih nacionalnih inicijativa koja pomaže u ostvarivanju ovoga je projekat Praćenja kvaliteta škole u Srbiji koji sprovodi IEQE uz pomoć Obrazovnog inspektorata Holandije. Projekat razvija i testira nacionalni okvir za kvalitet i evaluaciju škole, sa standardima i indikatorima postignuća u okviru sedam oblasti kvaliteta: nastavni plan i program, etos škole, uprava škole, postignuća učenika, resursi, podrška učenicima i nastava i učenje.

Obrazovanje i stručno usavršavanje nastavnika

Novi Zakon donosi jasne smernice za strategiju stručnog usavršavanja nastavnika u skladu sa razvojem kontinuiranog stručnog usavršavanja, gde se između ostalog, utvrđuje minimum od 30 kreditnih jedinica (bodova) pedagoških studija i 6 kreditnih jedinica nastavničke prakse; ovo je dobar izbor u situaciji gde će većini već zaposlenih nastavnika biti potrebno usavršavanje predmetnih i pedagoških veština. Druga važna promena u strategiji za modernizaciju celokupnog sistema stručnog usavršavanja nastavnika jeste i predlog da se uspostavi sistem koji će istovremeno povezivati početno obrazovanje i kontinuirano stručno usavršavanje. Aktuelna revizija Priručnika za stručno usavršavanje i Smernica za licenciranje MP-e predstavljaju određene korake u tom pravcu.

Zakon je propisao da instruktori mogu da odsustvuju tri dana godišnje za korišćenje odobrenih programa, koji se održavaju u tri nova regionalna centra za stručno usavršavanje osnovana uz podršku Švajcarske agencije za razvoj i saradnju, Vlade Norveške (Čačak, Užice, Niš) i škola gde se obavlja praksa. Vrlo često lokalne zajednice su glavni finansijeri ovih programa. MP utvrđuje prioritete stručnog usavršavanja za period od tri godine (trenutno su to inkluzija, metodologija nastave i razvoj škole), a Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja izdaje godišnji katalog stručnog usavršavanja sa odobrenim programima.

Međutim, u Srbiji kao i u mnogim zemljama EU, kritični faktori su potreba za reformisanjem početnog obrazovanja nastavnika na univerzitetima kao i kritička procena pedagoške kompetencije nastavnika edukatora u visokom obrazovanju, ali i nadgradnja ovih kompetencija. Prvi korak mogao bi da bude stimulisanje usavršavanja kompetencija edukatora za nastavnike u stručnom obrazovanju da inoviraju svoje metodologije. Optimalno, ovo bi se moglo izvesti kao deo reforme visokog obrazovanja u skladu sa Bolonjskim procesom, i, s jedne strane omogućilo bi univerzitetima da efikasno povežu početno obrazovanje i kontinuiranu obuku za nastavnike, a s druge, da postanu „ključni pokretači“ za usavršavanje opštih pedagoških kompetencija i veština nastavnika.

Unija sindikata prosvetnih radnika Srbije koja zastupa nastavnike i ostale zaposlene u svim sektorima obrazovanja, učestvuje u procesima reforme i podržava stručno usavršavanje nastavnika. Osnovana 1991. godine ona broji oko 40 000 članova i član je globalne federacije sindikata nastavnika i ostalih radnika u obrazovanju, *Education International*.

2.6 Karijerno vodjenje i savetovanje

Aktuelno karijerno vodjenje i savetovanje u Srbiji se uglavno odvija u službama za zapošljavanje, informisanjem i zapošljavanjem onih koji traže posao, prvenstveno nezaposlenih koji su prijavljeni. Postoje 34 filijale Nacionalne službe za zapošljavanje koje nude ove usluge i dva specijalizovana centra za vođenje karijere, u Beogradu i Nišu, i svi postižu dobre rezultate, tako što postepeno razvijaju iskustvo i postepeno proširuju usluge. Međutim, njihovi kapaciteti su ograničeni, pogotovu, ako se uzmu u obzir sve veće potrebe među različitim ciljnim grupama, potreba za usavršavanjem usluga kao i zahteva za partnerstvima i umrežavanjem ovih usluga.

U obrazovnom sektoru postoji samo tradicionalna profesionalna orijentacija koju pružaju postojeće pedagoško-psihološke službe u osnovnim i srednjim školama. Beogradska otvorena škola (BOŠ) je napravila model vođenja karijere za stručne škole; a u Mašinskoj srednjoj školi u Beogradu otvoreni centar za vođenje karijere. Kao što je već pomenuto, neki univerziteti u Srbiji, kako državni tako i privatni, imaju svoje sopstvene centre za razvoj karijere. Takođe postoji i Centar za vođenje karijere za talentovanu omladinu pri Fondu za mlade talente u Ministarstvu omladine i sporta koji u okviru posebnog projekta realizuje BOŠ. Beogradska otvorena škola je započela sa obukom nastavnika iz srednjih škola za karijerno vodjenje i savetovanje, i doprinela izradi nacionalne strategije što će biti opisano u daljem tekstu.

Nova nacionalna strategija

Nedavno usvojena Strategije karijernog vođenja i savetovanja u Republici Srbiji 2010-2014 (Vlada Srbije, 2010) posebno naglašava potrebu promene shvatanja tranzicija iz škole na posao, jer se to još uvek ne shvata na pravilan način u kontekstu fleksibilnosti i menjanja karijere. Karijerno vodjenje i savetovanje mora se posmatrati kao inovacija na nivou sistema, institucija, nastavnog plana i programa i na nivou pojedinca. Ono doprinosi socijalnoj inkluziji i ekonomskom razvoju usklađivanjem interesa i sposobnosti pojedinca sa poslovima na tržištu rada. Strategija traži da se utvrdi i razvije sistem karijernog vođenja i savetovanja, i predvidela je investiciju od 91 150 000 dinara (oko € 900 000) u periodu od pet godina, kroz partnerstvo sa ministarstvima omladine i sporta, prosvete, ekonomije i regionalnog razvoja, Nacionalnom službom za zapošljavanje, univerzitetima, socijalnim partnerima i nevladinim organizacijama.

2.7 Okvir politike obrazovanja i obuke

Ambiciozni program reforme obrazovanja

Propisivanjem novih principa i strategijskih pristupa, Zakon o osnovama sistema i obrazovanja i vaspitanja (ZOSOV, 2009) postavlja okvir za obrazovnu politiku čitavog sistema, od predškolskih do sektora za srednje obrazovanje i smatra se polaznom tačkom za predstojeće specifičnije regulatorne korake koji vode do sprovođenja reforme.

Ključne inovacije u novom zakonu obuhvataju:

- Nove principe ravnopravnosti, poboljšani pristup, individualizovan pristup učenicima, celoživotno učenje, i bolje planiranje, kvalitet i efikasnost obrazovanja
- Obrazovne ciljeve investiranja u ljudski kapital, razvoj ključnih veština, usklađivanje kompetencija sa zahtevima poslova, privrede, nauke i tehnologije
- Standardizaciju postignuća učenja, nastave i kompetencija rukovodstva škole, i kvalitet
- Osnivanje Saveta za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih
- Veću autonomiju škola i fleksibilnije programe učenja
- Uvođenje finansiranja *per capita*
- Obezbeđenje kvaliteta na osnovu samoevaluacije, eksternu evaluaciju, planiranje razvoja i povećanje obima stručnih organa škola
- Redefinisanje početnog obrazovanja i stručnog usavršavanja nastavnika; svi budući nastavnici će biti u obavezi da prikupe najmanje 36 kreditnih poena iz psihološke, pedagoške i metodološke obuke.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja utvrđuje rokove za sprovođenje izmena. Predviđeno je da novi profili i nastavni plan i program za srednje obrazovanje zažive 2011/12. školske

godine, a Ministarstvo prosvete planira da 9 oglednih profila u uvede školske 2010/11 u redovni sistem stručnog obrazovanja, a preostale profile počevši od školske 2011/12. godine. Zakonom je predviđeno da 2013/14. počne sprovođenje reformisanog programa za obuku nastavnika pre stupanja na posao. Postepeno će se uvoditi i sistem finansiranja zasnovan na kapitacionoj formuli, s početkom školske 2011/12, a primenivaće se na sve institucije od školske 2014/15. godine.

Ministarstvo prosvete ima sveobuhvatan plan za izradu ostalih zakonskih dokumenata koji podrazumeva Zakon o obrazovanju odraslih, Zakon o predškolskom obrazovanju (već usvojen), Zakon o osnovnim školama, Zakon o srednjim školama i dopune Zakona o visokom obrazovanju. Planirano je da dva zavoda rade na razvoju velikog broja pravilnika koji definišu različite propise iz ZOSO, koje odgovarajući saveti treba da odobre, a Ministarstvo objavi. Ovi dokumenti sadrže niz novodefinisanih standarda (za postignuća u opštem i stručnom obrazovanju, za kvalitet škola u opštem obrazovanju, stručnom i obrazovanju odraslih, za kompetencije za nastavnike i direktore, za sprovođenje posebnih predškolskih programa, za udžbenike i drugi nastavni materijal, za kvalifikacije, i za stručne profile i programe), programa za završne ispite na različitim nivoima, uključujući i modele za priznavanje prethodnog učenja, nacionalni okvir kvalifikacija za stručno obrazovanje i nove profile i nastavni plan i program u srednjem obrazovanju. Sve ovo treba završiti najkasnije do septembra 2011. godine.

Ka integrisanoj strategiji obrazovanja

Nacionalni prosvetni savet je sastavio početni koncept za sveukupnu reformu obrazovanja u skladu sa Pravicima razvoja obrazovanja u Srbiji (za oblast predškolskog, osnovnog i srednjeg opšteg obrazovanja), a koji je pripremila radna grupa Nacionalnog prosvetnog saveta i podnela za raspravu na Odboru za prosvetu u Skupštini Srbije. Dokument se zasniva na perspektivi celoživotnog učenja i ima za cilj integralni pristup reformi obrazovanja, s naglaskom na ključnim kompetencijama i ulozi nastavnika. Planirano je da se sistem razvija na bazi širokog partnerstva i konsenzusa svih političkih stranaka. NPS takođe priprema nacionalne indikatore za praćenje obrazovnog sistema u Srbiji (u skladu sa indikatorima EU i u skladu sa budućim Pravicima razvoja obrazovnog sistema u Srbiji).

Ministarstvo prosvete je potvrdilo važnost iniciranja sveukupne strategije za razvoj celoživotnog učenja/obrazovanja, zato što je videlo potrebu za suštinskom srednjoročnom i dugoročnom modernizacijom u svim sektorima obrazovanja. Nakon usvajanja Pravaca razvoja obrazovanja, Ministarstvo će preuzeti vođstvo u razvoju celokupne strategije obrazovanja, tako da ona može biti usvojena u Skupštini 2011. godine.

2.8 Kapaciteti ministarstava i njihovih agencija, socijalnih partnera i organizacija za civilno društvo

Kapaciteti za upravljanje i podršku na nacionalnom nivou

Uprkos aktuelnom zamrzavanju zapošljavanja, čak smanjenu broja zaposlenih po nacionalnim službama za zapošljavanje zbog krize, Ministarstvo prosvete je preduzelo pozitivne korake da ojača svoje kapacitete reforme. Novo Odeljenje za evropske integracije i programe razvoja i projekte u obrazovanju osnovano je 2009. godine, a horizontalna saradnja sa drugim glavnim ministarstvima je dalje napredovala. Iako još uvek ima prostora za poboljšanje. 2009. znatno je razvijen sajt MP koji je obuhvatio i centar za resurse. Ministarstvo je organizovalo sastanke za koordinaciju donatora, kao i forum istraživača i kreatora politike, koji su se prvi put sastali maja 2010. godine. Međutim, kapacitet za dizajniranje, upravljanje i praćenje politike stručnog obrazovanja i obuke i upravljanje na ministarskom nivou je suviše slabo; osoblje za srednje obrazovanje broji najviše 8 državnih službenika, od kojih 5 radi na stručnom obrazovanju i obuci – a 2 od njih provode 80% svog vremena izdvojeni, angažovani u jedinici za sprovođenje IPA projekta.

Prosvetni saveti (Nacionalni savet za visoko obrazovanje, Nacionalni prosvetni savet i Savet za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih) postaju važna tela za upravljanje i savetovanje više aktera. Nedavno osnovani Savet za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih ima zaista veliki broj nadležnosti: između ostalog, za praćenje i analizu stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih, za predlaganje obrazovnih profila, okvire kvalifikacija, standarda i nastavnog plana i programa, i za bolje povezivanje obrazovanja, zapošljavanja i privrednog razvoja.

Postoje i dva prosvetna zavoda koje je osnovala Vlada i koji se finansiraju iz budžeta Ministarstva prosvete. Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja koji je osnovan 2004. godine

ima 106 zaposlenih i sastoji se od Centra za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih, Centra za razvoj programa i udžbenika i Centra za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju. Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i evaluaciju sa 36 zaposlenih ima ulogu da definiše opšte obrazovne standarde, ocenjivanje postignuća učenika i studenata uključujući i nacionalne ispite, i da potpomogne obezbeđenje kvaliteta obrazovanja (videti takođe u 2.5).

Centar za SOO i OO ima 25 stručnjaka koji rade na kvalifikacijama i nastavnom planu i programu ipružaju i stručnu podršku i razvojni kapacitet Savetu za SOO i obrazovanje odraslih. Uzimajući u obzir veličinu i obim reformskih zadataka u stručnom obrazovanju i obrazovanju odraslih, kapacitet Centra čini se nedovoljnim. On je takođe oslabljen komplikovanim institucionalnim planom celokupnog Zavoda, mnogim promenama na rukovodećim mestima i razmimoilaženjem „organskih“ funkcija koje se tiču razvoja stručnog obrazovanja, posebno oblika plana i programa (sadržaj i nastavne metode), izvođenja (podrška razvoju kapaciteta nastavnika/obuke i udžbenika i nastavnih sredstava na nivou škole), i praćenje plana i programa (problemi testiranja i ispitivanja). Različita odeljenja ovog Zavoda ili nekih drugih (kada treba izvršiti procenu) zadužena su za ove funkcije, ali prečesto potpadaju u domen opšteg obrazovanja.

Jedinica za socijalnu inkluziju i smanjenje siromaštva, u okviru Kabineta potpredsednika Vlade za evropske integracije, koju je osnovala Vlada Srbije 2009. godine, funkcioniše kao politička jedinica u oblasti razvoja ljudskog kapitala.

Istraživači i praktičari

Pored posvećenih zvaničnika i stručnjaka iz Ministarstva, tri Saveta i dva Zavoda, postoji obiman krug istraživača u oblasti obrazovanja i obuke, koji rade pojedinačno ili u ekspertskim organizacijama, kao što su (po abecednom redu) Društvo za obrazovanje odraslih, Beogradska otvorena škola, Centar za obrazovne politike, Centar za liberalno demokratske studije, Institut za ekonomska i socijalna istraživanja, Ekonomski institut, Fond za razvoj ekonomske nauke (FREN), SIPRU, Stalna konferencija gradova i opština (Forum lokalnih samouprava). Takođe, postoji i znatan broj praktičara, koji su i dalje nedovoljno iskorišćeni, uključujući iskusne nastavnike, entuzijaste, edukatore i direktore škola. Mnogi od njih su interni ili eksterni nosioci promena (Change Agent Teachers – CATs) i programeri za nastavni plan i program (CDs) koji rade na brojnim pilot projektima. U svim područjima rada postoje zajednice stručnih škola. Bilo bi dobro iskoristi ovaj kapacitet na nivou sistema, i stvoriti mreže za podržavanje promena i širenje dobre prakse.

Socijalni partneri

Generalno gledajući, uključenost socijalnih partnera u početnom i kontinuiranom stručnom obrazovanju i obuci i dalje je na niskom nivou (Kristensen, 2008). Socijalni partneri ističu nedostatak konsultacija sa Vladom tokom procesa donošenja zakona i nedostatak kapaciteta za sprovođenje i primenu zakona u potpunosti (Delegacija Evropske komisije, 2009). Potvrdili su nam ozbiljan nesklad između potreba privrede i kadra koji se dobija stručnim obrazovanjem. Smatraju da su stručno obrazovanje i obuka previše teorijski i da ključne veštine nisu obuhvaćene, pri čemu su kritikovane komplikovane i spore procedure uvođenja novih profila i programa. Nisu zadovoljni ni nivoom socijalnog dijaloga u oblasti razvoja ljudskih resursa. Socijalno-ekonomski savet se ne bavi uvek važnim pitanjima i došlo je do stagnacije na lokalnom nivou. Od 28 socijalno-ekonomskih saveta, samo 10 funkcioniše, zato što je lokalna vlast slabo uključena.

Privredna komora Srbije i Unija poslodavaca Srbije predstavljaju vladine zastupnike srpske privrede. Savez samostalnih sindikata Srbije i Unija granskih sindikata „Nezavisnost“ su dve najveće organizacije radnika.

Civilni sektor u Srbiji stiče sve veći značaj i uticaj na političkom nivou, što potvrđuje nedavno osnivanje vladine Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom, koja ima za zadatak da stvori i obezbedi sredinu za razvoj okvira za saradnju sa organizacijama civilnog društva, kao deo izgradnje demokratskog društva putem stalnog i konstruktivnog socijalnog dijaloga. Od 2003. godine Federacija nevladinih organizacija Srbije (FeNS) predstavlja civilni sektor. Prema nevladinoj organizaciji Građanske inicijative glavno pitanje u razvoju ljudskih resursa je kako postići da neformalno obrazovanje i obuka budu priznati, u čemu civilni sektor igra važnu ulogu.

U Srbiji postoji prostor i raspoloživi kapacitet za kreiranje „klastera stručnjaka za razvoj“ od mnogobrojnih već obučених državnih službenika, stručnjaka, direktora i nastavnika stručnih škola.

Sistem učenja u horizontalnim mrežama može se koristiti da se generalizuju pilot programi i pomogne njihova implementacija u svim školama do septembra 2011. godine. Ovakav prenos i kaskadni model mogao bi biti izgrađen između MP, Centra za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih, zajednica stručnih škola, i oslanjao bi se na nastavni kadar na nivou škola, obučene službenike (nastavnike) za razvoj nastavnog plana i programa, interne i eksterne nosioce promena (CATs) i direktore škola (koji su takođe prošli obuku kroz Program pomoći EU za istočnu Evropu). Tako organizovana horizontalna mreža za učenje bi trebalo da ima podršku Centra za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih i takođe bi bila od neprocenjive vrednosti za pripremu NOK u Srbiji. Zbog slabe saradnje sa socijalnim partnerima, celokupno stručno obrazovanje, a ne samo zajednice stručnih škola, će morati da obavi dobar deo ovog posla u saradnji sa Privrednom komorom koja ima razvijene odnose sa privrednim subjektima.

3. KLJUČNA PITANJA POLITIKE, STRATEGIJE I IZAZOVA U ZAPOŠLJAVANJU

3.1 Struktura tržišta rada

Proces tržišne liberalizacije u Srbiji još uvek nije stvorio pozitivnu dinamiku tržišta rada. Privatizacija tokom godina tranzicije posle 2000. godine dovela je do masovnih otpuštanja i doprinela je daljem smanjenju stope aktivnosti i zapošljavanja. Značajna stopa privrednog rasta – više od 5% u proseku u periodu od 2000 – 2008. godine nije dovela do otvaranja novih radnih mesta nego do povećanog gubitka poslova, slično drugim zemljama na zapadnom Balkanu. Svetska ekonomska kriza takođe je imala negativnog uticaja na otvaranje novih radnih mesta. Ukupan broj radnih mesta (2 450 653 u oktobru 2009.) smanjio se za 8% u odnosu na isti mesec 2008. U istom periodu, broj nezaposlenih lica je porastao za 11,6% (ARS, videti tabelu 3.7 u aneksu).

Nedovoljno otvaranje novih radnih mesta dovelo je do upornih problema na tržištu rada u Srbiji, to jest do: (i) kontinuiranog pada stopa aktivnosti i zapošljavanja, naročito među ženama; (ii) visoke stope nezaposlenosti među mladima; (iii) izuzetno teške integracije socijalno ugroženih grupa kao što su Romi i lica sa invaliditetom na tržištu rada; i (iv) velike podele poslova na tržištu rada na „insajdere“ sa relativno zaštićenim radnim mestima i „outsajdere“ na nesigurnim i neformalnim radnim mestima.

Stopa aktivnosti i zapošljavanja

Tokom poslednjih nekoliko godina stopa aktivnosti je neprekidno opadala, sa 66,4% koliko je iznosila 2004. godine na 60,5% 2009. (RZS, ARS 2009; videti tabelu 3.5 aneksa). Uzroci opadanja stope aktivnosti su mnogobrojni: (i) preuranjeno napuštanje tržišta rada (41,2% neaktivnih su u penziji), (ii) obeshrabrenost lica koja traže posao (6,8% od ukupnog broja neaktivnih), (iii) veliki broj žena koje ne rade (stopa neaktivnosti kod žena je 47,2% nasuprot stopi od 31,6% među muškarcima) i (iv) niska stopa učešća mladih na tržištu rada (15-24) (manje od 30% na tržištu rada). Interesantno je pomenuti da 34,8% ljudi sa srednjim obrazovanjem nije na tržištu rada. Ovo ukazuje na značajan gubitak ljudskih resursa i smanjenje kapaciteta sistema obuke kojim se veštine lica sa srednjom stručnom spremom prilagođavaju novonastalim potrebama. Problem je izraženiji među muškarcima (57,5% neaktivnih muškaraca ima srednje ili više obrazovanje) nego kod žena (57,2% neaktivnih žena ima niže obrazovanje ili su neobrazovane). Dok se neaktivnost kod žena povezuje sa niskim obrazovnim nivoom, neaktivni muškarci sa boljim obrazovanjem su najverovatnije lica koja su ostala bez posla tokom tranzicije.

Stope nezaposlenosti imale su sličan negativan, iako manje nagao trend. Stopa nezaposlenosti se smanjila sa 53,4% koliko je iznosila 2004. godine na 50% 2009. godine (ARS). Postoji pozitivna korelacija između obrazovnog nivoa i stope zapošljavanja: samo 52,2 sa završenom srednjom školom, ali 71,3% sa višim obrazovanjem je zaposleno.

Žene na tržištu rada

Žene se na tržištu rada suočavaju sa nekoliko izazova. Prema podacima ARS za 2009. godinu učešće žena u ukupnoj radnoj snazi sa 52,3% znatno je niže od učešća muškaraca koje iznosi 68,4%. Ova razlika nastaje delom i zbog pomanjkanja ustanova za brigu o deci i starijim licima. Stopa zapošljavanja žena (42,7%) najniža je od svih IPA zemalja posle Turske i Makedonije. Žene sa nižim obrazovanjem dobijaju samo nesigurne i slabo plaćene poslove u neformalnom sektoru i ne mogu da plate ustanove za brigu o deci, starijima i licima sa invaliditetom u gradskim sredinama. Razlika u primanjima između žena i muškaraca procenjena je na 15-16% što je nešto niže od proseka EU (Arandarenko & Avlijas, u štampi).

Žene su češće nezaposlene (19,% u poređenju sa prosečnom stopom nezaposlenosti od 17,4%; ARS 2009), međutim, kako se muškarci manje zapošljavaju, razlika između žena i muškaraca

u pogledu zapošljavanja i nezaposlenosti malo se smanjila. Nezaposlene žene u evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje (NSZ) čine 52,5% od ukupnog broja registrovanih nezaposlenih lica (prema podacima NSZ iz januara 2010). Oko 70000 žena je izgubilo posao; većina u proizvodnji (blizu 20000) i u maloprodaji i veleprodaji (više od 30000). Evidentno je iz podataka ARS, da su žene sa nižim obrazovanjem i obukom više izložene uticaju krize na privredu i tržište rada (FREN, 2009).

Zapošljavanje i nezaposlenost starijih radnika

Restruktuiranje je posebno pogodilo starije radnike (55-64). Dok je 2008. godine stopa učešća radne snage iz ove starosne grupe iznosila 41%, nastavljen je njen pad na 38,9% 2009. godine, a stopa zapošljavanja opala je sa 37,9% na 35% (ARS, oktobar 2009). Ovaj pad je uglavnom izazvan restrukturiranjem i privatizacijom državnih preduzeća pri čemu su uglavnom bili otpušteni stariji radnici. Žene su još teže pogođene ovim procesom; međutim, mora se naglasiti da žene prema Zakonu o penzijskom i invalidskom osiguranju imaju pravo na odlazak u penziju sa 60 godina života. Starija lica uglavnom obavljaju poslove iz oblasti poljoprivrede (40%), zatim u proizvodnji (13%). Samozaposleni čine čak jednu trećinu ukupnog broja zaposlenih u ovoj starosnoj grupi. I neplaćeni porodični radnici imaju velikog udela u zapošljavanju (12,6%) a gotovo polovina starije radne snage radi na ugroženim radnim mestima. Ovo svakako utiče na trend nezaposlenosti koji je u ovoj starosnoj grupi je porastao na 10% u oktobru 2009. godine, dok je u oktobru 2008. godine iznosio 7,6%.

Promene u strukturi zaposlenosti

Struktura zaposlenosti u Srbiji bila je prilično stabilna u periodu od 2004 do 2009. godine (tabela 3.8 u aneksu). Zaposlenost u poljoprivredi je sa 24% i dalje je važna oblast na tržištu rada. Visok procenat učešća poljoprivrede uobičajen je za oblast Zapadnog Balkana (sa izuzetkom Crne Gore). Iako je zaposlenost u poljoprivredi opala u periodu od 2004 (24% ukupne zaposlenosti) do 2007 (20% ukupne zaposlenosti) ponovo je počela da raste od 2008. godine zato što se ljudi sve više vraćaju ovoj oblasti privrede u kriznim vremenima. Zapošljavanje u industrijskom sektoru je bilo povećano u periodu između 2004 (26,9%) i 2007. godine (29,5%) ali je u padu od početka ekonomske krize, kao i izvoz i domaća potražnja (25,1% 2009. godine). Kao i u većini zemalja u tranziciji, sektor usluga u Srbiji jača od sredine 2000. godine, ali njegov udeo u zapošljavanju stagnira na oko 50% od 2004.

Vlada je u više navrata isticala da će pokretačka snaga tržišta rada biti privatni sektor. Proces privatizacije još nije potpuno završen, primanja u javnom sektoru čine gotovo trećinu ukupnih primanja zaposlenih.

Iako u granicama, fleksibilne forme zapošljavanja porasle su poslednjih godina: 7,5% plata ostvaruje se na honoranim formalnim radnim mestima, a 12% na stalnim radnim mestima (Arandarenko & Krstić, 2008). Čak 70% radnih mesta prijavljeno je u NSZ kao radna mesta sa stalnim zaposlenjem. Preostaje da se vidi da li je otvaranje stalnih radnih mesta može mladima da omogući pristojnu karijeru u perspektivi ili samo doprinosi povećanju njihove nezaposlenosti uvođenjem principa za otpuštanja po godinama staža („najstariji-ostaju-najmlađi-odlaze“) u vreme krize.

Neformalno zapošljavanje

Procenjeno je da je neformalni sektor privrede činio 19% od 40% BDP-a početkom 2000. (Krstić & Sanfey, 2009). Shodno tome, neformalno zapošljavanje je čest fenomen koji stvara segregacije na tržištu rada. Razlika u platama između formalnog i neformalnog sektora sve je veća poslednjih godina. Oporezivanje i PIO doprinosi koji čine 35% primanja jednog radnika obeshrabrili su investiranje u radno intenzivnim sektorima a ohrabрили neformalno zapošljavanje, naročito na poslovima gde su potrebne niske kvalifikacije ili na slabo plaćenim poslovima.

Procenjeno je da neformalno zapošljavanje u Srbiji iznosi 35% a od 2002. godine povećava se za 7% (SMŽS 2007 i 2002). Neformalno zapošljavanje koje je dominantna karakteristika poljoprivrednog sektora stoji na 52% u ruralnim oblastima, što je za 11,3 bodova više nego u prethodnoj SMŽS. Neformalne poslove obavljaju uglavnom nekvalifikovani i neobučeni radnici. Tako da 53% neformalno zaposlenih ima osnovno obrazovanje, oko 39% srednje i oko 8% visoko obrazovanje.

Neformalni poslovi postali su uobičajeni za mlade, i povećani su sa 41% koliko su iznosili 2002. godine na 50% 2007. godine (podaci RZS, Svetske banke i DFID, 2008). Prema podacima iz studije koju je sproveo ETF o prelasku iz škole na posao tokom 2007, tri četvrtine zaposlenih iz starosne grupe od 15-19 obavljalo je neformalne poslove. Procenat neformalno zaposlenih iz starosne grupe od 20-24 ipak je bio za 8% veći od formalno zaposlenih. Što je niži nivo obrazovanja, veći je nivo neformalnog zapošljavanja. Neformalni rad mladih vrlo je zastupljen u uslužnom i

poljoprivrednom sektoru. RZS došao je do zaključka da neformalno zapošljavanje povećava razliku u platama, pogoršava radne uslove i na taj način direktno doprinosi siromaštvu i socijalnoj ekskluziji.

Važno je napomenuti da se neformalno zapošljavanje povećalo sa privrednim padom naročito posle krize 2008. godine. Prema podacima ARS neformalno zapošljavanje iznosilo je 23% u oktobru 2008, pa je dalje opalo na 18,2 % u oktobru 2009, što predstavlja smanjenje za nekih 100 000 lica. Opadanje neformalnog zapošljavanja se ne može objasniti povećanjem formalnog zapošljavanja (pošto se ovo drugo nije desilo); pre će biti da je u pitanju da je ono rezultat toga što je veći broj ljudi ostao radno neaktivan.

3.2 Nezaposlenost

Opšti trendovi nezaposlenosti, uticaj ekonomske krize

Posle privrednog restrukturiranja od početka 2000. godine, stopa nezaposlenosti je povećana na 17,4% 2009. godine (sa izuzetkom kratkog pozitivnog perioda tokom 2008). Uključujući 60 000 nezaposlenih lica iz prethodne godine, ukupan broj nezaposlenih bio je 516 990 2009. godine (ARS).

Glavni razlozi što nezaposlenost uzima zamajac leže u tome što su efikasne politike tržišta rada bile zanemarene tokom transformacije i kasnije, što je dovelo do stvaranje strukturalne nezaposlenosti; kao i skorašnjem uticaju ekonomske krize. Gubitak posla je od početka krize naročito bio zapažen u sektoru proizvodnje gde je zatvoreno ukupno 33 000 radnih mesta (10% nezaposlenih u okviru sektora). Kriza je posebno uticala na stopu nezaposlenosti među maturantima srednjih škola, koja je porasla sa 16,7% (2008) na 20% (2009). Najugroženije grupe su oni sa nižim obrazovanjem, i njihov procenat je sa 11,5% 2008. godine porastao na 17,8% 2009. godine. Uprkos boljim rezultatima koje su postigle u obrazovanju, žene će se najverovatnije i dalje slabije zapošljavati od muškaraca (Arandarenko & Krstić, 2008).

Nezaposlenost mladih

Nezaposlenost mladih je najveći problem u Srbiji, i njegova stopa je 2009. godine iznosila 42,5%, iako je validnost visine stope nezaposlenosti mladih diskutabilna. Ovo je daleko iznad stope nezaposlenosti mladih u ostalim zemljama IPA, sa izuzetkom Makedonije, gde je još veća. Jedan od razloga je uticaj ekonomske krize na otvaranje novih radnih mesta kao i to što je većina mladih zaposlena u privatnom sektoru i neformalnoj privredi, koji su otvoreniji za promene.

Stopa aktivnosti i stopa zapošljavanja su opale u periodu između 2008 i 2009 u starosnoj grupi 15-24 godine. Iako je broj mladih 2008. godine iznosio 900 000, 2009. godine taj broj se smanjio na 860 000. Razlog odsustva ove starosne grupe sa tržišta rada ne leži samo u nastavku obrazovanja i obuke, nego i u stvarnoj neaktivnosti: više od trećine mladih (15-24) niti je zaposleno niti pohađa neki vid obrazovanja ili obuke (Krstić i Corbanese, 2008).

Mladi ljudi češće obavljaju neformalne poslove nego bilo koja druga starosna grupa, iako je udeo mladih ljudi u neformalnom zapošljavanju opao sa procenjenih 37,6% 2008. godina na 29,4% 2009. godine što je u skladu sa opštim smanjenjem neformalnog zapošljavanja tokom perioda krize.

Stopa zaposlenosti među mladima takođe otkriva zabrinjavajući jaz među polovima, jer 26,3 % čine muškarci, a samo 15,7 % su žene (2008., Arandarenko & Nojkovic, u štampi). Prema podacima ARS iz 2009. godine, 37% svih nezaposlenih lica i gotovo 77% mladih nezaposlenih po prvi put traže posao. Više od polovine nezaposlenih među mladima traže posao duže od godinu dana. Studija koju je ETF sproveda u Srbiji 2007. godine o prelasku iz škole na posao utvrdila je da „jedno od troje mladih čeka duže od dve godine na svoj prvi posao, pošto završi školu.“

Vlada pokušava da rešavanje problema nezaposlenosti pokrene otvaranjem novog programa pripravničkog staža pod nazivom „Prva šansa“. Program treba da obuhvati 10 000 mladih ljudi (do 30 godina starosti) kojima bi se subvencionisale plate (Arandarenko & Nojkovic, u štampi). Prema godišnjem izveštaju NSZ, 9 577 polaznika se već zaposlilo u okviru ovog programa a podsticaj u iznosu od RSD 1,3 milijardi potrošen je 2009. godine. Tokom prvih 6 meseci 2010. godine, 7 009 mladih ljudi učestvovalo je u ovom programu. Evidentirana stopa nezaposlenosti mladih smanjila se od sredine 2009. godine što ukazuje na pozitivan uticaj ovog programa.

Podaci iz istraživanja ARS u odnosu na evidenciju nezaposlenih lica

Slično kao i u većini zemalja Zapadnog Balkana (sa izuzetkom Crne Gore), evidentirana nezaposlenost je znatno viša nego prema podacima ARS. Evidentirana stopa nezaposlenosti u NSZ

je u januaru 2010. godine iznosila 26,50% što je za skoro 10% više nego prema podacima ARS iz oktobra 2009. godine. Nisu sva od 852 426 lica evidentiranih krajem februara 2010. u aktivnoj potrazi za poslom. „Ovo se zasniva na poslednjim rezultatima SMŽS iz 2007. godine, pošto među onima koji su ušli u izveštaj SMŽS kao registrovani kod NSZ u cilju nalaženja posla, samo 42% je stvarno nezaposleno, prema definiciji MOR-a, 35% je bilo zaposleno a 23% je bilo neaktivnih lica. Među onima koji su stvarno bili zaposleni, ali evidentirani kao nezaposleni, 95% je radilo u neformalnoj privredi.” (Arandarenko & Krstić, 2008).

Dugotrajna nezaposlenost

Jedan od zajedničkih problema zemalja Zapadnog Balkana je visok procenat dugotrajne nezaposlenosti (DTN), pa i Srbija nije izuzetak. Prema podacima ARS iz oktobra 2009. godine, 65,5% nezaposlenih su dugotrajno nezaposleni. Prema podacima NSZ (januar 2010. godine) 64,12% ili 481922 lica su lica koja su bez zaposlenja duže od 12 meseci. Naročito su pogođena lica sa niskim nivoom obrazovanja. Ovi lomovi verovatno odražavaju proces tranzicije gde je restrukturiranje privrede bilo realizovano otpuštanjem velikog broja ljudi sa niskim ili nedovoljnim kvalifikacijama koje se više ne traže. Može se pretpostaviti da je većina dugotrajno nezaposlenih završila tako što je postala neaktivna umesto da nastavi sa svojim učešćem na tržištu rada.

3.3 Otvaranje novih radnih mesta

Otvaranje novih radnih mesta je urgentno pitanje. Uprkos poboljšanja poslovne klime i stalnom privrednom rastu, (evidentirano) zapošljavanje se nepresano smanjuje. Radna grupa u okviru Foruma za povećavanje zapošljavanja 2005, identifikovala je pet prepreka za otvaranje novih radnih mesta: spor privredni razvoj; nedostatak fleksibilnosti tržišta rada; ograničen opseg AMTR; nedostatak angažovanja lokalnih zajednica; i neodgovarajući nivo kvalifikacija kod većeg broja zaposlenih.

Mala i srednja preduzeća (MSP) predstavljaju važan privredni faktor, jer generišu 67,6 % državnog BDP i zapošljavaju 67,2%. U MSP je ukupno otvoreno 187419 radnih mesta u periodu između 2004 i 2008. godine (Institut ekonomskih nauka, 2009). Vlada nastoji da podstakne MSP i razvije „Strategiju za razvoj konkurentnosti i inovativnih malih i srednjih preduzeća (2008-2013)”. Pored toga, realizovano je nekoliko programa za podsticanje otvaranja novih radnih mesta u MSP (npr. program zajmova za dodatno zapošljavanje). Ovim se delimično može objasniti zašto kriza nije tako jako uticala na MSP. Međutim, broj MSP nije se mnogo promenio i skoro da stagnira od 2004. To pokazuje da strategija podrške MSP ne daje očekivane rezultate, te je potrebno njeno danje ojačavanje.

Samozapošljavanje je relevantni faktor za obezbeđenje posla sa oko 490000 samozaposlenih lica su samozaposleni (ARS 2009) što čini 22,8% od ukupnog broja zaposlenih (15+). Međutim, ova radna mesta su vrlo ranjiva i njihova održivost može biti dovedena u pitanje. NSZ primenjuje šeme za samozapošljavanje kao deo svojih aktivnih mera tržišta rada (videti 3.4).

3.4 Pasivne i aktivne politike na tržištu rada

Pasivne politike na tržištu rada

Nedavno usvojen Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti je pooštrio uslove za sticanje prava na naknadu u slučaju nezaposlenosti. Samo 11,5% (a samo 8,6% su žene) od ukupnog broja evidentiranih nezaposlenih prima naknadu za nezaposlenost (podaci NSZ za 2009). Broj primalaca naknade se popeo za 18% od 2008. do 2009. godine. Od ukupnih troškova NSZ za ovaj program (za pasivne i aktivne mere, bez administrativnih troškova), je potrošeno oko 90% budžeta, odnosno na naknade za nezaposlenost u periodu od 2003 – 2007 (Arandarenko & Krstić, 2008).

Aktivne politike na tržištu rada⁶

Još od 2005 aktivna politika tržišta rada (APTR) definiše se kao eksplicitna politika u okviru Nacionalne strategije zapošljavanja 2005-2010. Budžet koji je NSZ odredila za aktivne mere na tržištu rada (AMTR) bio je niži od 0,12 % BNP 2008. godine. Ovo je malo u poređenju sa prosekom EU (0,47 % BDP 2007. godine), ali više nego u većini ostalih zemalja IPP. Budžet je povećan na oko 35 miliona € za AMTR 2009. godine da se ublaži uticaj krize. Prema izveštaju NSZ 40000

⁶ Prema Zakonu o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, APTR su: usluge traženja posla za lica koja traže posao; stručno savetovanje i usmeravanje; subvencije za zapošljavanje; pomoć u samozapošljavanju; dodatno obrazovanje i obuka; stimulacije za korisnike naknade za nezaposlene; javni radovi i ostale mere za lica koja traže posao.

nezaposlenih lica dobilo je posao pošto je uzelo učešća u AMTR (zanatski programi, subvencije za zapošljavanje i javni radovi) 2009. godine.

AMTR koje je sprovela NSZ podeljene su u četiri grupe: vođenje karijere i savetovanje (mere koje uključuju aktivnu obuku za traženje posla, poslovne klubove, informisanje o sajmovima poslova, savetovanje, procena zapošljivosti, individualni planovi za zapošljavanje, selekcija i klasifikacija), dodatno obrazovanje i obuka (uključujući program Prva šansa), subvencije za posao (uključujući sheme za samozapošljavanje) i javni radovi.

Što se tiče raspodele budžeta, „lavovski deo“ troši se na subvencije za posao. Što se tiče učesnika, sve je veći broj korisnika naknade. Prema izveštaju NEAP za 2009. godinu raspodela korisnika za pohađanje različitih programa mera je ovako izgledalo: 93377 je učestvovalo u programu mera za aktivno traženje posla, 20515 učesnika je pohađalo programe za dodatno obrazovanje i obuku, 11732 korisnika je iskoristilo subvencije za nova radna mesta / samozapošljavanje i 10160 lica je učestvovalo u javnim radovima.

Slobodna radna mesta i zapošljavanje

Oko 270000 lica na godišnjem nivou bilo je regrutovano uz pomoć NSZ 2009. godine. Ovo je u odnosu na prosečan broj od 746605 evidentiranih nezaposlenih lica i 516116 radnih mesta, skroman ali značajan rezultat zapošljavanja. Tokom jula i juna 2009. godine došlo je do povećanja zapošljavanja, verovatno zbog mera koje je preduzela Vlada da poveća zapošljavanje mladih (namenjene za 10 000 mladih) u MSP uz pomoć subvencionisanih plata.

Broj slobodnih radnih mesta koje je oglasila NSZ opao je više nego za trećinu od 2008. do 2009. godine. Ovo se može pripisati ukidanju obaveznog sistema za objavljivanje konkursa za zapošljavanje kao i uticaju krize.

Projekat „Predviđanje i upravljanje podacima Nacionalne službe za zapošljavanje“ upravo je pokrenut u martu 2010. godine u okviru IPA programa 2008. sa ciljem da unapredi kapacitete za predviđanje potreba za kvalifikacijama na tržištu rada i praćenje i evaluaciju uticaja APTR.

3.5 Okvir politike za tržište rada i zapošljavanje

Nacionalna strategija zapošljavanja i akcioni planovi

Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja razvilo je nekoliko nacionalnih strateških dokumenata za zapošljavanje. Najvažnija je Nacionalna strategija zapošljavanja 2005-2010. Ona je definisana u skladu sa smernicama za zapošljavanje Evropske strategije za zapošljavanje i ima tri cilja: punu zaposlenost, kvalitet i produktivnost rada, socijanu koheziju i inkluziju na tržište rada.

U dokumentu se ističe značaj zapošljavanja na regionalnom nivou, socijalni dijalog i generisanje novih radnih mesta uz asistenciju privatnog sektora i direktnih stranih investicija. Skup kvantitativnih ciljeva je:

- povećanje stope učešća radne snage na 72 %,
- povećanje stope zapošljavanja na 67%,
- smanjenje nezaposlenosti na 8%, i
- smanjenje neformalnog zapošljavanja na 20%.

Postizanje ovih ambicioznih ciljeva bilo je, između ostalog, ozbiljno pogođeno globalnom ekonomskom krizom. Drugi prioritet Vlade je da nadogradi aktivne mere tržišta rada, namenjene uglavnom mladima, otpuštenim radnicima, ženama, interno raseljenim i izbeglim licima, Romima i ljudima sa invaliditetom. Treba napomenuti da je budžet za AMTR u 2010. godini nastavio da raste iako je globalna kriza primorala Vladu da smanji budžet na nekoliko investicija. Sprovođenje Nacionalne strategije zapošljavanja nastavlja se i Nacionalnim akcionim planom za zapošljavanje 2006-2008 kao i NEAP-om 2009 i NEAP-om 2010.

Septembra 2009. godine, Vlada Srbije je takođe usvojila Politiku i akcioni plan za zapošljavanje mladih (2009-2011) koju je pripremio Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, gde se definiše pet strateških ciljeva čijem ostvarivanju treba težiti radi unapređenja potpunog i produktivnog zapošljavanja mladih po njihovom slobodnom izboru.

Vlada je nedavno usvojila Strategiju za karijerno vođenje i savetovanje (videti u 2.6).

U Strategiji za smanjenje siromaštva koju je usvojila Vlada 2003. godine, ističe se važnost otvaranja novih radnih mesta u privatnom sektoru. Strategija za smanjenje siromaštva na polju zapošljavanja je blisko povezana sa strategijom za zapošljavanje.

Tokom 2008. godine Vlada je usvojila Nacionalnu strategiju održivog razvoja Republike Srbije 2009-2017 u kojoj se definišu sledeći prioriteti: članstvo u EU, razvoj konkurentne tržišne ekonomije, razvoj ljudskih resursa i povećanje zapošljavanja, razvoj infrastrukture i ujednačen regionalni razvoj, i zaštita životne sredine (Vlada Srbije 2008b).

3.6 Institucionalna postavka i kapaciteti za upravljanje tržištem rada

Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja 2007. godine preuzelo je odgovornost za pitanja zapošljavanja i sada je ono glavno telo u definisanju politike i mera za zapošljavanje. Trenutni broj zaposlenih u okviru Ministarstva koji rade na problemima zapošljavanja je prilično ograničen, iako je došlo do pomaka u pogledu zapošljavanja. Ministarstvo rada i socijalne politike reguliše u opštem smislu radne odnose, inspektorat i socijalnu zaštitu. Zakon o radu, koji je pod jurisdikcijom MRSP pokriva sve zaposlene, uključujući i one u javnim službama, usvojen je 2005. godine u cilju postizanja fleksibilnijeg tržišta rada. Kapaciteti Ministarstva su dobro razvijeni, posebno inspekcija rada sa 270 inspektora koji se bave ne samo uslovima rada nego i neformalnim zapošljavanjem. Pored toga, neophodno je razviti funkcionalni mehanizam koordinacije u fazi pripreme i sprovođenja strateških i akcionih planova između nekoliko ministarstava, kao što su Ministarstvo prosvete, Ministarstvo rada i socijalne politike, Ministarstvo trgovine i usluga, Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja itd.

Nacionalna služba za zapošljavanje

Nacionalna služba za zapošljavanje (NSZ), je javna agencija u sferi odgovornosti MERR-a, zadužena je za upravljanje programima osiguranja od nezaposlenosti, upućivanje i zapošljavanje, usluge vođenja i savetovanja, i sprovođenje AMTR. Njenu zakonsku osnovu čini Zakon o zapošljavanju i osiguranju od nezaposlenosti (2009). Pružanje usluga NSZ organizovano je u 34 filijale. Ukupan broj zaposlenih u NSZ broji 2100 ljudi (2007) od kojih 1100 obavlja savetodavne poslove za klijente. Broj predmeta o evidentiranim nezaposlenima po savetodavcu je u proseku 500 (Arandarenko & Krstić, 2008). U NSZ postoji potreba za obukom kadra – redovnim i strateškim, za jačanjem mreže i kapaciteta na lokalnim nivoima (planovi za lokalno zapošljavanje, itd.) i kontinuitetom u sprovođenju programa AMTR.

Socijalni partneri

Socijalno-ekonomski savet bazira se na tripartitnom mehanizmu na nacionalnom i na lokalnom nivou. Veće je postalo važno kada su donešene mere za ublažavanje uticaja ekonomske krize. Socijalni partneri takođe učestvuju u Republičkom savetu za zapošljavanje i deluju na nacionalnom nivou u savetima za lokalno zapošljavanje čija je uloga savetodavna. Ovo su dva različita nacionalna tela koja zajedno deluju u okviru nadležnosti različitih ministarstava (MRSP i MERR). Bilateralni, sektorski i socijalni dijalozi su slabi iako je došlo do povećanje broja tripartitnih saveta za zapošljavanje na lokalnom nivou. Efikasnost socijalnih partnera u ovim savetima je i dalje ograničena. Takođe, neophodno je održati platformu za dijalog o zapošljavanju efikasnim učešćem socijalnih partnera, univerziteta i organizacija civilnog društva. Udruženje poslodavaca i sindikalna udruženja su opisani u poglavlju 2.8.

4. KLJUČNA PITANJA POLITIKE, STRATEGIJE I IZAZOVI U SOCIJALNOJ INKLUZIJU

4.1 Političke inicijative i programi ugrožene grupe, lica izloženija ekskluziji

Socijalna inkluzija – koncepti, zakonodavstvo, politike

Koncept socijalne inkluzije je relativno nova oblast razgovora u Srbiji i do sada su istraživanje i prioriteti bili uglavnom fokusirani na siromaštvo, ekonomsku ugroženosti i socijalnu zaštitu stanovništva. Razvoj ideje o priključenju države EU i svesti o tome da su solidarnost i socijalna kohezija ključne vrednosti i ciljevi EU, doveli su do nedavnog preusmeravanje fokusa sa smanjenja siromaštva ka problemima šire socijalne inkluzije i strategijama socijalne inkluzije.

Važeći nacionalni zakoni i politike imaju za cilj da obezbede efikasnu socijalnu zaštitu ugroženih grupa stanovništva. Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana (Službeni glasnik Republike Srbije, brojevi 36/91, 79/91, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 48/94, 52/96, 29/2001, 84/2004, 101/2005) je osnovni zakonski akt koji važi još od 1991. godine. Nastao u potpuno drugačijim ekonomskim i socijalnim uslovima, Zakon je mnogo puta menjan sve do skora, kada je nastao novi nacrt, koji je prošao diskusiju i čeka se njegovo usvajanje. Novi nacrt zakona, koji se

zasniva na EU standardima i lekcijama naučenim tokom procesa reformi sistema socijalne zaštite u Srbiji aktuelan je još od 2001. godine i predviđa decentralizaciju socijalne zaštite (kroz veće angažovanje lokalnih samouprava u razvijanju, finansiranju i upravljanju različitim vrstama pomoći za siromašne i marginalizovane grupe stanovništva) i usmerava se na pružanje socijalnih usluga u okviru zajednice.

Institucionalni okvir potreban za primenu novog zakona već je znatno poboljšan: svi centri za socijalni rad u Srbiji su prošli proces modernizacije; razvijen je i unapređen sistem upravljanja i nadzora nad predmetima; razvijen je minimum standarda na nacionalnom nivou za 16 prioriternih socijalnih usluga (kako stambenih tako i onih na nivou lokalne zajednice); 2005. godine je osnovano vladino telo za istraživanje, inoviranje i profesionalizaciju pružanja socijalnih usluga – Institut za socijalnu zaštitu. Trenutno, oko 80% opština u Srbiji ima razvijene usluge pomoći u kući na nivou zajednice, 35% - usluge dnevnog boravka.

Dok su bilateralni donatori podržali i ubrzali akcije na polju smanjenja siromaštva i socijalne zaštite u Srbiji (CIDA, DFID, Ambasade Norveške i Švajcarske, SIDA, USAID, itd.), zajedno sa međunarodnim organizacijama (EK, Svetska banka, PRUN) i pomoću politike EU, Srbija je uspeła da uspostavi efikasnu domaću strukturu i da angažuje ključne nacionalne aktere u procesu rukovođenja. Trenutno preko 120 lokalnih samouprava je donelo „Planove socijalne politike“ a izrada Strategije za smanjenje siromaštva 2003. godine obuhvatila je preko 3 000 aktera iz vlade i civilnog društva. Tokom 2004. godine je osnovana stručna tehnička jedinica pri Kancelariji potpredsednika Vlade za evropske integracije čiji je zadatak da koordinira i nadgleda (u saradnju sa Zavodom za statistiku) sprovođenje Strategije za smanjenje siromaštva, a 2009. godine njene funkcije su proširene i obuhvatile su politike socijalne inkluzije na bazi pozitivne prakse u Evropi (JSISS – videti takođe 2.8).

U martu 2010. godine Vlada je osnovala Radnu grupu za socijalnu inkluziju, u koju su uključeni najviši vladini službenici, istraživači, aktivisti u civilnom društvu i praktičari i koja služi kao važan forum za dijalog između vladinih i nevladinih aktera kao i da formuliše preporuke za unapređenje socijalne inkluzije u Srbiji u okviru ukupnih integracija zemlje.

Socijalno isključene i siromašne grupe

Među istraživačima i kreatorima politike u Srbiji postoji zajedničko mišljenje da je siromaštvo glavni pokretač socijalne isključenosti i glavna prepreka za socijalnu inkluziju u zemlji. Strategija za smanjenje siromaštva usvojena 2003. godine trebalo je pre svega da doprinese smanjenju apsolutnog siromaštva, s ciljem da se do 2010. godine prepolovi broj siromašnih u zemlji. Podaci iz Ankete o životnom standardu (AŽS) pokazali su da je cilj postignut pre isteka roka: 2002. godine 14% stanovništva (oko milion ljudi) je bilo siromašno, dok je 2007. godine njihov broj iznosio 6,6% (490000 lica) (Krstić, 2008). Prema zvaničnim podacima RZS, a na osnovu Ankete o potrošnji u domaćinstvima, 2009. godine 6,9% stanovništva u Srbiji je živelo ispod granice apsolutnog siromaštva, dok je 13,6% živelo ispod granice relativnog siromaštva (Vlada Srbije, 2009).

Stabilan privredni rast posle 2000. godine, zajedno sa povećanjem prihoda (plate, primanja iz inostranstva) i efikasnom socijalnom politikom transfera stoje iza značajnog smanjenja siromaštva u Srbiji u ovom periodu. Međutim, ekonomska kriza preinačila je trend smanjenja siromaštva i dovela do pogoršanja uslova života. Procene za prvu polovinu 2009. godine ukazuju na porast (u poređenju sa 2008. godinom) indeksa apsolutnog siromaštva i jaza siromaštva, koji je naročito pogodio mlade i neobrazovane ljude, kao i one koji žive u ruralnim područjima (Matković i saradnici 2010).

Rezultati istraživanja pokazuju da se siromaštvo češće javlja među nezaposlenima, u domaćinstvima sa dvoje ili više dece, starijima, ljudima koji žive u vangradskim sredinama, kao i među Romima, interno raseljenim licima i licima sa invaliditetom i da su te grupe izložene većem riziku od socijalne isključenosti (Krstić, 2008; Vlada Srbije, 2009; EK, 2008). Obrazovni neuspeh, dugotrajna nezaposlenost, siromaštvo, socijalna i prostorna segregacija, politička i socijalna marginalizacija često se prepliću i koncentrišu i tako ostvaravaju negativan uticaj u celini u ovim grupama (naročito među Romima), izlažući ih višestrukom lišavanju i hroničnom siromaštvu koje se prenosi s generacije u generaciju (PNDP, 2006b; EK, 2009). Kombinacija ovih faktora naročito je istaknuta među Romima i ljudima sa invaliditetom, te stoga ovo poglavlje se uglavnom fokusira na postojeće obrasce inkluzije/ekskluzije ove dve grupe u svetu obrazovanja i rada u Srbiji.

4.2 Socijalna inkluzija u obrazovanju

Novo zakonodavstvo

Zakoni u oblasti obrazovanja u Srbiji kao i nedavno usvojen Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (ZOSOV, 2009) posebno promoviraju inkluzivno obrazovanje utemeljeno na principima jednakih mogućnosti, pristupa, nediskriminacije, izbora jezika nastave. Zakonske mere koje će stupiti na snagu već od školske 2010/2011 školske godine, ima za cilj da otkloni prethodne zakonske i institucionalne prepreke za uključivanje u redovno školovanje dece ometene u razvoju koja dolaze iz ugroženih socijalnih grupa.

Zakon predviđa da „osobe sa smetnjama u mentalnom i fizičkom razvoju imaju pravo na obrazovanje u sistemu redovnog školovanja“, i mogućnost da škole razviju individualne planove za obrazovanje učenika sa posebnim potrebama. Zakon značajno liberalizuje politiku upisa tako što predviđa sledeće promene: prijem u osnovnu školu bez ličnih dokumenata (od posebnog značaja za interno raseljena lica i romsku decu koji često žive u neprijavljenim naseljima); poništavanje psiholoških testova i procena kao preduslova za upis u redovnu osnovnu školu; niži standardi za upis i za školarine na osnovu socijalnih kriterijuma za učenike koji su se upisali u srednje škole. Škole mogu da zaposle konsultante iz oblasti pedagogije i praćenja nastave koji mogu da daju savete i pruže dodatnu edukativnu pomoć učenicima u skladu sa njihovim potrebama, da sarađuju sa roditeljima kao i relevantnim institucijama i organizacijama.

Obrazovanje dece sa smetnjama

Deca sa smetnjama u razvoju uglavnom se obrazuju u specijalnim školama, ili u specijalnim odeljenjima u redovnim školama, a samo mali broj prati redovnu nastavu u redovnim odeljenjima. U Srbiji ima 74 specijalne škole (49 za osnovno i 25 za srednje obrazovanje) čiji je kapacitet 7400 učenika (oko 5700 u osnovnom i 1700 u srednjem obrazovanju). Posebna odeljenja za učenike sa smetnjama u razvoju koji prate redovnu nastavu postoje u 82 osnovne škole i u šest srednjih škola (ETF 2010.). Podaci iz SMŽS pokazuju pad broja dece u specijalnim školama – sa 8% 2002. godine na 5,6 % 2007. godine (Klašnja, 2008). Međutim postoje zabrinjavajući dokazi da je 7%-10% dece sa smetnjama u razvoju ostalo potpuno izvan obrazovnog sistema (UNICEF, 2001).

Trenutno obrazovanje dece sa smetnjama u redovnim školama u Srbiji postoji zahvaljujući pojedinačnim akcijama i neprekidnim naporima aktivista iz nevladinih organizacija, roditelja, stručnjaka ili nastavnika (Beker, 2007), a nisu rezultat systemske podrške ili povoljnih institucionalnih postavki. Nacionalna nevladina organizacija „VelikiMali“ sa sedištem u Pančevu, ističe prisustvo diskriminacije u obrazovanju dece sa smetnjama u mnogo slučajeva. Pre svega, diskriminacija postoji i u specijalnim školama (na primer samo deca sa blagim ili umerenim smetnjama u mentalnom razvoju mogu pohađati specijalne škole) dok deca sa ozbiljnim i teškim poremećajima u mentalnom razvoju smatraju se nesposobnom za obrazovanje (VelikiMali, 2005). Pored toga, kada se deca sa smetnjama upisuju u redovne škole, suočavaju se sa mnogo problema, kao što su neprijateljski stavovi, arhitektonska nepristupačnost, neobučenos nastavnika za rad sa decom koja imaju smetnje, kao i činjenica da niko ne nadgleda njihov rad; individualni obrazovni planovi uvedeni samo u pilot formi. Kao rezultata toga imamo decu iz inkluzivnih odeljenja koja nisu u stanju da polože testove, pa ih prebacujemo u specijalne škole (razgovor koji je ETF obavio sa organizacijom VelikiMali, mart 2010).

Samo mali procenat ljudi sa smetnjama pohađa univerzitete u Srbiji. Iako nema dostupnih zvaničnih podataka, neke procene ukazuju na to da postoji oko 300 učenika sa smetnjama na Beogradskom univerzitetu (od ukupnog broja 74.496 2007/08 školske godine), koji su većinom upisani na Fakultet za specijalno obrazovanje i rehabilitaciju kao i na fakultete društvenih nauka (razgovor osoblja ETF sa Udruženjem studenata sa smetnjama, mart 2010); oko 90 studenata sa smetnjama u pohađa Univerzitet u Novom Sadu, a oko 50 ih je na Univerzitetu u Nišu (MP, 2008). I pored toga što su neki fakulteti preduzeli korake da poboljšaju pristup za invalidska kolica u svojim prostorijama (npr Univerzitet u Nišu), fizičke prepreke ostaju jedan od glavnih razloga što se studenti sa smetnjama manje upisuju.

Obrazovanje romske dece

Romska deca čine najugroženiju i najisključeniju grupu u okviru sistema obrazovanja u Srbiji (Tabela 4.1). Samo 36% romske dece završi osnovno obrazovanje, 9,1% srednje i 0,9% visoko

obrazovanje (OSI, 2008). Većina romske dece napušta školu u momentu prelaska sa razredne na predmetnu nastavu. Devojčice češće napuštaju školu nego dečaci (ETF, 2010).

Pripremni predškolski program nedavno je uveden kao mera obuke u osnovnim veštinama za upis u osnovnu školu i kao pomoć socijalno isključenoj deci, uključujući i izbegla i interno raseljena lica. Program je obavezan i besplatan još od 2006/2007 školske godine. Međutim, dece kojoj je to i najpotrebnije i dalje nema. Prema podacima MP u periodu 2006/2007 godine, ovaj program je pohađalo 89% dece iz opšte populacije a samo 56% romske dece. Kvalitet programa je niži u slabije razvijenim oblastima i nije razvijen senzibilitet za etnička i razvojna pitanja.

Segregacija u obrazovanju postaje naročito vidljiva u osnovnom obrazovanju, gde postoji tendencija da se romska deca smeštaju u posebna romska odeljenja ili se prebacuju u specijalne škole za učenike sa intelektualnim smetnjama – postoje specijalne škole u kojima je 80% učenika romskog porekla (UNICEF, 2001). Pored toga, romska deca mlađa od 15 godina pohađaju škole za odrasle sa skraćenim planom i programom. Najveće prepreke za participaciju romske dece u obrazovanju predstavljaju pravni i administrativni uslovi upisa, loše znanje srpskog jezika, nedostatak sredstava za obrazovanje, izolovanost romskih naselja i geografska udaljenost od najbližih škola, nedostatak motivacije i nedostatak kulture i tradicije učenja, pogotov kad je u pitanju ženski deo populacije.

U okviru Dekade inkluzije Roma (2005-2015) sprovedene su brojne aktivnosti, kao što su uvođenje afirmativnih mera za upis u škole, obezbeđivanje funkcionalnog bazičnog obrazovanja, zaštita od diskriminacije u obrazovanju itd. Do sada, najbolji rezultati su: 16 obrazovnih savetnika koji se bave obrazovanjem Roma; lokalni akcioni planovi o poboljšanju obrazovanja Roma; veći upis romske dece u predškolske obrazovne ustanove; uvođenje romskih asistenata u škole i njihovo angažovanje u nastavnim aktivnostima (do sada je zaposleno 49 romskih asistenata) (MP, 2009).

Tokom poslednjih nekoliko godina broj romske dece uključene u osnovno obrazovanje povećano je sa 56% 2002. godine na 73% 2007. godine, pri čemu je udeo ove dece u specijalnim školama smanjen sa 8% 2002. godine na 6% 2007. godine (Klašnja, 2008). Što se tiče afirmativnih akcija za romske učenike tokom školske 2008/09. godine 168 učenika se upisalo u srednje škole a 2009/10. ovaj broj je porastao na 220 (MP, 2009). Takođe, poslednjih godina očigledan je i pozitivan trend povećanog upisa Roma na državne univerzitete: od 32 studenata 2003/04. godine taj broj je porastao na 220 2009/10 (MP, 2008).

4.3 Socijalna inkluzija u zapošljavanju

Visoka stopa neaktivnosti i dugotrajne nezaposlenosti u Srbiji, kao što je rečeno u poglavlju 3, signalizira ozbiljnu prepreku u zapošljavanju koja je još dodatno pojačana nefleksibilnošću tržišta rada. Oskudnost fleksibilnih oblika zapošljavanja (2007 honorarni poslovi činili su 9,7%, a povremeni 12% ukupne zaposlenosti) blokira zapošljavanje, naročito žena i mladih što su najmanje zaposlene grupe u Srbiji (Arandarenko & Krstic, 2008). Najugroženije grupe na tržištu rada, sa najmanje šansi da dobiju pristojan posao i dalje su ljudi sa invaliditetom, Romi i interno raseljena lica.

Ljudi sa invaliditetom

Iako zvanični podaci o osobama sa invaliditetom (OSI) u Srbiji ne postoje, njihov broj se procenjuje na 500 000 do 800 000. Istraživanja koja je sproveo Centar za razvoj inkluzivnog društva pokazuju da nekih 79% među njima je nezaposleno. Prema podacima SMŽS, stopa zapošljavanja za OSI bila je samo 26,9% 2007. godine. Stopa neaktivnosti bila je vrlo visoka sa 69%. I rodne razlike su znatne: muškarci sa invaliditetom prolaze bolje na tržištu rada od žena: stopa zapošljavanja muškaraca je 32,4 % u poređenju sa 20,9 % za žene. Stopa neaktivnosti žena sa invaliditetom je veoma visoka i iznosi 75,1 % u poređenju sa 63,3 % za muškarce (Dinkić, 2008).

Uprkos činjenici da je stopa zapošljavanja OSI skoro dva puta niža od stope zapošljavanja ukupnog stanovništva, samo mali broj među njima je prijavljen u Nacionalnoj službi za zapošljavanje (21773 OSI bilo je registrovano 2010. godine). Aktivne politike tržišta rada dovele su do toga da se zaposli 208 OSI (oko 1% od ukupno evidentiranih). Tokom 2007. godine po prvi put, uvedeno je trogodišnje oslobođenje od poreza i subvencije za doprinose poslodavaca koji zapošljavaju osobe sa invaliditetom. Međutim, nije došlo do većih pomaka u zapošljavanju lica sa invaliditetom. Glavni razlog leži u predrasudama poslodavaca i njihovoj nespremnosti da investiranjem prilagode radno okruženje za OSI (EK, 2008).

OSI se trenutno zapošljavaju uglavnom u specijalizovanim preduzećima / zaštićenim radionicama. Nedavno usvojen Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji osoba sa invaliditetom (2009) uvodi kvote za preduzeća koje zapošljavaju OSI i novčane kazne u slučaju nepoštovanja. Predviđeno je da se nova stimulatívna politika zapošljavanja OSI sprovodi kroz centre za obuku u okviru Nacionalne službe za zapošljavanje i putem određenog broja aktivnih programa tržišta rada. Očekuje se da Zakon poboljša mogućnosti za inkluziju osoba sa invaliditetom u svetu rada u smislu poboljšanja njihovog statusa, radne sposobnosti, uključivanja u aktivne mere tržišta rada i zapošljavanja. U tom cilju potrebno je sprovesti afirmativne akcije uz niz širih mera usmerenih na izgradnju pristupačne infrastrukture, obezbeđenje socijalnih usluga za samostalan način života, uvođenje fleksibilnih oblika zapošljavanja itd. Vlada je uložila ozbiljne napore u tom smislu tako što je osnovala i pustila u rad dva budžetska fonda i započela Projekat Pružanje unapređenih usluga na lokalnom nivou 2009-2012 (DILS) koji se finansira iz kredita Međunarodne banke za obnovu i razvoj.

Romska populacija

Romi u Srbiji su u vrlo nepovoljnom položaju na tržištu rada, uglavnom zbog svog niskog nivoa obrazovanja i nedostatka kvalifikacija, ali i zbog diskriminacije poslodavaca i negativnih stereotipa ostatka društva. PRUN studija (PRUN, 2006b) izveštava o tome da se Romi u Srbiji suočavaju sa stopom nezaposlenosti koja je više nego duplo veća nego kod većinskog stanovništva (51% nasuprot 21%). Kad rade, samo 12 % Roma ima normalne poslove (obično slabo plaćene i povremene), a većina je angažovana u neformalnom sektoru. Njihov angažman na obavljanju neformalnih poslova, često praćen niskim primanjima, na lošim poslovima i sa slabom socijalnom zaštitom je preko četiri puta veći u poređenju sa većinskim stanovništvom u Srbiji (58% prema 13%) (PRUN, 2006b).

Povećanje učestvovanja Roma na tržištu rada smatra se jednim od prioriteta zapošljavanja, i osmišljeno je nekoliko programa obuke i šema za stipendiranje u cilju rešavanja ove alarmantne situacije. Vlada Srbije dodelila je finansijska sredstva za sprovođenje nacionalnog plana za zapošljavanje Roma. Tako je Zakon protiv diskriminacije usvojen u martu 2009. godine. Medjutim i pored mera koje su do sada preduzete u okviru konteksta nacionalne politike (AMTR, Strategija za smanjenje siromaštva), politike EU (Evropsko partnerstvo, SSP) i međunarodne politike (Dekada inkluzije Roma), sa ciljem da se Romima omoguće pristojniji poslovi, i dalje je potrebno ulagati usaglašene napore da se preokrene njihova aktuelna isključenost sa formalnog tržišta rada.

4.4 Teritorijalna (regionalna) kohezija

Teritorijalne razlike u privrednom razvoju i životnom standardu

Regionalizacija Srbije ostaje nezavršena i trenutno, ima uglavnom samo geografske konotacije. Ustav Srbije priznaje Autonomnu pokrajinu Vojvodinu i Kosovo kao regione (Kosovo je trenutno pod upravom tela UN kao što je UNMIK). Zakon o regionalnom razvoju koji je usvojen 2009. godine i dopunjen aprila 2010. godine, propisuje 5 statističkih regiona na teritoriji Srbije na drugom NPJS⁷ nivou: Vojvodina, Beograd, Šumadija i Zapadna Srbija, Južna i Istočna Srbija, Kosovo i Metohija. Administrativno, Srbija je podeljena na 29 jedinica koji se nazivaju okruzi, i koji odgovaraju trećem nivou NPJS, a svaki obuhvata po nekoliko opština.

Teritorijalne razlike u Srbiji među najvećima su u Evropi i sve više rastu poslednjih godina. Nacionalni program za integraciju u EU priznaje da je raskorak među regionima pitanje kojim se tek treba pozabaviti, jer je razlika između najbolje i najslabije razvijenih okruga 7:1. Odnos između najrazvijenijih i najnerazvijenijih opština 2005. godine bio je 1:15 (Krstić, 2008). Indeks siromaštva 2007. godine kretao se od 3% u gradskoj sredini – Beogradu do 18,7% u ruralnim oblastima kao što je Jugoistočna Srbija (Tabela 4.2).

Velike regionalne razlike u siromaštvu posledica su razlika ekonomskog razvoja regiona. Beograd se kotira najbolje; centralna Srbija (bez Beograda) je najsiromašniji region u Srbiji, dok se Vojvodina nalazi između ova dva ekstrema, sa indeksom siromaštva nešto ispod državnog proseka (6,1 % prema 6,6 %). Pored tradicionalno nerazvijene Južne Srbije, siromaštvo i slab privredni razvoj primećen je u još nekim oblastima: Istočnoj Srbiji, nekim delovima centralne Srbije, regionalnim rudarsko industrijskim centrima u Zapadnoj Srbiji. Razlike su se povećale zbog zatvaranja jednog

⁷ NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics of the European Union) – Nomenklatura prostornih jedinica za statistiku Evropske unije-NPJS (prim. prev.)

broja velikih državnih firmi, restrukturiranja, i/ili privatizacije, nedovoljne spremnosti Vlade da odgovori na probleme, i kao rezultat slabe infrastrukture koja ometa komunikaciju i mobilnost. Siromaštvo, s druge strane, mnogo je tipičnije za ruralne oblasti nego za gradske (9,8% prema 4,3%), pri čemu je ozbiljnost i težina siromaštva u ruralnim oblastima znatno veća nego u gradskim (Krstić, 2008).

Ambiciozna strategija za regionalnu koheziju

U Strategiji za regionalni razvoj Republike Srbije (2007-2012) definisani su ciljevi za smanjenje regionalnih disproporcija na nivou okruga, mereno indeksom razvojnih izazova sa postojećih 1:7 na 1:3 do 2012. Novi Zakon o regionalnom razvoju predviđa osnivanje Nacionalne agencije za regionalni razvoj. Vlada Srbije predviđa modernizaciju saobraćajne, energetske i komunalne mreže kroz subvencije i mere za smanjenje poreza, s ciljem da unapredi razvoj regiona koji zaostaju. U saradnji sa lokalnim upravama, Vlada Srbije planira da osmisli programe za podsticanje razvoja četiri ključna klastera: automobilske industrije, elektronike, informacione tehnologije i telekomunikacije.

5. INTERVENCIJE VELIKIH MEĐUNARODNIH DONATORA U RLJR

Obrazovanje i obuka

Program pomoći EU 2003 – 2006 Program reforme stručnog obrazovanja (2003-2009) 20 M€. Tri faze tehničke pomoći i opreme kao podrške izgradnji kapaciteta razvoja politike reformi u stručnom obrazovanju, razvoj i sprovođenje novog nastavnog plana i programa u 146 pilot škola u 8 privrednih oblasti, obuka nastavnika i edukatora, transformacija 5 srednje stručnih škola u regionalne centre za obuku, osnivanje Fonda za inoviranje škola, nadgradnja školske infrastrukture (oprema i ostala nastavna sredstva plus renoviranje zgrada).

Program pomoći EU 2006 Podrška razvoju nacionalne politike za zapošljavanje i modernizacija Nacionalne službe za zapošljavanje (2007-2009) 3 M€. TWINNING projekat za izgradnju kapaciteta NSZ, i Projekat tehničke pomoći za razvoj aktivnih mera tržišta rada kroz obuku nezaposlenih.

IPA 2007 Modernizacija sistema stručnog obrazovanja u Srbiji (2009-2011) 2,5 M€
Poboljšanje upravljanja stručnim obrazovanjem kroz osnivanje Saveta za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih, i osnaživanjem socijalnog partnerstva na svim nivoima; unapređenje nacionalnog sistema kvalifikacija i podrška uvođenju programa za modernizaciju stručnog obrazovanja; podrška za uvođenje sistema za kontrolu kvaliteta stručnog obrazovanja; razvoj kontinuiranog stručnog obrazovanja i obuke.

IPA 2008 Sistemski razvoj osnovnog, na praksi utemeljenog, obrazovanja za odrasle u Srbiji (Druga šansa) (2010-2012) 4,5 M€
Uspostavljanje sistema funkcionalnog osnovnog obrazovanja odraslih u Srbiji, koje je dostupno i prilagodivo potrebama odraslih učenika, i koje se fokusira na životne veštine i kompetencije a zasniva na celoživotnom učenju.

IPA 2008 Podrška za osiguranje kvaliteta ispitnog sistema u nacionalnom osnovnom i srednjem obrazovanju (2010-2012) 2 M€
Podrška razvoju i implementaciji sistema za osiguranje kvaliteta opšteg i stručnog obrazovanja, sa naglaskom na razvoj nacionalnog ispitnog sistema i povećanje kapaciteta MP i ostalih relevantnih institucija za sprovođenje ovog sistema.

IPA 2009 Unapređenje predškolskog obrazovanja u Srbiji (IMPRES) (u planu) 3,75 M€
Jačanje predškolskog obrazovanja i vaspitanja dece, posebno one iz ugroženih grupa, unapređenjem kvaliteta predškolskih programa i širenjem kapaciteta predškolskih institucija.

IPA 2010 Program za infrastrukturu nastave u visokom obrazovanju (u planu) 25 M€
Unapređenje kvaliteta obrazovanja i obuke u institucijama za visoko obrazovanje u Srbiji na zahtev novog društva baziranog na znanju, modernih procesa učenja, standarda industrijskih istraživanja i rastućih potreba tržišta rada.

Evropska investiciona banka je obezbedila kredit od 25 M€ za sanaciju školskih zgrada 2007. godine. Drugi kredit od 50 M€ sa istom namenom je u pripremi.

Svetska banka: Program za unapređenje obrazovanja (2006-2008) 7,1 M€
Modernizacija obrazovnog sistema uključujući i razvoj obrazovanja za upravljanje informativnim sistemom.

Svetska banka: Pružanje unapređenih usluga na lokalnom nivou (DILS) (2009-2012) 46,4 M€⁸

Pomoć Vladi za povećanje kapaciteta institucionalnih aktera sa ciljem da se unapredi obrazovanje i usluge socijalne zaštite, u decentralizovanim uslovima. Ovo će se postići pružanjem pomoći za razvoj efikasnog okvira javnog finansiranja koji će nadoknaditi razlike među opštinama; unapređenje opsega i pristupa pomoću inoviranja u pružanju socijalnih usluga; pružanje podrške za nove uloge ministarstava na nivou države; i izgradnja kapaciteta za lokalne samouprave i druge pružaoce usluga na lokalnom nivou.

Bilateralni donatori

Među najvećim bilateralnim donatorima nemački ATS daje pomoć za stručno obrazovanje u oblasti privrede, KuturKontakt Austrija pomaže razvoj veština potrebnih u turizmu i virtualnim kompanijama, a Švajcarska agencija za razvoj i saradnju podržava razvoj nove mreže regionalnih centara za profesionalno usavršavanje nastavnika.

Zapošljavanje

Izgradnja institucionalnih kapaciteta na tržištu rada u Srbiji (2004-2007) 1,7 M€
Započet od strane Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju, ovaj projekat je bio namenjen izgradnji kapaciteta NSZ, i sprovođenju APTR pomoću fonda APTR u pilot gradovima.

Projekat za promociju zapošljavanja (2003-2006) 3,4 M€
Započet u saradnji sa Svetskom bankom i DFID-om. Kroz ovaj projekat osnovano je 13 tranzicionih centara, centar za obuku osoblja u Ministarstvu, formirana su četiri klastera, 8 klubova za nova radna mesta...

Otpremninom do posla (2007-2009) 2 M€
Ovaj projekat koji je finansirala Austrijska agencija za razvoj bio je namenjen ponovno zapošljavanju viška radnika investiranjem otpremnina u nove poslove.

Promocija zapošljavanja mladih (2007-2010) 0,9 M€
Ovaj projekat koji je finansirala Vlada Italije i sproveda uz podršku Međunarodne organizacije rada, bio je namenjen izgradnji kapaciteta institucija tržišta rada u Srbiji za osmišljavanje i sprovođenje politika za zapošljavanje mladih.

IPA 2008 Unapređenje kapaciteta za upravljanje, predviđanje, praćenje i evaluaciju podataka u Nacionalnoj službi za zapošljavanje (2010-2012) 1,25 M€
Unapređenje učinka NSZ u područjima trendova tržišta rada za predviđanje i praćenje i evaluaciju programa za aktivno tržište rada, mere za izgradnju kapaciteta namenjene relevantnim akterima, implementacija softverskih rešenja koja obuhvataju prethodno navedene oblasti i nabavku opreme.

Podrška nacionalnim naporima za promociju zapošljavanja mladih i upravljanje migracijama (2009-2011) 4,6 M€
Projekat koji finansira španski MDG a sprovodi MOR, PRUN, MOM⁹ i UNICEF, sa predviđenim reuzultatima: ciljevi politike zapošljavanja i migracije mladih uključenih su u nacionalnu strategiju razvoja, nacionalne institucije razvijaju integrisano tržište rada a socijalne usluge su namenjene ugroženim mladim ženama i muškarcima, a integrisani programi za zapošljavanje i socijalne usluge za mlade povratnike i druge ugrožene mlade žene i muškarce sprovode se u tri okruga.

---

⁸ Za sve uključene sektore.

⁹ MOM Međunarodna organizacija za migracije (IOM International Organization for Migration)

Socijalna inkluzija

IPA 2008 Obrazovanje za sve – Povećanje dostupnosti i kvaliteta obrazovanja za decu iz marginalizovanih grupa (2010-2012) 1,8 M€

Povećanje inkluzije dece iz marginalizovanih i grupa sa specijalnim potrebama u sistem predškolskog i osnovnog obrazovanja proširenjem politike i kapaciteta za sprovođenje, osnaživanje relevantnih vaspitnih grupa i podizanje javne svesti.

IPA 2008 Podsticanje inkluzije institucionalnim ojačavanjem i pružanjem usluga socijalne zaštite na nivou zajednice (2010-2012) 5,5 M€

Smanjenje broja dece sa smetnjama koja su smeštena u raznovrsnim rezidencijalnim institucijama u Srbiji pružanjem pomoći i ojačavanjem usluga na nivou zajednice za podsticanje zapošljavanja ugroženih kategorija mladih i žena.

IPA 2009 Podrška za pristup pravima, poboljšanje zapošljavanja i zarade za život izbeglica i interno raseljenih lica u Srbiji (u planu) 13,8 M€

Razvoj inicijativa za socijalnu inkluziju na lokalnom nivou za interno raseljena lica i razvoj dobrosusedskih odnosa za najugroženije porodice interno raseljenih lica i izbeglica.

IPA za više korisnika 2010 Regionalna inicijativa za integraciju Roma (u planu) 3,3 M€

Unapređenje kvaliteta života i pristupa ljudskim pravima za zajednice Roma, Aškalija i Egipćana (RAE) na Zapadnom Balkanu.

Jačanje kapaciteta za razvoj inkluzije na lokalnom nivou u Južnoj Srbiji (2009-2012) 5,4 M€

Ovaj projekat koji finansiraju vlade Švedske, Švajcarske, Norveške i PRUN ima za cilj da stvori jače, integrisanije zajednice u Južnoj Srbiji koje su sposobnije da smanje međuetničke tenzije i potencijalne konflikte, ravnopravniji i bolji pristup javnim servisima i socijalnim naknadama, veći ekonomski prosperitet regiona i smanjivanje imovinskih razlika i razlika u zapošljavanju među etničkim grupama i u odnosu na ostale delove zemlje.

6. SREDNJEROČNI IZAZOVI

Reforma razvoja ljudskog kapitala

Svaki razgovor o reformi razvoja ljudskog kapitala u Srbiji i dalje se zasniva i ostvaruje pretežno oko „obrazovne logike“. Razlozi za ovo verovatno leže u činjenici da je tradicija u bivšoj Jugoslaviji bila da se srednje obrazovanje organizuje kao široko obrazovanje mladih (kao u Švedskoj) i obezbedi nešto što se zvalo „profesionalno usmereno“ više srednje obrazovanje za učenike starije od 15, 16 godina; ovakva struktura podele na opšte i stručno obrazovanja nije dovoljno jasna. Ovo je primetno u razgovorima sa kreatorima politike i ključnim akterima, i vidi se, recimo, u sastavu novog Saveta za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih, gde je prisutan samo jedan predstavnik sindikata – iz redova sindikata prosvetnih radnika.

Politike zapošljavanja i stručnog obrazovanja u EU oslanjaju se na potrebu za strategijama za razvoj ljudskog kapitala. Nesposobnost relativno skupih privreda u razvijenim zemljama, što sve više uključuje i Srbiju, da budu konkurentne u trci sa mnogo jeftinijim privredama ostalih zemalja dovelo je do naglašene potrebe za razvojem ljudskog kapitala kao sredstvom za konkurentsku prednost. U teoriji RLJR obrazovna politika je podignuta na nivo ekonomske politike, zato što se investicije u razvoj veština kroz obrazovanje i obuku smatraju ključnim za konkurentnost na globalnom tržištu. Na škole i nastavnike se vrši sve veći pritisak zbog potrebe da se obezbede rezultati koji će biti funkcionalni za privredu, čime se postavljaju ključna pitanja vezana za nastavni plan i program, organizaciju nastave i učenja i ocenjivanje rezultata učenja. Šta se uči i ko odlučuje, iznenada više nisu pitanja koja zahtevaju tehnička rešenja: ona, u suštini, postaju (ekonomska) politička pitanja.

Ovakvo shvatanje hitnosti zahteva od RLJR da bude bolje usklađeno između kreatora politike i ključnih aktera u Srbiji, uključujući i druga ministarstva i socijalne partnere. Potrebno je jača koncentracija na konkurentnost u uslovima socijalne inkluzije, kao što je objašnjeno u Lisabonskoj strategiji, i ova investicija u veštine može lako dovesti do ekspanzije javnog obrazovanja. Politika obrazovanja koja se sve više vezuje za ekonomsku politiku, gde se strateški razvoj ljudskog kapitala smatra centralnim pitanjem za obezbeđivanje konkurentnosti u globalnoj privredi, zahteva usklađene

akcije Ministarstva prosvete i Ministarstva ekonomskog i regionalnog razvoja. Ovo je izazov za sledeće korake reforme u Srbiji.

Strategija reforme pokrenuta politikom

Reforma stručnog obrazovanja u Srbiji bila je pod jakim uticajem inostranih donatorskih investicija. Postoji veoma mnogo programskih dokumenata i akcionih planova koji su razvijani kroz eksterne projekte, i koji su stigli zajedno sa tehničkom pomoći iz inostranstva, ali nisu bili dovoljno sprovedeni pošto je prestala tehnička pomoć. Ovo je prednost u tom smislu što je zemlja mogla da se upozna sa čitavim nizom modernih koncepata i dobre prakse. Međutim, ovo takođe može dovesti i do fragmentacije i nedostatka nacionalnog vlasništva, pri čemu ni održivost nije zagarantovana. Pilot projekti mogu samo pomoći u stimulisanju razvoja, ali oni zahtevaju dodatne napore države kako bi bili sprovedeni i na nivou sistema.

Da bi se obezbedila koherentna i konzistentna sistemska reforma potrebno je da nacionalna politika, strategija i operativni nivoi imaju ulogu pokretača promene, da strategija reforme koju pokreće politika dalje pređe na reformu razvijenih „blokova izgradnje“ u stručnom obrazovanju i na tržištu rada. Značajan izazov za Srbiju je da se elementi reforme stručnog obrazovanja ugrade u postojeće nacionalne strukture i praksu. Postoji rizik od toga da rezultati ne budu održivi ukoliko nacionalni kapaciteti Ministarstva prosvete i Centra za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih nisu u stanju da u dovoljnoj meri formulišu svoje politike i primene ih. Postoji i potreba za konsolidacijom onoga što je naučeno, kako bi se akumulirala stečena znanja i prenela korisna iskustva iz pilot programa na nivo sistema. Dobri primeri koji bi odmah mogli biti iskorišćeni su obuka direktora škola, obezbeđenje kvaliteta i principi razvoja nastavnog plana i programa. Suština ovih komponenti mogla bi da bude preneti i na ostale sektore obrazovnog sistema, na primer, u osnovno i opšte srednje obrazovanje.

Uloga sindikata prosvetnih radnika

Izgleda da je sindikat prosvetnih radnika postavio neke granice do kojih država može da ide u reformi stručnog obrazovanja. Širom sveta nastavnici su obično snažno ujedinjeni u sindikate, često najjače od svih u privrednom sektoru. Gotovo svugde očigledna je borba sindikata prosvetnih radnika za izjednačavanje profesionalnih pitanja sa egzistencijalnim (plate i uslovi).

Međutim, izgleda da je u Srbiji poklonjeno premalo pažnje stvarnom pokušaju da se sindikati prosvetnih radnika uključe što važi i za mnogobrojne projekte finansirane donacijama iz inostranstva tokom poslednje decenije. Stvarnost pokazuje da se ništa ne može promeniti u učionicama i školskim radionicama ukoliko prosvetni radnici nisu zaista za promene. Mnogo perspektivnija strategija za promene u Srbiji bila bi kad bi se sindikati prosvetnih radnika angažovali u raspravama vezanim za njihov „profesionalizam“ i profesionalni status prosvetnih radnika uopšte. Novi fokus interesovanja mogao bi biti usmerena na pitanja: kako sindikati prosvetnih radnika oblikuju obrazovnu politiku a kako politika oblikuje sindikate prosvetnih radnika? Strategije za profesionalizaciju mogle bi da budu osnova za obnovu sindikata prema potrebi da nastavnici više ne budu samo profesionalci, nego i ključni akteri u reformi stručnog obrazovanja. Saradnja sa socijalnim partnerima na različitim nivoima može da dovede do većeg insistiranja pregovorima na interesnoj osnovi u kojima sindikati i poslodavci traže način da zajednički rešavaju zajedničke probleme; ovo može dovesti do toga da profesionalni problemi budu više uključeni u dnevni red pregovora. Izgleda da su bez nastavnika i njihovih sindikata reforme zaustavljene. Strategije za profesionalizaciju prosvetnog kadra, s druge strane, mogle bi biti vertikalna i horizontalna mreža učenja inovacija i kreativnosti.

Rascepanost nastavnih planova i programa

Ključni problem nastavnih planova i programa za stručno obrazovanje u Srbiji leži u njihovoj rascepanosti. Razvoj nastavnih planova i programa je kamen temeljac Programa pomoći EU i IPP programa za reformu stručnog obrazovanja, ali su njima obuhvaćeni samo odabrani programi koji se sprovode u pilot školama. Jedan broj programa i možda polovina stručnih škola nisu uključeni ni u jednu reformsku aktivnost. Novi plan i program još nije ni procenjen pre svoje generalizacije. Slabost reforme programa za stručno obrazovanje jeste nedovoljno posredovanje slabih socijalnih partnera. Identifikacija novih profila kao početak procesa razvoja nastavnog plana i programa moraće da se vrši pomoću drugih mehanizama umesto socijalnog partnerstva. Usaglašavanje sve većih potreba tržišta rada u Srbiji treba da se više oslanjaju na rezultate istraživanja i data je preporuka da se ustanovi efikasan mehanizam za prognoziranje potreba na tržištu rada, eventualno, uz stimulativnu pomoć države i koji bio smešten na univerzitetima.

Posle donošenja Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja nova politika za sprovođenje novog plana i programa za stručno obrazovanje u svim programima širom zemlje od septembra 2011. godine pravi je potez uprkos ozbiljnim preprekama u smislu opremljenosti i nedostatka pripreme kadrova. Pilot faza bez odgovarajuće procene i konsolidovane politike učenja traje već sedam godina s nedovoljnim uticajem na sistem, pa i dalje predstavlja problem kako prevazići nivo pilot projekata i krenuti ka rešenjima zasnovanim na prioritetima nacionalne politike. Akcenat na novoj politici mogao bi biti prilika za pravilnu procenu sadržaja opštih predmeta u reformisanom planu i programu za stručno obrazovanje, kojima Nacionalni prosvetni savet možda nije zadovoljan u potpunosti.

Ključne kompetencije

Usklađivanje novih veština sa novim poslovima nije jednostavno u Srbiji, i, pošto ni jednom stručnjaku u zemlji nije lako da prognozira rast sektora – nije dobro tvrditi da poljoprivreda i turizam imaju prednost kao sektori budućeg rasta – najbolje je preporučiti razvijanje veština širokog spektra. Veštine u tehničko-stručnom pogledu ne treba da budu suviše uske, pa je bolji širi nastavni plan i program stručnog obrazovanja, koji je u svom okviru otvoren za obuku za nekoliko ključnih kompetencija. Međutim, ovo je samo pitanje plana i programa, ali zavisi još više od toga kako je učenje organizovano u odeljenjima i na radionicama, te stoga, zavisi i od kontinuiranog stručnog usavršavanja nastavnika u stručnim školama – što se gotovo isključivo izvodi kroz donirane projekte, a Srbiji veoma nedostaje.

Stručna obuka nastavnog kadra u stručnom obrazovanju

Sistem stručne obuke nastavnog kadra u Srbiji zahteva fundamentalnu reformu. Premalo toga je u ponudi a to što se nudi nije uvek potrebno/relevantno. Praksa se zasniva na kataloškoj ponudi koja se jednom godišnje nudi školama i obično je kreiraju akademski stručnjaci, vertikalno, odozgo-nadole. Treba promeniti ceo proces, počevši od analize nivoa stručne škole: izvršiti procenu potreba sistema za obuku na osnovu razgovora sa direktorima i nastavnicima škola o tome šta im tačno treba, analizirati zašto im to treba i odlučiti kako, kada i u kom obliku kontinuiranog profesionalnog usavršavanja im to organizovati. Ovo bi bilo mnogo pogodnije, efikasnije i jeftinije, zato što se obuka često može održati u samim školama za posebnu ciljnu grupu nastavnika. Obuka nastavnika jeste i treba da bude deo procesa reforme nastavnog plana i programa. Nije dobro da se stručna obuka nastavnika odvoja od razvoja i sprovođenja nastavnog plana i programa – što je trenutno slučaj u dva različita odeljenja Zavoda; mnogo prirodniji, sektorski orijentisan stav prema obrazovanju mogao bi profitirati istovremenim uvođenjem novih sadržaja nastavnog plana i programa, širenjem nastavnog repertoara i razvojem stručnosti nastavnog kadra. Ovako se stiže i do sistematičnije i kontinuirane akumulacije znanja u specijalizovanom Centru za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih u okviru Zavoda.

Obrazovanje odraslih

Postoji ogromna potreba za nacionalnim investiranjem u obrazovanje odraslih u Srbiji, kako vezano za rad CSO tako i u pogledu opšteg obrazovanja odraslih. Celoživotno učenje je trenutno predmet diskusije, mada više u teorijskom, nego u praktičnom smislu. Zbog akutnih potreba Srbija bi mogla samo da dobije time što celoživotno učenje neće posmatrati kao koherentan „sistem“, nego će se fokusirati prvenstveno na pristup učenju za sve. Ovde se zaista radi o uvođenju svih vrsta i oblika obrazovanja i prilika za učenje. Iskustvo stečeno transformacijom pet stručnih škola u centre za učenje odraslih koja je uspešno sprovedena u okviru CARDS programa EU, treba da bude još bolje iskorišćeno za otvaranje još centara i to što pre. Ovi kao i neki drugi centri, kao na primer novi centri za profesionalni razvoj koji su pomenuti u poglavlju 2.5, mogli bi da se integrišu u mrežu kako bi međusobno razmenjivali iskustva. Iskustvo stručne škole iz Zrenjanina pokazuje da dok su škole spremne i sposobne da servisiraju svoje lokalne/regionalne poslodavce organizovanjem kratkih kurseva „po zahtevu“, poduhvat da se sastave propisi za takve kurseve na nacionalnom nivou samo ozbiljno ograničava škole. Srbija je dobila preporuku da promeni smer politike i doprinese negovanju kulture tamo gde škole krenu horizontalno ka lokalnim tržištima rada, a manje vertikalno prema smerenicama MP u okvirima svoje ponude za obuku odraslih. Na ovaj način bi došlo do oslobađanja preduzetničkog mentaliteta u dinamičnim stručnim školama.

Karijerno vodjenje i savetovanje

Sistem karijernog vodjenja i savetovanja u Srbiji postavljen je na odličnim osnovama i znatno se razvio poslednjih nekoliko godina. U isto vreme Srbija se suočava sa izazovima razvoja vođenja karijere kojima se treba pozabaviti u kratkoročnom i srednjeročnom smislu, izazovima kao što su:

- Upravljanje uspešnim sprovođenjem ambicioznih ciljeva politike koje je postavila nova nacionalna strategija za karijerno vođenje i savetovanje kao i njegovim akcionom planom (Vlada Srbije, 2010);
- Usmeravanje sistema karijernog vodjenja i savetovanja ka novom obrascu za celoživotno vođenje;
- Izgradnja boljih usluga karijernog vodjenja i savetovanja u obrazovnom sektoru;
- Uvođenje sveobuhvatnog sistema za karijerno informisanje na nacionalnom nivou;
- Unapređenje kvaliteta i efikasnosti usluga karijernog vodjenja i savetovanja..

Sistem karijernog vodjenja i savetovanja je zajednička odgovornost sistema obrazovanja i tržišta rada. NSZ ovde igra veoma važnu ulogu i treba tako da nastavi. Međutim, ova usluga ne treba da bude u ponudi samo za nezaposlene, nego i za mnogo šire ciljne grupe (učenicima, studentima, onima koji žele da promene posao, itd.). Shodno tome, trebalo bi da postoji raznovrsna povezanost, ali uz bolju koordinaciju.

Veze između stručnog obrazovanja i tržišta rada

Tranzicija sa planske na tržišnu ekonomiju skoro je završena. Međutim, visoka stopa nezaposlenosti, naročito lica sa srednjom stručnom spremom otkriva činjenicu da rezultati sistema obrazovanja i obuke ne odgovaraju potrebama tržišta rada.

Pošto se zbog integracije Republike Srbije u globalnu ekonomiju brzo menjaju i veštine koje zahteva nova privreda, potrebno je razviti novi signalni sistem između potrebnih i traženih veština. Trenutno, ne postoji mehanizam za praćenje i predviđanje potražnje za veštinama na tržištu rada. Potrebno je uraditi analizu o veštinama na nacionalnom nivou, dok se lokalni nivo rukovodi aktivnostima koje vode donatori. Na ovaj način smanjuje se sposobnost kapaciteta sistema stručnog obrazovanja da adekvatno odgovori na potrebe tržišta rada.

Neformalno zapošljavanje

Neformalno zapošljavanje je zajednički rezultat (i) slabog otvaranja novih radnih mesta u formalnoj ekonomiji što dovodi pojedince do aktivnosti sa niskom dodatom vrednošću u poljoprivredi i nepoljoprivrdnim sektorima i (ii) prakse ekonomskih jedinica (firmi, kao i zaposlenih) da izbegavaju zakonske obaveze prema državi, kao što su oporezivanje i PIO doprinosi. U oba slučaja kvalitet otvorenih radnih mesta kao i zaštita radnika od rizika na tržištu rada je niska. Formalno zaposleni radnici imaju pravo na zaštitu radnih mesta i socijalne naknade, dok neformalno zaposleni radnici nemaju sigurnost radnih mesta i nemaju socijalna prava. Iako je nedavno došlo do pada neformalnog zapošljavanja, ovaj vid zapošljavanja je i dalje visok i stvara polarizovano tržište rada na štetu neformalno zaposlenih. Neformalna ekonomija, kao i neformalno zapošljavanje stvaraju velike izazove za privredu i tržište rada Srbije.

Visoka i rastuća nezaposlenost mladih

Nezaposlenost mladih je ozbiljan izazov na tržištu rada i potrebno ga je rešiti, zato što četvoro od desetoro mladih ljudi nema posao. Prelazak iz škole na posao je najveći problem za sve koji po prvi put traže posao. Pored toga evidentno je da postoji direktna veza između obrazovnih nivoa i zapošljavanja mladih. Izazov za mlade na tržištu rada, pored niskog kapaciteta za otvaranje novih radnih mesta, treba da bude predmet temeljne analize sa posebnim naglaskom na vezama između tržišta rada i obrazovanja. Drugo, obrazovni nivoi mladih treba da budu viši, pa je potrebno hitno (i) smanjiti rano napuštanje škole i osipanje (drop-out) u obrazovanju (reformisani programi za stručno obrazovanje koje su sproveli CARDS i IPA bolje su usmereni u skladu sa zahtevima privrede pošto obezbeđuju bolje i adekvatnije veštine, te stoga sada treba da budu opšte prihvaćeni u Srbiji) i (ii) obezbediti mere za obuku mladih koji su već izašli iz sistema obrazovanja bez kvalifikacija.

Slabo učešće žena na tržištu rada

Učešće ženske radne snage je u padu od početka tranzicije, a i neaktivnost među ženama sve više raste. Očigledno je da je proces migracije iz ruralnih u gradske oblasti ostavio većinu žena koje su ranije bile zaposlene u poljoprivrednom sektoru bez kvalifikacija koje zahteva nova ekonomija. Stoga je dopuna i nadgradnja kvalifikacija kod žena koje su migrirale iz ruralnih oblasti zadatak aktivnih mera tržišta rada. Međutim, pored toga, povećanje učešća ženske radne snage direktno zavisi od dostupnosti centara za brigu od deci, starijima i OSI, ali po razumnoj ceni.

Otvaranje neadekvatnih novih radnih mesta i visok nivo ugroženih radnih mesta

Kapaciteti privatnog sektora za otvaranje novih radnih mesta su mali još od početka procesa tranzicije. Uzete su u obzir i direktne strane investicije kako bi se stvorila baza za otvaranje novih radnih mesta na tržištu rada. Međutim, najviše poslova se pojavilo u oblasti samozapošljavanja na tržištu rada, naročito tokom druge polovine poslednje decenije. S druge strane, postoji stav da je to i poslednje utočište za mnoge ljude, čak i pored toga što samozapošljavanje predstavlja važan segment na tržištu rada. Stoga, stimulacije i održivost samozapošljavanja su pitanja koja traže posebnu pažnju. Sticanje prava na pristup finansiranju, kao i dovoljna podrška u smislu obuke i raspoloživih sredstava predstavljaju sledeći izazov sa kojim se suočavaju samozaposleni. U isto vreme Srbija se obavezala na podršku razvoju MSP još od samog početka procesa tranzicije. Iako su zabeležena pozitivna kretanja u smislu stvaranja novih MSP zapošljavanja u tom sektoru, primećena je stagnacija poslednjih nekoliko godina. Potrebno je uložiti dodatne napore za otvaranje novih MSP, ali i za proširenje, jačanje i rast postojećih tako da ovaj sektor postane uticajniji u zapošljavanju.

Regionalne razlike

Na početku procesa tranzicije došlo je do raseljavanja u mnogim ruralnim oblastima zbog pomanjkanja posla na ruralnom tržištu rada. Vlada je pokušala da promeni ovaj trend tako što je proglasila zapošljavanje na lokalnom nivou jednim od prioriteta Nacionalne strategije za zapošljavanje. Ona je takođe kreirala nekoliko strategija i akcionih planova za borbu protiv nezaposlenosti na lokalnom nivou uključujući i osnivanje lokalnih saveta za zapošljavanje. Obezbedila je AMTR i šemu subvencija u slabije razvijenim područjima. Međutim, prema izveštajima NSZ (NSZ 2010.) vidi se da i dalje postoji ogromna razlika po pitanjima prilika za zapošljavanje između Beograda i Vojvodine s jedne i preostalog dela zemlje, s druge strane.

Socijalna inkluzija

Posle perioda relativno visokog životnog standarda i socijalne homogenosti tokom postojanja Jugoslavije, Srbija se danas suočava sa ozbiljnim siromaštvom, dubokim socijalnim nejednakostima i socijalnom ekskluzijom (sa opasnošću od segregacije u nekim oblastima) kao rezultatom ratnih konflikata, ekonomske nestabilnosti, političke izolacije, kao i limitiranog nacionalnog kapaciteta za borbu sa izazovima i posledicama tranzicije. Ekonomski ugrožene i isključene grupe, naročito nezaposleni, neobrazovani, domaćinstva sa više od dvoje dece, stariji, Romi, interno raseljena lica, OSI, ljudi u ruralnim oblastima, ljudi iz Centralne i Južne Srbije, „novi siromasi“, to jest, ljudi pogođeni štetnim posledicama restruktuiranja privrede, zauzimaju veliki društveni spektar koji čine velike grupe stanovništva. Srpsko društvo je prošlo kroz proces radikalne transformacije što je izmenilo njegovu strukturu i zaoštrilo nejednakosti i razlike. Svesni činjenice da socijalna jednakost i pravda služe i kao cilj i kao preduslov za tekuće reforme, Srbija ulaže ozbiljne napore da pronađe put ka boljoj socijalnoj koheziji kroz politike obrazovanja i tržišta rada, kao i ujednačen regionalni razvoj. Ispostavlja se da su, u ovom pogledu, najveći problemi:

- Diskriminacija, predrasude i stereotipi prema ugroženim grupama (Romi, OSI)
- Praksa i institucionalne postavke nasleđene iz prošlosti, zasnovane i orijentisane ka segregaciji: obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju u specijalnim školama, institucije za boravak i pružanje socijalne nege, zapošljavanje OSI u zaštićenim radionicama i drugo
- Ograničeni kapaciteti (kako na centralnom tako i na lokalnom nivou) za sprovođenje inkluzivnih pristupa obrazovanju, obuci i zapošljavanju
- Potreba za ublažavanje uticaja ekonomske krize na najugroženije.

Socijalni dijalog

Doprinos svih aktera (države, poslodavaca i zaposlenih) razvoju i sprovođenju politika koje potpomažu zapošljavanje na nacionalnom i lokalnom nivou jasno se priznaje u Srbiji još od početka procesa tranzicije. Uloženi su veliki naponi za osnivanje Socijalno-ekonomskog saveta kao i saveta za zapošljavanje na lokalnom nivou i stvaranje platformi za razmenu i pregovore. Međutim, potrebno je uložiti dodatne napore kako bi se proširio kapacitet udruženja poslodavaca i sindikata da doprinesu debati i razvoju novih ideja za pomoć u otvaranju novih radnih mesta.

7. PREPORUKE

Preporuke date u daljem tekstu rezultat su analiza problema iznetih u poglavljima od 1 do 4 i diskusije na temu Izazovi u poglavlju 6. Formulisanje posebnih preporuka predstavlja davanje prioriteta i isticanja najvažnijih nedostataka i prepreka koje treba prevazići u razvoju solidne osnove za kontinuirani razvoj ljudskih resursa u Srbiji.

Preporuke su formulisane u smislu političkih opcija za kreatore politike a ne kao konkretan spisak stvari koje treba preduzeti. Stoga su one relativno široke i ne previše specifične, i ukazuju na oblasti sa kojima Srbija mora da se izbori. To je, po našem mišljenju, preduslov za nacionalne kreatore politike i aktere u zemlji – da konkretizuju i pretvore političke opcije u političke mere, a postoji mnogo načina da se postigne isti cilj.

Predstavljanje preporuka počinje međusektorskim, horizontalnim preporukama, a zatim sledi logiku izveštaja: prvo obrazovanje i obuka, a zatim problemi tržišta rada, i, na kraju, politike socijalne inkluzije. Međutim, stvarni problemi reforme često se nalaze na granicama između različitih delova društva, naročito između sveta rada i u sveta obrazovanja. Pokušali smo da prevaziđemo ovaj problem tako što smo ponudili međusobno povezane prepruke, tamo gde se to činilo najlogičnijim.

7.1 Horizontalne ili međusektorske preporuke

- Sagraditi kapacitete institucija na nacionalnom nivou za razvoj politike koji se baziraj na dokazima i sistematično vršiti praćenje i evaluaciju sistema kao osnove za novu politiku
- Ojačati bazu statističkih podataka za efikasno kreiranje politike i procene u oblasti obrazovanja, politike tržišta rada i socijalne inkluzije
- Uspostaviti širok model upravljanja sa jasnim ulogama za socijalne partnere i stručnu zajednicu u osmišljavanju, sprovođenju i proceni u oblastima obrazovanja, obuke i politike tržišta rada
- Obezbediti bolju koherentnost politika sektora kako bi se dobila integrisana politika, kao i sveobuhvatnu analizu podataka.

7.2 Obrazovanje i obuka

Ojačavanje veze između obrazovanja i tržišta rada

- Razviti sistem srednjeg i visokog obrazovanja koji se oslanja na potrebe
- Uključiti socijalne partnere i akademske stručnjake za obrazovanje i tržište rada u osmišljavanje i sprovođenje politike srednje stručnog i visokog obrazovanja
- Ustanoviti mehanizam za evaluaciju i praćenje srednje stručnog i visokog obrazovanja kao odgovor na potrebe tržišta rada.

Proširiti fokus, uzimajući u obzir kompletan razvoj ljudskog kapitala

- Bazirati reformu obrazovanja na svim nivoima i u svim sektorima na integrisanoj politici i akcionim planovima kao i na rezultatima istraživanja
- Otkloniti horizontalne i vertikalne prepreke u sistemu obrazovanja i ustanoviti lakšu prohodnost pojačavanjem napora za izgradnju Nacionalnog okvira kvalifikacija (NOK)
- Omogućiti pristup učenju odraslih (rasteretiti i ohrabriti škole) i stimulisati potražnju podsticanjem kako učenika tako i firmi
- Razviti funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih
- Poboljšati postojeće slabe veze između formalnog i neformalnog obrazovanja.

Modernizovati programe učenja

- Pratiti, evaluirati i prenositi iskustva iz pilot projekata na sistemski nivo i izbegavati preveliki broj novih pilot projekata
- Uspostaviti mehanizme za procenu potreba kvalifikacija na tržištu rada kao osnov za izgradnju programa
- Proširiti nastavni plan i program uključivanjem ključnih kompetencija, i u stručnom obrazovanju razviti organizaciju praksi
- Stimulisati celoživotno učenje kroz sistem sertifikacija, akreditacija i priznavanja prethodnog učenja.

Proširiti profesionalni razvoj

- Razviti profesionalizam nastavnika i direktora škola kao i inicijativu za razvoj kompetencija za edukatore nastavnika
- Stvoriti mrežu za horizontalno učenje kako bi se ostvario najpovoljniji uticaj pozitivnih iskustava stečenih u sprovođenju projekata
- Reformisati stručno usavršavanje nastavnika stručnih škola orijentišući ga ka potrebama organizujući ga i u školama
- Ojačati strateški razvoj škola stvaranjem programa za obuku direktora škola.

Izgradnja kapaciteta i partnerstava

- Razviti upravljanje nacionalnim sistemom stručnog obrazovanja i obezbediti mu podršku
- Optimizovati mrežu škola u cilju postizanja boljeg kvaliteta, efikasnosti i efektivnosti
- Podržati partnerstva na različitim nivoima, uključujući i lokalni nivo
- Angažovati sindikate prosvetnih radnika u zajedničkom kreiranju obrazovne politike kako sa profesionalne strane tako i kao aktera.

7.3 Zapošljavanje

Borba protiv nezaposlenosti mladih sa svobuhvatnim i koordinisanim akcijama na svim nivoima

- Obezbediti pravovremenu intervenciju i jače se fokusirati na prelazak iz škole na posao
- Iskoristiti iskustva pripravnčkog programa „Prva šansa“ 2009 za dalju nadgradnju subvencionisanjem plata za nezaposlene mlade ljude
- Osmisliti i sprovesti pripravištvo kao dobro isplaniran i kontrolisan program prvog zaposlenja
- Obezbediti posebnu podršku za mlade bez kvalifikacija sprovođenjem programa obuke koji će izgraditi njihovu zapošljivost i poboljšati im šanse na tržištu rada.

Sprovesti funkcionalni sistem za karijerno vođenje i savetovanje u celini

- Ojačati sprovođenje ciljeva politike u nacionalnoj strategiji i akcionom planu za karijerno vođenje i savetovanje, kao što je odredila Vlada 2010. godine
- Izgraditi bolje usluge za karijerno vođenje i savetovanje u obrazovanju efikasnom povezanošću sa NSZ
- NSZ igra važnu ulogu u karijernom vođenju i savetovanju, ali potrebno je ponuditi te usluge ne samo nezaposlenima nego i mnogo širem spektru ciljnih grupa (učenicima, studentima, licima koja menjaju posao, itd.).

Povećati stopu zapošljavanja žena

- Razviti, sprovesti i pratiti pristupe rodnog „mejnstirninga“ na svim nivoima i za sve programe
- Razviti, sprovesti i pratiti posebne mere za promociju žena na tržištu rada, uzimajući u obzir različite potrebe i prepreke u zapošljavanju žena iz različitih grupa (ruralne – gradske, žene koje izdržavaju porodicu, sa niskim kvalifikacijama i sa visokim obrazovanjem)
- Ojačati mere aktivacije za žene i obezbediti njihovu participaciju u AMTR.

Razviti bolje usmerene i strateške mere aktivacije

- Uvesti upravljanje koje se oslanja na rezultate kao ključni princip za sve AMTR: konačni cilj mora biti postizanje adekvatne stope zapošljavanja učesnika na dobrim poslovima, uz striktnu procenu mera za ostvarivanje ovog cilja (ovo zahteva dobar informativni sistem tržišta rada - ISTR, solidnu bazu podataka, sisteme praćenja i kontrole)
- Povećati obuku na tržištu rada, ali u saradnji sa poslodavcima
- Izvršiti evaluaciju i konačnu reviziju šema za subvencionisanje plata, i izbeći efekat mrtvog tereta (*deadweight effect*) što zahteva veću kontrolu korisnika, boljim usmeravanjem

- Uvesti i pažljivo pratiti sistem prava i obaveza onih koji traže posao (za ovo je takođe potreban ISTR, baza podataka).

Uvođenje posredovanja pri zapošljavanju (ili zapošljavanje i sistem upućivanja)

- Kontinuirano unapređivati podršku u traženju posla
- Proširiti kapacitet NSZ u usklađivanju tražnje poslova pomoću kontinuirane obuke njihovog kadra u cilju pružanja boljih usluga nezaposlenima i šire
- Održavati i poboljšavati komunikaciju sa poslodavcima, tražiti slobodna radna mesta.

Borba protiv neformalnog zapošljavanja

- Pojačati mere inspekcije rada u borbi protiv neformalnog zapošljavanja počevši od blažih instrumenata kao što je informisanje i konsultacije sa poslodavcima i radnicima
- Uvesti kontrolu poslodavaca na osnovu informacija iz sistema socijalne sigurnosti i poreskih vlasti
- Pojačati mehanizme socijalnog dijaloga u borbi protiv neformalnog zapošljavanja.

Otvaranje novih radnih mesta

- Podržati MSP uslugama savetovanja za male poslove, uključujući i analizu potreba obuke i stimulacije za obuku sopstvenog kadra i otvaranje novih radnih mesta, obuku menadžera, pristup finansijama za investiranje
- Obezbediti kompletne usluge radi bolje održivosti samozapošljavanja, uz pakete podrške uključujući savetovanje, obuku za preduzetnike i mikro kredite namenjene prvenstveno mladim ljudima
- Proveriti izvodljivost planova za samozapošljavanje (kako bi se izbegle zamke siromaštva) obezbediti koherentnu podršku uz upućivanje, savetovanje, obuku i mikro kredite.

Ojačavanje institucija tržišta rada i socijalnog dijaloga

- Ojačati analitičke kapacitete MERR i razviti kadrovske kapacitet NSZ za bolje pružanje usluga
- Uspostaviti održiv mehanizam socijalnog dijaloga ojačavanjem Socijalno-ekonomskog saveta i saveta za zapošljavanje na lokalnom nivou u cilju generisanja ideja zajedničkog rešavanja problema vezanih za zapošljavanje, ekonomski razvoj i obrazovanje; ovo je važno kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou
- Obezbediti spoljnu pomoć tamo gde postojeći kapaciteti nisu dovoljni da bi se organizovala obuka ili prekvalifikacija za nezaposlene. Ovo mora biti bazirano na kapacitetima javne nabavke koja u svakom slučaju zahteva dalji razvoj.

7.4 Socijalna inkluzija

Povećanje učešća ugroženih grupa u kvalitetnom obrazovanju i obuci i na boljim poslovima

- Pokrenuti podizanje svesti, anti-diskriminacione kampanje, redukovati stereotipe i diskriminaciju u školi i na radnom mestu i kreirati i proširiti pozitivne uzore u ugroženim zajednicama
- Davati podsticaje (kako finansijske tako i širenjem dobre prakse) radi uključivanja privatnog sektora u stvaranju prilika za zapošljavanje lica iz ugroženih grupa, i pružati podršku njihovom samozapošljavanju i poslovnoj inicijativi
- Unaprediti mere inkluzivnog obrazovanja i obezbediti ciljnu obuku za sve zainteresovane strane od predškolskog do visokog obrazovanja, poboljšanjem dogovarajuće kontrole i evaluacije
- Uvećati podršku zapošljavanju lica sa invaliditetom i merama za dugoročno zapošljavanje lica iz ugroženih grupa.

Razviti pristup socijalnoj inkluziji prema oblastima

- Istražiti prostorne dimenzije ekskluzije i dati prednost ugroženim regionima sa posebnim osvrtom na međusektorske, tj. obrazovne, ekonomske, socijalne i radne dimenzije odziva
- Usavršiti i sprovesti lokalne planove i razvoj usluga u zajednici

- Ohrabriti socijalno inoviranje (pomoću Fonda za socijalno inoviranje i ostalih kanala) uz istovremeno ojačavanje kapaciteta lokalnih samouprava za procenu lokalnih potreba i razvoj lokalno usmerenih mera politike socijalne inkluzije
- Obezbediti održivost usluga i pozitivna iskustva u domenu socijalnog inoviranja ojačavanjem sistema podrške
- Integrisati mere obrazovanja, zdravstvene zaštite i socijalnih politika s ciljem efikasnije ponude usluga.

Stvaranje osnovnih uslova za mere socijalne inkluzije

- Promovisati usmeravanje finansijske pomoći zajedno sa ojačavanjem mera za aktivnu inkluziju
- Ojačati socijalne veštine ugroženih grupa i osnažiti ih kao preduslov za njihovu dalju aktivaciju u društvu i na tržištu rada
- Promovisati modele zapošljavanja ugroženih grupa kroz obezbeđivanje usluga socijalne zaštite.

REFERENCES

- Arandarenko, M., Avlijas, S. (in press)**, *Behind the Veil of Statistics: Wage Trends Before and After the Crisis in Srbija*, study commissioned by ILO.
- Arandarenko, M., Nojkovic, A. (in press)**, *The Impact of the Economic and Financial Crisis on Youth Unemployment: A Regional Perspective*, study commissioned by ILO.
- Arandarenko, M., Krstic, G. (2008)**, *Impact Analysis of Employment Policy and Active Labour Market Programmes in the Republic of Srbija 2003-2007*. Belgrade, 2008. Available at: <http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/Impact-Analysis-of-Employment-Policy-and-Active-Labour-Market-Programmes.pdf>
- Arandarenko, M., Paunovic, M. (2005)**, *Labour Market Performance and Job Creation Programs in Srbija*, Available at: <http://siteresources.worldbank.org/PGLP/Resources/SrbijaPolicyNotes.doc>
- Avlijas, S. (2009)**, *Highlights 2: Informal Employment in Srbija*, Quarterly Monitor of Economic Trends and Policies in Srbija, Issue 19, November-December 2009, Available at: http://fren.org.rs/attachments/067_012%20QM19%20Highlights.pdf
- Baucal, A., Pavlovic-Babic, D. (2009)**, *Quality and Equity of Education In Srbija: Educational Opportunities of the Vulnerable. Pisa Assessment 2003 and 2006 Data*. Belgrade, 2009. Available at: <http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/Quality-and-Equity-of-Education-in-Srbija-PISA-Assessment-2003-and-2006.pdf>
- Beker, K. (2007)**, *Inclusive Education in Srbija*. Available at: http://www.monitor.upeace.org/innerpg.cfm?id_article=466
- CEP (2008)**, *Education in Srbija*, Centre for Education Policy, 2008. Available at: <http://www.cep.edu.rs/eng/?q=education>
- Crnobrnja, M. and Trbovich, A. (eds.) (2009)**, *Impact Assessment of Srbija's EU Accession*, Belgrade, FEFA, October 2009.
- Dinkic, M. (2008)**, *Social welfare in Srbija*. In: *Living Standard Measurement Study Srbija 2002–2007*. Republic Statistical Office, the World Bank and DFID. Belgrade, 2008. Available at: <http://webzrzs.stat.gov.rs/axd/en/azs.htm>
- EBRD (2009)**, *Transition Report 2009: Transition in crisis? Country assessment, Srbija*, Nov 2009. Available at: <http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/Srbija.pdf>
- EC Delegation (2009)**, *Presentation of the 2009 Progress Report on Srbija to the Business Associations and Trade Unions*, Note for the File, Belgrade, November 2009.
- ESPI (2009)**, *Prognoze kretanja na trzistu rada Srbije* (Development prognoses on the Serbian labour market), Economic and Social Policy Institute, Beograd, November 2009.
- ETF (2006a)**, *Survey on Technology Enhanced Learning in South Eastern Europe*, 2006. Available at: [http://www.ef.europa.eu/pubmgmt.nsf/\(getAttachment\)/E1831DCC0056EDD3C125712B00327519/\\$File/NOTE6MPCTD.pdf](http://www.ef.europa.eu/pubmgmt.nsf/(getAttachment)/E1831DCC0056EDD3C125712B00327519/$File/NOTE6MPCTD.pdf)
- ETF (2006b)**, *Financing Vocational Education and Training: Priorities and Mechanisms in South Eastern Europe, Peer Learning*, unpublished, 2006.
- ETF (2008a)**, *Transition from Education to Work in EU Neighbouring Countries*, 2008. Available at: [http://www.ef.europa.eu/pubmgmt.nsf/\(getAttachment\)/A45B02F13FE0B90BC125744800444C11/\\$File/NOTE7ELGL2.pdf](http://www.ef.europa.eu/pubmgmt.nsf/(getAttachment)/A45B02F13FE0B90BC125744800444C11/$File/NOTE7ELGL2.pdf)
- ETF (2008b)**, *Report on monitoring the CARDS VET programme*, unpublished, 2008.
- ETF (2009)**, *Social partnership in education and training: From policy development to implementation*, 2009. Available at: [http://www.ef.europa.eu/pubmgmt.nsf/\(getAttachment\)/37776FD9162F7D59C125768000389E33/\\$File/NOTE7YCE4F.pdf](http://www.ef.europa.eu/pubmgmt.nsf/(getAttachment)/37776FD9162F7D59C125768000389E33/$File/NOTE7YCE4F.pdf)
- ETF (2010)**, *Mapping Policies and Practices for the Preparation of Teachers for Inclusive Education in Contexts of Social and Cultural Diversity. Country Report for Srbija*. ETF, 2010. Available at: [http://www.ef.europa.eu/pubmgmt.nsf/\(getAttachment\)/8A6D4DAA987362D0C125772E002CAB00/\\$File/NOTE85SBJV.pdf](http://www.ef.europa.eu/pubmgmt.nsf/(getAttachment)/8A6D4DAA987362D0C125772E002CAB00/$File/NOTE85SBJV.pdf)
- European Commission (2008)**, *Social Protection and Social Inclusion in Srbija*. EC, Brussels, 2008.
- European Commission (2009a)**, *Social Protection and Social Inclusion in the Western Balkans..* EC, Brussels, 2009.
- European Commission (2009b)**, *Srbija 2009 Progress Report*, Brussels, 2009. Available at: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/sr_rapport_2009_en.pdf
- EUROSTAT (2010)**, *Pocketbook on candidate and potential candidate countries*, 2010. Available at: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-PF-10-001/EN/KS-PF-10-001-EN.PDF
- Fetsi, A. (ed.) (2007)**, ETF, *Labour markets in the Western Balkans*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2007. Available at: [http://www.ef.europa.eu/pubmgmt.nsf/\(getAttachment\)/935A92FFB9628049C12573B5003ACA25/\\$File/NOTE7AYLRT.pdf](http://www.ef.europa.eu/pubmgmt.nsf/(getAttachment)/935A92FFB9628049C12573B5003ACA25/$File/NOTE7AYLRT.pdf)
- FREN (2009)**, *Employment and Wages*, Quarterly Monitor, No.19, Foundation for the Advancement of Economics, 2009. Available at: http://www.fren.org.rs/attachments/067_001%20QM19%20Impressum%20and%20Tabela%20of%20Contents.pdf

- Gallup Balkan Monitor (2009)**, *The Impact of migration*. GBM Focus On No.2, June 2009. Available at: http://www.balkan-monitor.eu/files/090626_Gallup_Balkan_Monitor-Focus_On_Migration.pdf
- Government of Srbija (2003)**, *Poverty Reduction Strategy*, 2003. Available at: <http://www.prsp.gov.rs/>
- Government of Srbija (2007)**, *Second Progress Report on the Implementation of the Poverty Reduction Strategy*, 2007. http://www.prsp.gov.rs/download/Second_Progress_Report_on_the_Implementation_of_the_Poverty_Reduction_Strategy_in_Srbija_2_8_2007.pdf
- Government of Srbija (2008a)**, *National Programme for Integration with the European Union (NPI)*, Belgrade, May 2008. Available at: http://www.srbija.gov.rs/?change_lang=en
- Government of Srbija (2008b)**, *Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije (National Strategy of Sustainable Development of the Republic of Srbija)*, 2008. Available at: <http://www.odrzivi-razvoj.gov.rs/assets/download/Nacionalna-strategija-odrzivog-razvoja-Republike%20Srbije-Finalni-Nacrpt.pdf>
- Government of Srbija (2009a)**, *How many people are poor in Srbija? Poverty Reduction Strategy website*. Available at: <http://www.prsp.gov.rs/engleski/kolikoje.jsp>
- Government of Srbija (2009b)**, *Action Plan for the Implementation of the Strategy for the Development of Adult Education in the Republic of Srbija 2009-2010*, March 2009.
- Government of Srbija (2009c)** *The national Action Plan for the Implementation of the Strategy for the Development of Vocational Education and Training in the Republic of Srbija 2009-2015*, March 2009.
- Government of Srbija (2009d)**, *Analiza karakteristika siromastva u Srbiji (Analysis of poverty features in Srbija)*, Deputy Prime Minister's Poverty Reduction Strategy Implementation Team, 2009.
- Government of Srbija (2010)**, *Strategija karijernog vodenija i savetovanja u republici Srbiji (Strategy of Career Guidance and Counselling in the Republic of Srbija)*, March 2010. Available in Serbian at: <http://www.mos.gov.rs/upload/dl/OMLADINA/Strategije/strategijakarijernog.pdf>
- Government of Srbija (2010a)**, *Monitoring Social Inclusion in Srbija. Overview and current situation of social inclusion in Srbija based on monitoring European and national indicators*, July 2010. Available at: <http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/Monitoring-Social-Inclusion-in-Srbija-July2010ENG.pdf>
- Heritage Foundation and Wall Street Journal (2009)**, *2010 Index of Economic Freedom*. Available at: <http://www.heritage.org/Index/pdf/2010/countries/Srbija.pdf>
- Institute of Economic Sciences (2009)**, *Macro Economic Analyses and Prognoses*, Vol: 1 No: 1-2/2009. Available at: http://www.ien.bg.ac.rs/map/map09_1-2_eng.pdf
- ILO (2008)**, *Srbija: Decent Work Country Programme 2008-2011*. Available at: http://www.ilo.org/public/english/region/eurpro/budapest/download/dwcp/dwcp_Srbija.pdf
- Klasnja, Sn. (2008)**, Education. In: *Living Standard Measurement Study Srbija 2002–2007*. Republic Statistical Office, the World Bank and DFID. Belgrade, 2008. Available at: <http://webzrzs.stat.gov.rs/axd/en/azs.htm>
- Kristensen, N. (2008)**, *Social Partner participation in education/training and labour market development – a cross-country IPA report*, ETF, February 2008.
- Krstic, G. (2008)**, Poverty Profile in Srbija, 2002–2007. In: *Living Standard Measurement Study Srbija 2002–2007*. Republic Statistical Office, the World Bank and DFID. Belgrade, 2008. Available at: <http://webzrzs.stat.gov.rs/axd/en/azs.htm>
- Krstic, G., Corbanese, V. (2008)**, *Situation analysis of youth employment in the Republic of Srbija*, ILO Employment Papers, 2008.
- Krstic, G., Sanfey, P. (2009)**, Earnings Inequality and Informal Economy: Evidence from Srbija, GDN-SEE, January 2009. Available at: http://www.wiiw.ac.at/balkan/files/wiiw_GDN_SEE_KrsticSanfey09.pdf
- Lazic D., Ristic B., Zivkovic R (2007)**, *Nacionalni okvir kvalifikacija za evropsku Srbiju (National qualifications framework for European Srbija)*, Beograd, November 2007.
- Levitas, T., Herczynski, J. (2006)**, *The Finance and Management of Primary Education in Srbija: Findings and Recommendations*, Development Alternatives Inc., July 2006.
- Maksimovic, I. (ed.) (2007)**, *Key competences for lifelong learning in Srbija*, ETF 2007. Available at: [http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/\(getAttachment\)/07482849BD326667C125741A0053D2A7/\\$File/NOTE7D6KW6.pdf](http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/(getAttachment)/07482849BD326667C125741A0053D2A7/$File/NOTE7D6KW6.pdf)
- Maksimovic, I. (2009)**, *Peer country comments paper – Srbija*, Mutual Learning Programme of the European Employment Strategy, May 2009. Available at: http://www.mutual-learning-employment.net/Downloads/SRBIJA_Peer_country_comments.pdf
- Markovic, J. (2009)**, *Analiza uticaja politike obrazovanja i njenog povezivanja sa potrebama trzista rada (Impact analysis of education policy and its links to the labour market needs)*, unpublished paper, February 2009.
- Masson, J.-R. (2008)**, ETF, *Financing VET in the Western Balkans and Turkey*, unpublished, September 2008.
- Matkovic, G., Mijatovic, B., Petrovic, M. (2010)**. *Impact of the Financial Crisis on the Labor Market and Living Conditions Outcomes*. Belgrade, Center for Liberal-Democratic Studies, 2010. Available at: <http://www.inkluzija.gov.rs/?p=2287&lang=en>

- Medic, S., Popovic, K, Milanovic, M. (2008)**, *National Report on the Development and State of the Art of Adult Learning and Education*, Ministry of Education of the Republic of Srbija, prepared in 2008 for the UNESCO conference Confintea VI.
- Mijatovic, B. (ed.) (2008)**, *Reforms in Srbija: Achievements and Challenges*, Center for Liberal-Democratic Studies, Belgrade, 2008. Available at: <http://www.clds.org.rs/newsite/Reforme08-eng.pdf>
- Milakovic, J. (2008)**, Employment status. In: *Living Standard Measurement Study Srbija 2002–2007*. Republic Statistical Office, the World Bank and DFID. Belgrade, 2008. Available at: <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/en/azs.htm>
- Ministry of Economy and Regional Development (2009a)**, *Youth Employment Policy and Action Plan: mid-term policy framework 2009-2011*. Available at: http://www.ilo.org/public/english/region/eurpro/budapest/download/empl/youth_emp_action_plan_Srbija.pdf
- Ministry of Economy and Regional Development (2009b)**, *Report on Small and Medium Sized Enterprises and Entrepreneurship 2008*, Belgrade, 2009.
- Ministry of Economy and Regional Development (2010)**, National Employment Action Plan for 2010.
- Ministry of Education (MoE) (2008)**, *Inclusive Education: Roadmap. National report of the Republic of Srbija*. Belgrade, 2008. Available at: http://unesdoc.unesco.org/Ulis/cgi-bin/ulis.pl?catno=186314&set=4B1F288A_1_3&qp=1&lin=1&ll=1
- Ministry of Education (MoE) (2009)**, Enhanced Permanent Dialogue – Sector Group Meeting. 2009.
- Mitrovic, R. et al. (2008)**, Bologna Process National Report Srbija 2007-2009. Available at: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/links/National-reports-2009/National_Report_Srbija_2009.pdf
- National Education Council of the Republic of Srbija (2010)**, *Predlog okvira za izradu dokumenta Pravci razvoja* (Proposed framework for elaborating the document Directions for Development), 2010. Available in Srbijan at: http://www.nps.gov.rs/wp-content/uploads/2010/02/pravci-razvoja_za-skupstinu_cir.pdf
- National Employment Service (2010)**, *Monthly Statistics Bulletin*, January 2010. Available at: <http://www.nsz.gov.rs/page/about/sr/statistika/publikacije.html>
- NCHE (2010)**, *Srbijan National Qualifications Framework for Higher Education*, National Council for Higher Education, April 2010, presentation available at: <http://nsvo.etf.rs/>
- OECD (2008)**, *OECD Reviews of Labour Market and Social Policies Srbija: A Labour Market in Transition*, June 2008. Available at: http://www.oecd.org/document/42/0,3343,en_2649_33729_40841066_1_1_1_1_00.html
- OECD et al. (2009)**, *SME Policy Index 2009, Progress in the Implementation of the European Charter for Small Enterprises in the Western Balkans*, OECD, European Commission, ETF and EBRD, 2009. Available at: [http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/\(getAttachment\)/A78456FFE529CBE4C12575D70051A30A/\\$File/NOTE7T3KFG.pdf](http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/(getAttachment)/A78456FFE529CBE4C12575D70051A30A/$File/NOTE7T3KFG.pdf)
- Oldroyd, D. , Nielsen, S. (2010)**, Portraits of innovative VET schools in South East Europe, ETF 2010.
- OSI (2008)**, *International Comparative Data Set on Roma Education — 2008*. Open Society Institute, 2006. Available at: http://www.soros.org/initiatives/esp/articles_publications/publications/monitoring_20061218/tabela_2008.pdf
- Oxford Analytica (2009)**, *The Western Balkans: Economic Rast and Social Inclusion in the Context of European Integration*, report produced for DFID and EC, February 2009.
- Pesikan, A., Ivic I. (2009)**, *Analiza uticaja javnih politika realizovanih u periodu od 2003 do 2007*. Belgrade, 2009. Available at: <http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2009/10/Analiza-uticaja-uvodjenja-PPP.pdf>
- Philips, R. (2007)**, *An Assessment of Employment Policies in the Western Balkans*, in Anastasia Fetsi (ed.), *Labour Markets in the Western Balkans: Challenges for the Future*, ETF, 2007.
- Popović, K., Milanović, M., Maksimović, M. (2010)**, *Adult's Basic Life and Work Skills Development in Srbija*, draft article for the ETF Mutual Learning Project, 2010.
- Republic Development Bureau (2007)**, *Regional Development Strategy of the Republic of Srbija 2007-2012*, Belgrade, January 2007. Available at: <http://www.razvoj.gov.rs/English/index.htm>
- Republic Development Bureau (2007)**, *National Strategy for Economic Development of Srbija 2006-2012*, Belgrade, December 2006. Available at: <http://www.razvoj.gov.rs/English/index.htm>
- SCTM (2008)**, *Obrazovanje na nivou lokalne samouprave – analiza* (Education at the level of local self-government), Standing Conference of Towns and Municipalities, 2008.
- RZS (2004)**, *Comparative Survey of Stanovništvo 1948-2002, Data by Localities*, 2002 Census, Belgrade, May 2004. Available at: <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/en/index.php>
- RZS (2007)**, *Labour Force Survey*, October 2007. Available at: <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/en/dokumenti/saopstenja/RS10/rs10102007.pdf>
- RZS (2008)**, *Labour Force Survey*, October 2008. Available at: <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/en/dokumenti/razno/ars2008.pdf>

- RZS (2009a)**, *Statistical Yearbook of Srbija 2009*, Belgrade 2009. Available at: <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/godisnjak/god2009pog22.pdf>
- RZS (2009b)**, *Labour Force Survey*, October 2009. Available at: <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/en/dokumenti/saopstenja/RS10/rs10102009.pdf>
- RZS (2010a)**, *Labour Force Survey*, April, 2010. Available at: <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/en/dokumenti/saopstenja/RS10/rs10042010.pdf>
- RZS (2010b)**, *Statistical Pocketbook of Srbija 2010*, Belgrade 2010. Available at: <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/en/index.php>
- RZS, World Bank, DFID (2008)**, *Living Standards Measurement Study, Srbija 2002 – 2007*, May 2008. Available at: <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/en/index.php>
- TransMONEE database (2010)**, UNICEF Innocenti Research Centre, *Country Profiles 2010*. Available at: <http://www.transmonee.org/downloads/EN/2010/Country%20Profiles%20%202010.xls#Ser!A1>
- Transparency International (2009)**, *Corruption Perceptions Index 2009*. Available at: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2009
- VelikiMali (2005)**, *Kvalitetno obrazovanje za sve*. Available at: <http://www.velikimali.org/doc/KvalitetnoObrazovanje.pdf>
- UNDP (2006a)**, *At Risk: The Social Vulnerability of Roma, Refugees and Internally Displaced Persons in Srbija*. PRUN-Srbija, Belgrade, 2006. Available at: http://europeandcis.UNDP.org/uploads/public/File/rbec_web/vgr/vulnerability_report_eng_FINAL.pdf
- UNDP (2006b)**, *At Risk: Roma and the Displaced in Southeast Europe*. PRUN-Regional Bureau for Europe and the Commonwealth of Independent States, Bratislava, 2006. Available at: http://europeandcis.UNDP.org/uploads/public/File/rbec_web/vgr/vuln_rep_all.pdf
- UNDP (2009)**, *Human Development Report 2009*, Available at: http://hdrstats.UNDP.org/en/countries/country_fact_sheets/cty_fs_SRB.html
- USAID (2009)**, *Workforce Development Regional Overview: Srbija*, USAID, April 2009. Available at: http://www.rciproject.com/workforcedev_files/8-Srbija_workforce-development-report_final.pdf
- UNICEF (2001)**, *Comprehensive Analysis of Primary Education in FRY*. UNICEF, Belgrade, 2001. Available at: http://www.unicef.org/Srbija/ComprehensiveAnalysis_1.pdf
- Vukasovic M., Babin M., Ivosevic V., Lazetic P., Miklavic K. (2009)**. *Financing Higher education in South-Eastern Europe*. Belgrade, 2009. Available at: <http://www.cep.edu.rs/eng/files/FinancingHE.pdf>
- Vukovic, D. (2005)**. *Migrations of the Labour Force from Srbija*, Central and Eastern Europe Online Library, South East Europe Review for Labour and Social Affairs (SEER South East Europe Review for Labour and Social Affairs), issue 04/2005, p. 139.
- World Bank (2008)**, *Srbija - Delivery of Improved Local Services (DILS) Project*, Project Appraisal Document, February 2008.
- World Bank (2006)**, *Srbija Labor Market Assessment*, September 2006.
- World Bank (2009a)**, *Srbija: Doing More with Less*, June 2009.
- World Bank (2009b)**, *Enterprise Surveys. Srbija Country Profile 2009*. World Bank, Washington, 2009. Available at: <http://www.enterprisesurveys.org/documents/EnterpriseSurveys/Reports/Srbija-2009.pdf>
<http://www.enterprisesurveys.org/Custom/Default.aspx>
- World Bank, IFC & PalgraveMacMillan (2009)**, *Doing Business 2010*. World Bank, Washington, 2009. Available at: <http://www.doingbusiness.org/documents/fullreport/2010/DB10-full-report.pdf>
- World Economic Forum (2009a)**, *The Global Competitiveness Report 2009-2010*. World Economic Forum, 2009. Available at: <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/index.htm>

ANEKSI

A1. Aneks poglavlja 1

Tabela 1.1 Stanovništvo

Tabela 1.2 Stopa zavisnosti

Tabela 1.3 Migracije

Tabela 1.4 BDP

Tabela 1.5 Upravljanje

Tabela 1.6 Trendovi indeksa humanog razvoja

Slika 1.1 Srbija: 2010 indeks ekonomske slobode

Tabela 1.1 Stanovništvo

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ukupno stanovništvo (000)	7,516	7,503	7,500	7,480	7,463	7,440	7,411	7,381	7,350	7,528	7,482
Stanovništvo od 0-14 (% od ukupnog)	19.9	19.6	19.3	19	18.7	18.5	18.2	18	17.9	15.6	11.47
Stanovništvo rast (godišnje %)	-0.32	-0.17	-0.05	-0.26	-0.02	-0.3	-0.39	-0.41	-0.43	2.42	-0.61

Izvor: RZS, ARS 2009 (X) i 2010 (IV)

Tabela 1.2 Stope zavisnosti

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Starosni udeo zavisnih (% radno aktivnog stanovništva)	50.5	50.4	50.4	50.2	50.0	49.6	49.1	48.5	47.9	53.5	55.1
Starosni udeo zavisnih, stariji (% radno aktivnog stanovništva)	20.5	21.0	21.4	21.7	22.0	22.0	22.0	21.7	21.5	29.5	31.2
Starosni udeo zavisnih mladi (% radon aktivnog stanovništva)	30.0	29.4	29.0	28.5	28.0	27.6	27.2	26.8	26.4	24.0	24.0

Izvor: SB; 2009 (X) i 2010 (IV): ETF obračun ARS podataka

Tabela 1.3 Migracije

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Neto migracije (000)	-147.89						-338.54		

Izvor: SB

Tabela 1.4 BDP

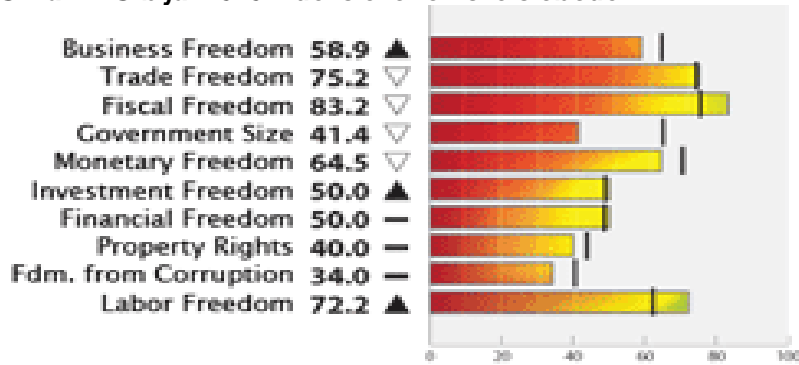
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
BDP per capita, PPP (\$)	6,004	6,457	6,851	7,190	8,041	8,841	9,632	10,248	11,456
BDP rast (godišnje %)	4.52	4.84	4.23	2.5	8.45	6.19	5.7	7.53	5.6
Poljoprivreda, dodata vrednost (% BDP-a)	20.6	19.7	15.9	14.4	14.2	16.0	14.8	13.0	
Industrija, dodata vrednost (% BDP-a)	31.4	27.6	26.7	26.2	28.1	29.1	28.5	28.4	
Usluge, itd., dodata vrednost (% BDP-a)	48.1	52.7	57.4	59.3	57.7	54.8	56.7	58.6	
DDI, neto prilivi (% BDP-a)	0.28	1.4	0.87	6.69	3.94	6.14	14.74	7.75	

Izvor: SB

Tabela 1.5 Upravljanje

	Izvor	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Index korupcije	TI						
Mesto		97*	97*	90	79	85	83
Rezultat		2.7*	2.8*	3	3.4	3.4	3.5
Indeks globalne konkurentnosti	WEF						
Mesto					91	85	93
Rezultat					3.8	3.9	3.8
Indeks svetske slobode	FH						
Politička prava				3	3	3	
Građanske slobode				2	2	2	
Status				F	F	F	
Indeks slobode štampe	FH						
Rezultat					39	39	
Status					PF	PF	

Slika 1.1 Srbija: 2010 indeks ekonomske slobode

0 – nedostatak slobode, 100 – najveće slobode, I = svetski proek

Izvor: The Heritage Foundation and Wall Street Journal 2010 Survey on Economic Freedom

Tabela 1.6 Trendovi indeksa humanog razvoja

Mesto IHR 2007	2000	2005	2006	2007
VEOMA VISOK RAZVOJ				
1 Norveška	0.961	0.968	0.970	0.971
38 Malta	0.874	0.897	0.899	0.902
VISOK RAZVOJ				
39 Bahrein	0.864	0.888	0.894	0.895
45 Hrvatska	0.837	0.862	0.867	0.871
65 Crna Gora	0.815	0.823	0.828	0.834
67 Srbija	0.797	0.817	0.821	0.826
69 Santa Lucija	..	0.817	0.821	0.821
70 Albanija		0.784	0.811	0.814
71 Ruska federacija	..	0.804	0.811	0.817
72 Makedonija	0.800	0.810	0.813	0.817
76 Bosna i Hercegovina	..	0.803	0.807	0.812
79 Turska	0.758	0.796	0.802	0.806
83 Liban	..	0.800	0.800	0.803
SREDNJI RAZVOJ				
84 Jermenija	0.738	0.777	0.787	0.798
158 Nigerija	0.466	0.499	0.506	0.511
NIZAK RAZVOJ				
159 Togo	..	0.495	0.498	0.499
182 Niger	0.258	0.330	0.335	0.340

Izvor: PRUN

A2. Aneks poglavlja 2

Tabela 2.1 Budžet MP 2010

Tabela 2.2 Broj kompjutera u osnovnim i srednjim školama 2008/09

Tabela 2.3 Broj škola koje rade po smenama 2008/09

Tabela 2.4 Individualno obrazovanje

Tabela 2.5 Broj osnovnih i srednjih škola, odeljenja i učenici od 1990

Tabela 2.6 Stanovništvo, projekcija za starosnu grupu 10 – 14 u Srbiji (u 1000)

Tabela 2.7 Nastavni kadar u srednjem obrazovanju u Srbiji

Tabela 2.8 Obrazovna postignuća po starosnim grupama (%) Stanovništvo od 15+

Tabela 2.9 Obrazovana postignuća neaktivnih starosna grupa 15+ gradsko/ruralno (%)

Tabela 2.10 Ukupan upis po ISCED

Tabela 2.11 Stopa nepismenosti stanovništva od 10+ po rodu i gradsko/ruralno 2002

Slika 2.1 Shematski pregled sistema obrazovanja u Srbiji

Slika 2.2 Potrebne karakteristike, znanje i veštine zaposlenih

Slika 2.3 Visoko obrazovanje studenata po oblastima studija – 2007/08

Tabela 2.1 Budžet MP 2010

Budžetska linija	Iznos (€)	%
MP	11,284,310	0.85
Osnovno obrazovanje	639,907,350	47.62
Srednje obrazovanje	288,159,920	21.44
Učenički standards	35,045,910	2.61
Visoko obrazovanje	297,252,370	22.12
Studentski standard	70,136,810	5.22
Institut za unapređenje obrazovanja	1,403,490	0.10
Institut za kvalitet i evaluaciju obrazovanja	583,920	0.04
Total	1,343,774,080	100.00

Izvor: Zakon o budžetu Republike Srbije za 2010. godinu procenu i preračun uradio u € ETF, prema zaokruženim vrednostima RSD na 100RSD = € 1 (IV 2010).

Tabela 2.2 Broj kompjutera u osnovnim i srednjim školama 2008/09

	Total	Uprava	U nastavi total	U nastavi sa internetom
Osnovne škole	22,847	4,871	17,976	10,146
Srednje škole	21,802	3,164	18,638	12,515

Izvor: MP

Tabela 2.3 Broj škola koje rade po smenama 2008/09

	1 smena	2 smene	3 smene
Osnovne škole	2,370	1,131	28
Srednje škole	162	326	7

Izvor: MP

Tabela 2.4 Individualno obrazovanje

Individualni troškovi obrazovanja (% od ukupnog)			
	Total	Gradsko	Ruralno
2009*	1,0		
2008**	1,3		
2007	1,1	1,3	0,7
2006	1,1	1,3	0,7
2005	2,0	2,6	0,9
* druga četvrtina preliminarni rezultati			
** četvrta četvrtina, preliminarni rezultati			

Izvor: potrošnja u domaćinstvima, ankete

Tabela 2.5 Broj osnovnih i srednjih škola, odeljenja i učenici od 1990

Školska godina	Osnovno obrazovanje			Srednje obrazovanje		
	Škole	Odeljenja	Učenici	Škole	Odeljenja	Učenici
1990/91	3,616	32,039	812,218	442	9,966	294,320
2006/07	3,551	30,077	622,562	472	10,917	290,387

Izvor: Statistički zavod Srbije, tabela ETF

Tabela 2.6 Stanovništvo projekcija za starosnu grupu 10 – 14 u Srbiji (u 1000)

2000	2005	2010	2015	2020	2025	2030
742	647	679	591	564	554	541

Izvor: United Nations Secretariat, World Population Prospects: The 2008 Revision

Tabela 2.7 Nastavni kadar u srednjim školama u Srbiji

2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
46,368	47,095	47,904	48,268	49,946	50,756	51,914

Izvor: UNESCO Institute for Statistics

Tabela 2.8 Obrazovna postignuća stanovništva po starosnim grupama (%) Stanovništvo od 15+

	2008					2009 (X)					2010 (IV)				
	Total	Bez	Nisko	Srednje	Visoko	Total	Bez	Nisko	Srednje	Visoko	Total	Bez	Nisko	Srednje	Visoko
15+	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
15-24	14.2	2.2	17.7	15.9	2.6	13.6	2.5	17.4	14.9	2.0	13.6	4.6	18.4	13.9	2.3
25-34	14.1	2.2	6.1	19.5	18.8	13.2	1.8	5.3	18.6	17.0	12.9	1.5	4.7	18.1	17.9
34-44	14.5	2.3	8.4	18.8	17.4	14.2	1.6	7.6	18.9	17.2	13.9	2.8	7.6	18.3	17.1
45-54	18.1	5.1	14.1	20.7	23.1	17.6	4.1	13.4	20.4	21.3	17.2	4.4	11.9	20.9	20.9
55-64	17.1	7.5	19.5	15.2	21.0	18.7	8.1	20.5	16.8	23.1	18.7	6.8	20.4	17.5	21.4
65+	21.9	80.7	34.2	9.9	17.1	22.8	81.9	35.7	10.4	19.4	23.8	79.9	37.1	11.2	20.5

Izvor: ARS

Tabela 2.9 Obrazovna postignuća neaktivnog stanovništva od 15+ gradsko/ruralno (%)

	2008			2009		
	Total	Gradsko	Ruralno	Total	Gradsko	Ruralno
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Bez	6,8	3,4	12,0	5,6	3,0	9,6
Nisko (ISCED 0-2)	45,6	37,2	58,5	45,7	36,0	60,4
Srednje (ISCED 3-4)	39,1	47,1	26,6	38,8	46,8	26,5
Visoko (ISCED 5-6)	8,6	12,3	2,8	9,9	14,1	3,5

Izvor: ARS X 2009 (preliminarni podaci)

Tabela 2.10 Ukupan opis po ISCED

	ISCED 0	ISCED 1 i 2	ISCED 3	ISCED 5	ISCED 6
2006/2007	15,0651	65,3649	29,1978	23,8710	-
2007/2008	15,4444	64,1034	28,9766	23,6534	1,064
2008/2009	15,7566	62,8517	28,9746	23,3016	2,924

Izvor: RZS, 2009

Tabela 2.11 Stopa nepismenosti stanovništva od 10+ po rodu i gradsko/ruralno 2002

	Total	Muškarci	Žene
Total	3,45	1,08	5,66
Gradsko	1,55	0,50	2,49
Ruralno	5,90	1,79	9,92

Izvor: Popisf Stanovništva, domaćinstva i zajednice 2002

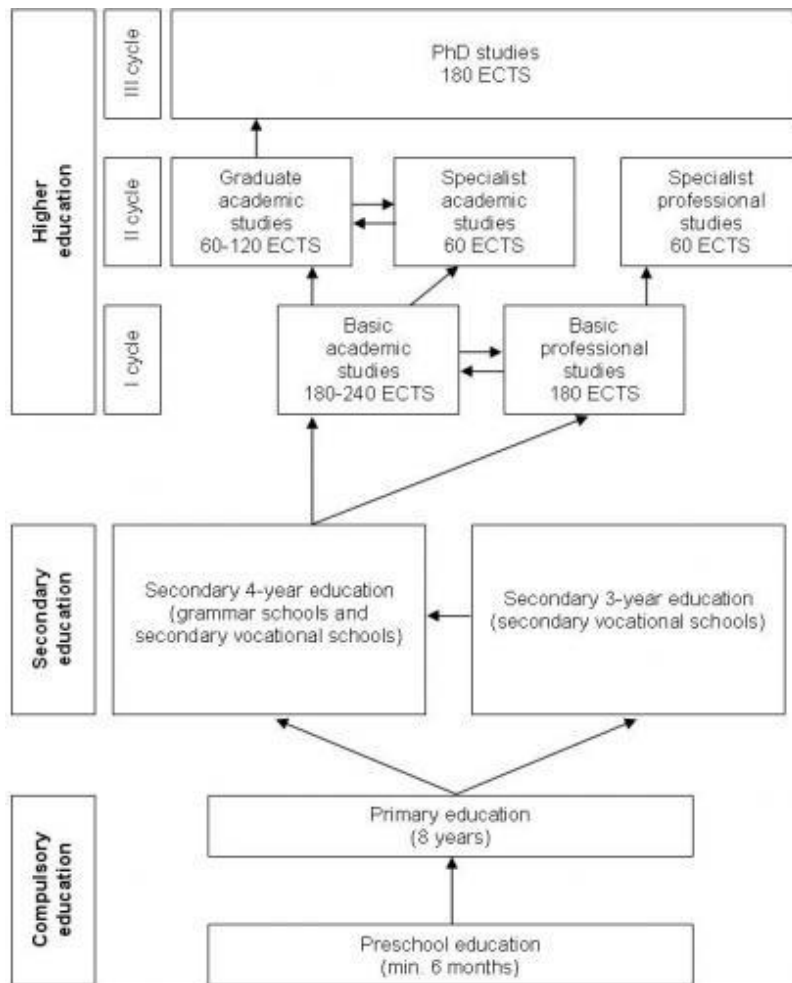
Tabela 2.12 Srednje obrazovanje po područjima rada 2009/10

Oblast	Učenika	Područje rada u %	Žene	Žene, po području rada u %
Total	287,599	100.00	143,377	49.85
Verska nastava	755	0.26	155	20.53
Gimnazije	68,426	23.78	40,465	59.14
Poljoprivreda i obrada hrane	18,524	6.44	9,529	51.44
Šumarstvo i obrada drveta	3,909	1.36	1,484	37.96
Geologija, rudarstvo i metalurgija	1,021	0.36	392	38.39
mašinstvo	30,097	10.46	5,523	18.35
Elektrotehnika	28,422	9.88	2,132	7.50
Hemija i grafika	10,955	3.81	7,265	66.32
Tekstilna	4,784	1.66	4,040	84.45
Geodezija i građevinarstvo	8,214	2.86	2,063	25.12
Saobraćaj	13,134	4.57	3,577	27.23
Trgovina, ugostiteljstvo i turizam	26,877	9.35	15,420	57.37
Ekonomija, pravo i administracija	38,077	13.24	25,326	66.64
Hidrometeorologija	229	0.08	152	66.38
Kultura, umetnost i mediji	5,938	2.06	3,716	62.58
Zdravstvene i socijalna zaštita	23,597	8.20	18,299	77.55
Ostalo (lične usluge)	4,640	1.61	3,839	82.74

Izvor: MP, 2010

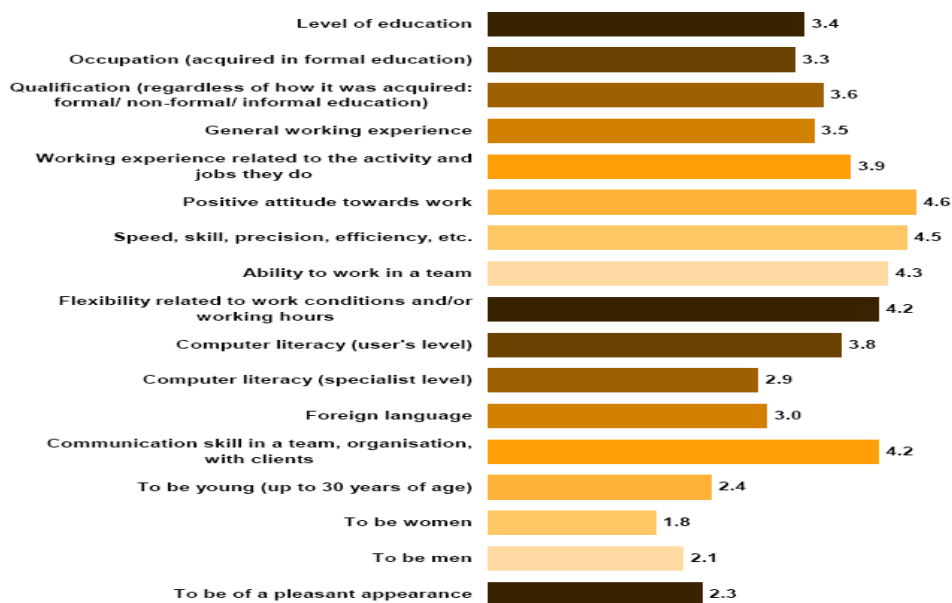

Slika 2.1 Šema, pregled sistema obrazovanja u Srbiji

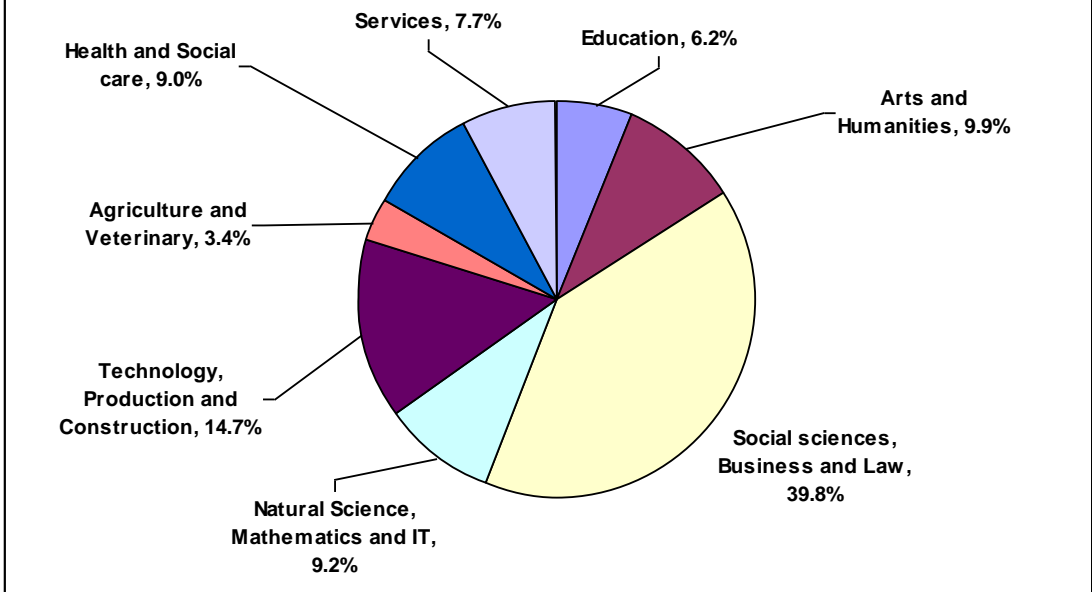
Izvor: sajt centra za obrazovnu politiku <http://www.cep.edu.rs/eng/?q=node/97>

Slika 2.2 Potrebne karakteristike, znanje i veštine zaposlenih

Izvor: EU project "Support to Unemployed and Human Reizvor Development" – Labour Market Analysis 2008
http://www.radimozajedno.org/Downloads/publikacije/Results_of_the%20company_survey_2008.pdf

Figure 2.3 Higher education students by field of study - 2007/08
(Source: Statistical Yearbook of Serbia 2009, graphical presentation ETF)

A3. Aneks poglavlja 3

- Tabela 3.1 Fondovi iz budžeta Vlade za aktivne i pasivne mere zapošljavanja
Tabela 3.2 Troškovi aktivne i pasivne politike zapošljavanja % BDP-a
Tabela 3.3 Stope aktivnosti i zapošljavanja po obrazovnim nivoima (15+)
Tabela 3.4 Stope aktivnosti i zapošljavanja po starosnim grupama (15+)
Tabela 3.5 Osnovni indikatori TR
Tabela 3.6 Zapošljavanje, rast
Tabela 3.7 Zapošljavanje i nezaposlenost, ARS 2004-2009 (15-64)
Tabela 3.8 Zapošljavanje po sektorima i rodu (15+)
Tabela 3.9 Stope nezaposlenosti po obrazovnim nivoima (15+)
Tabela 3.10 Stope nezaposlenosti po starosnim grupama (15+)
Tabela 3.11 Trajanje nezaposlenosti po starosnom dobu i rodu (15+)
Tabela 3.12 Evidencija, nezaposleni, slobodna mesta i zaposleni u NSZ (2004-2009) u totalu
Tabela 3.13 Evidencija, nezaposleni, slobodna mesta i zaposleni u NSZ (2004-2009) žene
Tabela 3.14 Aktivne mere tržišta rada
Tabela 3.15 Mesto Srbije u radu 2010
Tabela 3.16 Zapošljavanje radnika u Srbiji
Tabela 3.17 Povećanje plata i produktivnost
Tabela 3.18 Srbija: Prosečna mesečna zarada i Y-o-Y indeksi, 2000-2008

Tabela 3.1 Fondovi iz Vladinog budžeta za aktivne i pasivne mere za zapošljavanje

Budžet, u RSD mlrd	2006	2007	2008	2009	2010
Aktivne mere	1,500	2,384	3,014	3,500	3,700
Pasivne mere	8,033	9,950	7,300	4,710	6,036

Izvor: Nacionalni akcioni plan za zapošljavanje za 2010

Tabela 3.2 Troškovi za aktivne i pasivne politike zapošljavanja u % BDP-a

	2006	2007	2008	2009
Aktivne mere	0.07	0.09	0.12	0.13
Pasivne mere	0.40	0.43	0.26	0.17

Izvor: Nacionalni plan za zapošljavanje i akcioni plan za 2010 i proračun ETF

Tabela 3.3 Stope aktivnosti i zapošljavanja prema obrazovnim nivoima (15+)

Stope aktivnosti prema obrazovnim nivoima	2008	2009	2010
Total	51.4	48.9	47.2
Bez obrazovanja	12.8	10.4	9.2
Nisko	35.5	32.8	29.3
Srednje	61	58.7	58.0
Visoko	68.1	64.1	63.7
Stope zapošljavanja prema obrazovnim nivoima			
Total	44.2	40.8	38.1
Bez obrazovanja	12.2	10.1	9.0
Nisko	31.4	27.8	24.5
Srednje	50.9	47.1	45.0
Visoko	61.9	58.3	55.4

Izvor: ARS, Zavod za statistiku Srbije. 2009 podaci za X, 2010 za IV

Tabela 3.4 Stope aktivnosti i zapošljavanja prema starosnim grupama (15+)

Stope aktivnosti	2008	2009	2010
15+	51.4	48.9	47.2
15-24	33.8	29.5	28.2
25-34	78.7	77.6	78.2
35-44	85.6	86.1	85.0
45-54	74.8	74	72.4
55-64	41	38.9	36.9
65+	11.4	9.7	8.9
15-64	62.6	60.5	59.1
Stope zapošljavanja			
15+	44.2	40.8	38.1
15-24	21.2	17.0	15.1
25-34	63.4	60.6	57.3
35-44	76.4	73.6	71.2
45-54	67.0	64.3	61.6
55-64	37.9	35.0	35.0
65+	11.4	9.7	8.9
15-64	53.3	50.0	47.2

Izvor: ARS Statistički zavod Srbije; 2009 podaci za X, 2010 za IV

Tabela 3.5 Osnovni indikatori tržišta rada

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Stopa aktivnosti (%) 15-64	66.4	65.2	63.6	63.4	62.6	60.5	59.1
Zapošljavanje (%) 15-64	53.4	51.0	49.8	51.5	53.3	50.0	47.2
Zapošljavanje žena 15-64	44.0	40.8	40.6	43.0	44.7	42.7	40.3
Zapošljavanje starijih 55-64					37.9	35.0	32.6
Nezaposlenost (%) 15-64	19.5	21.8	21.6	18.8	14.7	17.4	20.1
Nezaposlenost žena (%) 15-64	24.1	27.4	25.5	21.7	16.7	19.1	
Nezaposlenost mladih (%) 15-24					37.4	42.5	46.4
Udeo u dugotrajnoj nezaposlenosti (%)	77.5	79.0	80.6	81.2	70.6	65.5	66.7
Stopa neaktivnosti (%) 15-64	33.6	34.8	36.4	36.6	37.3	39.5	40.9

Izvor: ARS, Zavod za statistiku Srbije, 2009 podaci iz X, 2010 podaci iz IV

Tabela 3.6 Rast zapošljavanja

15-64	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Zapošljavanje rast (%) (osnov 2004)	-6.3	-8.7	-8.3	-3.4	-11.6	-20.1

Izvor: ARS, Statistički zavod Srbije; 2009 podaci za X, 2010 podaci za IV

Tabela 3.7 Zaposleni i nezaposleni, ARS 2004-2009 (15-64)

	Total zaposleni			Total nezaposleni		
	Total	Žene	Muškarci	Total	Žene	Muškarci
2004 X	2,735,977	1,141,187	1,594,789	664,002	361,511	302,491
2005 X	2,574,139	1,033,151	1,540,988	718,773	390,097	328,676
2006 X	2,516,794	1,029,085	1,487,709	691,877	352,788	339,089
2007 X	2,525,570	1,064,011	1,461,559	584,216	295,234	288,982
2008 X	2,646,222	1,122,835	1,523,387	457,205	235,468	221,737
2009 X	2,450,653	1,058,767	1,391,875	516,990	250,562	266,427
2010 IV	2,278,505	977,548	1,300,957	572,502	259,062	313,440

Izvor: ARS, Statistički zavod Srbije

Tabela 3.8 Zapošljavanje po sektorima i rodu (15+)

		Total	Poljoprivreda	Industrija	Usluge
2004	Total	100	24.0	26.9	49.1
	Muškarci	100	23.9	32.9	43.1
	Žene	100	24.1	18.5	57.3
2005	Total	100	23.3	27.6	49.1
	Muškarci	100	23.3	34.4	42.3
	Žene	100	23.3	17.5	59.2
2006	Total	100	20.5	29.3	50.2
	Muškarci	100	21.5	36.7	41.9
	Žene	100	19.2	18.7	62.1
2007	Total	100	20.8	29.5	49.7
	Muškarci	100	21.7	36.5	41.7
	Žene	100	19.5	19.6	60.9
2008	Total	100	24.1	27.2	48.7
	Muškarci	100	23.7	34.0	42.3
	Žene	100	24.5	17.7	57.8
2009	Total	100	24.0	25.1	50.9
	Muškarci	100	24.8	32.2	43.0
	Žene	100	22.9	15.6	61.5
2010	Total	100	22.9	25.0	52.1
	Muškarci	100	24.1	31.5	44.4
	Žene	100	21.3	16.1	62.6

Izvor: ARS, Statistički zavod Srbije; 2009 X, 2010 IV

Tabela 3.9 Stopa nezaposlenosti prema obrazovnim nivoima (15+)

	2008	2009	2010
Total	14.0	16.6	19.2
Bez	4.7	2.7	1.6
Nisko	11.5	15.2	16.3
Srednje	16.7	19.8	22.4
Visoko	9.0	9.1	13.1

Izvor: ARS, Statistički zavod Srbije; 2009 X, 2010 IV

Tabela 3.10 Stopa nezaposlenosti po starosnim grupama (15+)

	2008	2009	2010
15+	14.0	16.6	19.2
15-24	37.4	42.5	46.4
25-34	19.4	21.9	26.7
35-44	10.5	14.5	16.3
45-54	10.4	13.1	14.9
55-64	7.6	10.0	11.6
65+	-	0.3	0.6
15-64	14.7	17.4	20.1

Izvor: ARS, Statistički zavod Srbije; 2009 X, 2010 IV

Tabela 3.11 Trajanje nezaposlenosti po godinama i rodu (15+)

		Total	Kraće od 1 godine	1 godina i duže
2004	Total	100	22.6	77.4
	Muškarci	100	24.4	75.6
	Žene	100	21.1	78.9
2005	Total	100	20.3	79.7
	Muškarci	100	19.8	80.2
	Žene	100	19.9	80.1
2006	Total	100	19.2	80.8
	Muškarci	100	22.9	77.1
	Žene	100	15.0	85.0
2007	Total	100	18.7	81.3
	Muškarci	100	20.1	79.9
	Žene	100	17.4	82.6
2008	Total	100	29.4	70.6
	Muškarci	100	29.6	70.4
	Žene	100	29.0	71.0
2009	Total	100	34.5	65.5
	Muškarci	100	33.5	66.5
	Žene	100	35.6	64.4
2010	Total	100	33.3	66.7
	Muškarci	100	36.2	63.8
	Žene	100	29.8	70.2

Izvor: ARS, Statistički zavod Srbije; 2009 X, 2010 IV

Tabela 3.12 Evidencija, nezaposleni, slobodna mesta i zaposleni u NSZ (2004-2009) total

Godina	Nezaposleni	Prvi put traže posao	Nezaposleni primaoci naknade	Novi na evidenciji	Evidencija slobodna mesta	Popunjena mesta	Zaposleni sa evidencije
2004	843,692	456,003	76,584	28,287	507,694	439,422	221,156
2005	888,386	467,430	63,295	32,779	602,558	537,139	242,627
2006	913,293	467,421	75,059	32,542	707,140	631,535	291,774
2007	850,004	419,397	71,334	30,791	758,832	695,508	314,847
2008	755,953	360,030	72,719	34,293	790,261	737,725	320,531
2009	746,605	280,858	85,695	40,299	516,116	642,989	268,805

Izvor: NSZ

Tabela 3.13 Evidencija, nezaposleni, slobodna mesta i zaposleni u NSZ (2004-2009) žene

Godina	Nezaposleni	Prvi put traže posao	Nezaposleni primaoci naknade	Novi na evidenciji	Popunjena mesta	Zaposleni sa evidencije
2004	460,887	263,008	na	14,054	210,396	112,440
2005	480,492	267,810	na	15,968	250,681	120,702
2006	493,599	269,820	na	15,989	297,407	145,783
2007	457,762	244,709	na	14,935	420,860	156,650
2008	408,767	212,525	na	16,923	344,399	158,944
2009	397,230	168,619	34,480	19,636	311,164	140,230

Izvor: NSZ

Tabela 3.14 Aktivne mere tržišta rada

Aktivne mere tržišta rada (u 1000)	2007	2008	2009
Aktivno traže posao (pomoć u traženju posla, poslovni klubovi, sajmovi poslova)	90.5	105.7	93.4
Dodatno obrazovanje i obuka	14.6	10.0	20.5
Subvencije (i sheme za samozapošljavanje)	9.6	12.1	11.7
Javni radovi	3.7	10.2	10.1

Izvor: MERR, Izveštaj o sprovođenju politike zapošljavanja

Tabela 3.15 Mesto Srbije u biznisu 2010

Biznis u 2010	Mesto
Lako	88
Započinju posao	73
Bave se građevinskim dozvolama	174
Zapošljavaju radnike	94
Evidentiraju imovinu	105
U procesu za kredit	4
Zaštita investitora	73
Plaćaju porez	137
Trgovina sa inostranstvom	69
Pod ugovorom	97
Gase posao	102

Izvor: SB

Tabela 3.16 Zapošljavanje radnika u Srbiji

Zapošljavanje radnika	Biznis 2008	Biznis 2009	Biznis 2010
Mesto	..	87	94
Troškovi otpuštanja (platne sedmice)	25	25	25
Indeks nefleksibilnosti zapošljavanja (0-100)	31	31	35

Izvor: SB Biznis 2008, 2009, i 2010

Tabela 3.17 Povećanje plata i produktivnost

Prosečna plata po zaposlenom	2002	2003	2004	2005	2006
Nominalna	71.3	24.9	22.7	23.6	24.5
Stvarna	46.9	13.6	10.1	6.4	11.4
Produktivnost (stopa rasta %)	6	3.7	7.9	5.3	7.8

Izvor: Mihail Arandarenko i Aleksandra Nojković, *Anketa o tržištu rada u Srbiji, 2007.*

Tabela 3.18 Srbija: Prosečna mesečna plata i Y-o-Y indeksi, 2000-2008

Godina	Nominalna plata				Indeksi bruto zarade po godini	
	Bruto u RSD	Neto u RSD	Bruto u E	Neto u E	Nominalna	Stvarna
2000	3,804	2,393	74	47	..	..
2001	8,712	5,394	146	91	229.0	117.5
2002	13,298	9,224	219	152	152.6	127.7
2003	16,638	11,518	256	177	125.1	113.9
2004	20,576	14,121	283	194	123.7	111.4
2005	25,565	17,478	308	211	124.3	107.0
2006	31,801	21,745	378	258	124.4	111.3
2007	38,781	27,785	485	347	121.9	114.6
2008	45,690	32,757	561	402	117.8	104.4

Izvor: Arandarenko, M., Avlijas, S. (u štampi), Iza statističkog vela: Trendovi plata pre i posle krize u Srbiji, studija za MOR.

A4. Aneks poglavlja 4

Tabela 4.1 stopa upisa romskog i neromskog stanovništvo u školu

Tabela 4.2 siromaštvo po regionima u Srbiji, 2002-2007

Tabela 4.1 stope upisa romskog i neromskog stanovništva u škole

	Neromsko stanovništvo*	Izbegla i interno raseljena lica	Romsko stanovništvo
Stopa upisa u osnovnu školu	92%	85%	74%
Stopa upisa u srednju školu	71%	58%	19%
Stopa upisa u tercijarne škole	10%	6%	1%

* Prebivalište izvan romske zajednice koji žive u neposrednoj blizini Roma

Izvor: PRUN, rizični: socijalna ugroženost Roma, Izbegla i interno raseljena lica u Srbiji, Beograd, 2006.

Tabela 4.2 Siromaštvo po regionima u Srbiji, 2002-2007

	Udeo siromašnih (%)		
	2002	2007	Razlika
Beograd	10.8	3.1	-7.7
Gradska	9.3	3.0	-6.3
Ruralna	17.2	3.3	-13.9
Vojvodina	12.4	6.1	-6.2
Gradska	10.7	3.3	-7.4
Ruralna	14.5	9.9	-4.6
Centralna Srbija	16.2	8.4	-7.8
Gradska	12.8	6.1	-6.8
Ruralna	19.1	10.7	-8.4
Zapadna Srbija	16.5	8.4	-8.1
Gradska	15.8	4.0	-11.9
Ruralna	17.0	11.4	-5.5
Šumadija	13.8	3.7	-10.1
Gradska	10.4	2.5	-7.8
Rural	17.1	4.9	-12.2
Istočna Srbija	12.9	10.1	-2.8
Gradska	11.8	11.2	-0.6
Ruralna	13.9	9.1	-4.8
Jugoistočna Srbija	21.2	13.3	-7.9
Gradska	14.7	8.5	-6.1
Ruralna	27.2	18.7	-8.5
Total	14.0	6.6	-7.4

Izvor: SMŽS, 2007

A5. EU benčmarking

Tabela 5.1 IPA zemlje i EU benčmark – Makro-ekonomski indikatori

Tabela 5.2 IPA zemlje i EU benčmark u obrazovanju (2008)

Tabela 5.3 IPA zemlje i EU benčmark na tržištu rada (2009)

Tabela 5.1 IPA zemlje i EU benčmark – Makro-ekonomski indikatori

	EU 27	AL	ME	RS	HR	MK	TR
	2008	2008	2008	2008	2008	2008	2008
Nominalni BDP per capita (000 EUR)	25.1	2.8	5.6	4.9	10.8	3.3	7.0
Stopa rasta stvarnog BDP	0.7	6.0	8.1	1.2	2.4	4.9 (f)	0.4

	EU 27	AL	ME	RS	HR	MK	TR
	2008	2008	2008	2007	2008	2008	2008
Procenat u poljoprivredi % BDP-a	1.8	20.8	8.8	13.0	6.4	11.6	8.5
Procenat u industriji % BDP-a	26.4	19.6	17.8	28.4	38.5	29.8	27.2
Procenat u usl. del. % BDP-a	71.8	59.6	73.4	58.6	55.1	58.6	64.3

Izvor: EU-27, HR, MK i TR: Eurostat - on line baza podataka. AL, ME i RS: SB indikatori

(f) = prognoza

Tabela 5.2 IPA zemlje i EU benčmark u obrazovanju (2008)

	EU 27	EU 2010	EU 2020	AL	ME	RS	HR	MK	TR
	2008	ciljevi	ciljevi	2008	2008	2008	2008	2008	2008
Rano napuštaju školu % 18-24 sa nižim srednjim obrazovanjem (ISCED 2) prestali sa obrazovanje i ne pohađaju obuku (A)	14.9	10%	10%	39.0	15.5 (m) 9.2 (f) (09)	10.0	3.7	19.6	45.5
Obrazovni nivo mladih % 20-24 završili III nivo ISCED (B)	78.5	85%		47.6		88.0	95.4	79.7	47.8
Godišnji rast u tercijarnom obrazovanju diplomci matematičkih, naučnih i tehnoloških fak (2000-2007) (C)	4.2	+15%					5.1	3.4	6.7
% učenika sa niskim veštinama čitanja nivo 1 ili niže (PISA) 2006 (D)	24.1	17%	15%		56.3		21.5	60.0 (00)	32.2
Celoživotno učenje % 25-64 učestvuje u obrazovanju i obuci (E)	9.5	12.60%	15%	2.0		3.0	2.2	2.5	1.8

Izvor

(A) Eurostat – strukturalni indikatori; AL: ARS; ME: NHDR

(B) Eurostat – strukturalni indikatori; AL: ARS;

(C) za EUROPEAN COMMUNITIES "PROGRESS TOWARDS THE LISBON OBJECTIVES IN EDUCATION AND TRAINING; Indicators and benchmarks" 2009

(D) za EUROPEAN COMMUNITIES "PROGRESS TOWARDS THE LISBON OBJECTIVES IN EDUCATION AND TRAINING; Indicators and benchmarks" 2009; OECD

(E) za EUROPEAN COMMUNITIES "PROGRESS TOWARDS THE LISBON OBJECTIVES IN EDUCATION AND TRAINING; Indicators and benchmarks" 2009; RS: Eurostat - Sustainable Development Indicators; AL: ARS

Napomene

(m) = Muškarci

(f) = Žene

Tabela 5.3 IPA zemlje i EU benčmark na tržištu rada (2009)

	EU 27 2009	EU 2010 ciljevi	AL 2008	ME 2009	RS 2009	HR 2009	MK 2009	TR 2009
Stopa zapošljavanje (15-64)	64.6	70%	53.8	48.8	50.0	56.6	43.3	44.3
Žene, stopa zapošljavanja (15-64)	58.2	60%	45.6	41.6	39.3	51.0	33.5	24.2
Stariji, stopa zapošljavanja (55-64)	46.0	50%	44.0	35.6	35.0	38.4	34.6	28.2
Zapošljavanje u poljoprivredi (% totala) (1)	4.6		44.7	6.5	24.0	11.0	18.5	21.6
Stopa nezaposlenosti (15+)	9.3		13.0 (15-64)	19.1	19.7	9.3	32.4	11.8
Žene, stopa nezaposlenosti (15+)	9.2		13.7 (15-64)	20.5	18.4	10.8	32.1	11.8
Mladi, stopa nezaposlenosti (15-24)	20.3		27.2	35.6	42.5	25.9	56.6	22.2
Stariji, stopa nezaposlenosti (55-64)	9.9		8.2	10.1	10.0	9.3	32.3	12.8
Total stopa dugotrajne nezaposlenosti (%) (2)	3.0		8.6	15.6	5.7	5.2	26.2	2.3

Izvor:

EU-27, HR, MK i TR: Eurostat baza podataka; AL, ME i RS: ARS

Ukupna stopa dugotrajne nezaposlenosti: AL: INSTAT

Zapošljavanje u poljoprivredi MK: ARS

Napomena:

(1) = Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov

(2) Dugo nezaposleni (12 meseci i duže) u % prema ukupnom radon aktivnom stanovništvu